

Jog

történeti szemle

XVIII. évf.
4. szám
2020

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A magyar igazságügyi jogalkotás felkészülése a második világháborúra

Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén

A kereskedelmi jog mint önálló diszciplína a magyar egyetemi szintű jogi oktatásban

Csőd és csődbűncselekmény a reformkorban

A törvényszéki eljárás megindítása kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően

Kemény fia Lőrinc és a királyi jog

A „Siete Partidas”-kódex gyermekekre vonatkozó törvényei

A Briand–Kellogg-paktumhoz fűzött „megjegyzések”



X. (Bölcs) Alfonz

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ANTAL Tamás – A magyar igazságügyi jogalkotás felkészülése a második világháborúra (1938–1941)	30
BÉLI Gábor – Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén	2
KÉPES György – A kereskedelmi jog mint önálló diszciplína történeti helye a magyar egyetemi szintű jogi oktatásban. A kezdetektől a második világháború utáni változásokig	2
KERTÉSZ Gábor – Csőd és csődbüncselekmény a reformkorban	2
VARGA Norbert – A törvényszéki eljárás megindítása kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően	30
MŰHELY	
LÁSZLÓ Balázs – Kemény fia Lőrinc és a királyi jog	2
MATLA Gabriella – A „Siete Partidas”-kódex gyermekekre vonatkozó törvényei	2
TAKÓ Dalma – A Briand-Kellog-paktumhoz fűzött „megjegyzések”	49
FORRÁS	
Adalékok Bónis György jogtörténész professzor MTA doktori eljárásához – DOMANICZKY Endre	54
KÖNYVEKRŐL	
BUCSI Anikó – Ausztrália magyar szemmel. Domaniczky Endre könyvének jogtörténeti vonatkozásairól	2
SZABADFALVI József – A szuverenitás „joghistoriái szemléletű” vizsgálata	58
SZEMLE	
Konferencia a 16–18. századi Magyarország társadalmáról és jogéletéről – VISKOLCZ Noémi – SÁRY Pál	65
IN MEMORIAM	
Búcsú a kaukázusi jogszokáskutatások professzorától. Félix Hazmurzajevics Gutnov (1951–2020) – NAGY Janka Teodóra	2
HÍREK	65
E SZÁMUNK SZERZŐI	68

A címlapon:

X. (Bölcs) Alfonz szobra Madridban a *Biblioteca Nacional de España* épülete előtt
(José Alcoverro alkotása)

<https://patrimonioypaisaje.madrid.es/>

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga



A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

A második világháború kitörése, valamint Magyarország hadba lépése előtt a hatályos jogrendet ismét fel kellett készíteni a megváltozott nemzetközi és belső helyzetre – hasonlóan ahhoz, ami történt az első világhégest megelőző években –, miután az újabb világháború iránti elkötelezettség Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én elmondott ún. győri beszédétől kezdve egyértelművé vált. Ebben egy öt évre szóló fegyverkezési programot hirdetett meg, amely végül 1941-ig tartott, amikor is április 11-én a magyar csapatok átlépték Jugoszlávia határát. Ausztriának az 1938. március 13-án történt zavartalan német megszállása („Anschluss”) ugyancsak láttatta, hogy Magyarország mennyire kiszolgáltatott lehet egy, a területi revíziót is felvető nemzetközi konfliktusban. Ez utóbbi az első bécsi döntéssel még az évben bekövetkezett. A véderő fejlesztése tehát nemcsak politikai szándék, hanem egyfajta létkérdés volt.² Darányi utódainak, Imrédy Bélának és gr. Teleki Pálnak – hol nyíltan, hol diplomáciailag palástolva – a folyamatos felkészülést kellett szem előtt tartaniuk, miáltal lépésről lépésre közelebb került az ország az újabb összeurópai háborúhoz. Ugyanakkor az éra két nagy külpolitikai stratégiája, Teleki és gr. Bethlen István a nyugati és az olasz orientáció célszerűségét sem vetette el a német kényszerpálya ellenére – amíg csak lehetett.³

A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium megmaradt, de erősen töredékes iratai között több dokumentum utal ennek a folyamatnak az igazságügyi vetületére. Ezek közül mutatunk be három témakört.

Antal Tamás

A magyar igazságügyi jogalkotás felkészülése a második világháborúra (1938–1941)¹

2. A világháborús rendeletek revíziója

Elindult az a speciális deregulációs folyamat, amelyben 1937 novemberében a Honvédelmi Minisztérium felhívására az Igazságügyminisztériumnak át kellett tekintenie, hogy az első világháborúban kibocsátott s a *Háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteményébe* felvett igazságügyi tárgyú jogszabályok közül „a) melyek váltak tárgytalanokká; b) melyek olyanok, amelyeknek tárgya – új háború esetén – időszerűvé válnék, s ehhez képest a szóban lévő rendelet felújítására vagy pedig az abban foglalt tárgykörnek módosított – újabb – szabályozására lenne szükség; c) végül melyek azok a rendeletek, amelyeknek nyomban, a mozgósítás idejében [történő] kibocsátására volna szükség?” Az alábbi táblázat tartalmazta az így megvizsgált 34 darab jogszabályt:⁴

F.sz.	Tárgy	A rendelet		Megjegyzés
		kelte	száma	
1.	Az esküdtbírók működésének felfüggesztése egyes tv.székeknel.	1914. VII. 27.	5.487/1914. M.E.	Háb. rend. gyűjt. I. kötet 472. old.
2.	Egyes bűncselekményeknek az esküdtbírók hatásköréből a kir. tv.szék hatáskörébe utalása.	„	5.486/1914. M.E.	I. 473. old.
3.	A hadicikkek fel nem esketett tényleges szolgálatban álló kat. stb. egyéneknek a kat. bünt. tvkv. II. részében foglalt rendelkezések alá helyezése.	„	5.490/1914. M.E.	I. 473. old.
4.	Polgári egyéneknek katonai büntetőbíráskodás alá helyezése.	„	5.491/1914. M.E.	I. 475. old.
5.	A 4. f.sz. alatti rendelet kihirdetése.	„	12.003/1914. I.M.E.	„
6.	Az 5.735/1914. M.E. sz. rendelet 12. pontjában foglalt, fenti tárgyra vonatkozó rendelkezés kihirdetése.	1914. VIII. 1.	12.385/1914. I.M.E.	I. 485. old.
7.	A gyorsított bünvádi eljárás szabályainak életbeléptetése.	1914. VII. 27.	5.488/1914. M.E.	I. 486. old.
8.	A gyorsított bünvádi eljárás szabályai.	„	12.002/1914. I.M.E.	I. 489. old.
9.	Királyi kegyelem.	1913. V. 2.– 1914. X. 22.	(14.310/1914. H.M. stb.)	I. 502–525. (I.M., B.M. rend. is.)
16.	Az uzsora üldözéséről. Az esküdtképes férfiak 1916. évi névjegyzékének összeállításáról.	[1915. IV. 8.]	16.537/1915. I.M. 60.387/1915. I.M.	II. 1365. II. 1367.
18.	A Ktbt. alkalmazása hadifoglyokra.	1915. VIII. 11.	4.272/1915.M.E.	III. 1778.
19.	A gyorsított bünvádi eljárás módosított és kiegészített szabályainak életbeléptetése, ill. megállapítása.	1915. VI. 17.	2.060/1915. M.E., ill. 9.550/1915. I.M.E.	III. 1779–1784.

F.sz.	Tárgy	A rendelet		Megjegyzés
		kelte	száma	
20.	(A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények.) A közszállításokból való kizárást megállapító ítéletek közlése a K[ereskedelmi] M[iniszter]-rel.	1915. VII. 22.	11.412/1915. I.M.E.	III. 1799.
36.	A hazaárulók vagyonának zárlat alá vételéről.	1915. IX. 25.	3.512/1915. M.E.	III. 1861.
37.	A gyorsított bünvádi eljárás szabályainak módosítása és kiegészítése.	1915. XI. 4.	18.700/1915. I.M.E.	IV. 2530.
38.	A véderő ellen elkövetett bűncselekményekről kimutatás felterjesztése.	1915. XII. 17.	345.800/1915. H.M.	IV. 2531.
57.	Az árdragító visszaélésekről szóló törvény alá eső bűncselekmények eseteiben követendő eljárásról.	1916. I. 24.	1.000/1916. I.M.E.	IV. 2606.
58.	A gyorsított bünvádi eljárás rendes szabályai alá tartozó bűncselekmények körének kiterjesztéséről.	1916. X. 17.	3.470/1916. M.E.	V. 3628.
77.	A Német Birodalom katonai csapataihoz tartozó egyének ellen tett büntető feljelentésekről.	1916. VIII. 8.	2.528/1916. M.E.	V. 3679.
78.	A gyorsított rendőri büntetőeljárásról.	1917. V. 21.	1.805/1917. M.E.	VI. 4784.
79.	A katonai elítélteknek adott királyi kegyelemről.	1916. XII. 26.	26.188/H.M. eln.	VI. 4788.
116.	A hazaárulók vagyonának zárlat alá vételéről szóló 3.512/1915. M.E. számú rendelet kiegészítéséről.	1917. V. 20.	1.908/1917. M.E.	VI. 4915.
117.	A büntető eljárás során lefoglalt közszükségleti cikkek értékesítéséről.	1917. V. 15.	1.715/1917. M.E.	VI. 4917.
119.	A gyorsított bünvádi eljárás szabályainak újabb megállapításáról szóló rendelet életbeléptetéséről.	1917. VII. 30.	2.731/1917. M.E.	VII. 5731.
120.	A gyorsított bünvádi eljárás szabályainak újabb megállapításáról.	1917. VII. 30.	41.900/1917. I.M.	VII. 5736.
121.	Az 1917. évi augusztus hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározással engedélyezett közkegyelemről.	1917. VIII. 14.	17.444/1917. B.M. eln.	VII. 5742.
130.	Kihágási ügyek tárgyalásának és az elzárásbüntetés végrehajtásának korlátozásáról.	1917. VII. 28.	8.368/1917. B.M. res.	VII. 5761.
150.	A sajtóról szóló 1914: XIV. tc. 61. §-ának módosításáról.	Kihirdetve: 1915. V. 29-én.	1915: V. tc.	II. 1086.
151.	A hazaárulók vagyoni felelősségéről.	Kihirdetve: 1915. VI. 17-én.	1915: XVIII. tc.	II. 1098.
152.	A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények, különösen a hadiszállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról.	Kihirdetve: 1915. VI. 17-én.	1915: XIX. tc.	II. 1090.
156.	Az árdragító visszaélésekről.	Kihirdetve: 1916. I. 24-én.	1916: IX. tc.	IV. 2076.
165.	A gyorsított bünvádi eljárás rendes szabályainak újabb megállapítása tárgyában.	-	41.900/1917. I.M.	L. Bpesti Közl. 1922. VII. 28. szám.
171.	A gyorsított bünvádi eljárás módosított és kiegészített szabályainak megállapítása tárgyában kibocsátott 9.550/1915. I.M.E. számú rendelet kiegészítése.	-	38.040/1919. I.M.E.	„
172.	A rögtönbíráskodás szabályainak ideiglenes módosítása.	-	42.031/1919. I.M.	„

A minisztérium 1/B. (Büntetőjogi és Közjogi Törvény-előkészítő) Ügyosztályának jelentése szerint az esküdtbíráskodásról szóló 1914. évi rendeletek (lásd a táblázat 1., 2. pontjai) által szabályozott jogkérdések akkor tárgytalannak voltak, hiszen az esküdtszékek felfüggesztését 1919-ben határozatlan időre meghosszabbító, még Huszár Károly átmeneti kormánya által kiadott jogszabály 1937-ben is hatályban állt; a laikus bíráskodás e formája nem tért vissza a magyar jogrendszerbe.⁵ A hadicikkekre fel nem esketett, de ténylegesen szolgálatban álló személyeknek a katonai büntetőjog alá helyezésétől (3. pont) azonban a jövőben is rendelkezni kellett azzal, hogy a jogi háttérrel

immár nem az 1912. évi törvények (XXXIII., LXIII. tc.), hanem az 1930. évi II. és III. tc.-ek (a Kbtv. és az azt életbe léptető törvény), valamint az akkor még tervezetben levő, a honvédelemről készülő – végül 1939-ben kihirdetett – törvénycikk szolgáltathatta. Az igazságügy-miniszteri rendeleteket e körben az újabb törvénycikkekre tekintettel kellett elkészíteni, csakúgy, mint az egyes polgári egyéneknek a katonai büntetőbíráskodás hatálya alá vonásával foglalkozókat is.⁶

A gyorsított (polgári) büntetőeljárás szabályainak (7–8. pontok) ismételt megalkotását a jelentés szükségtelennek találta – szemben az 1914. évi jogi állapottal⁷ –, mivel

az első világháború után elfogadott, a Bűnvádi perrendtartást érintő módosítások a „rendes” eljárás dinamikáját már úgy is eléggé felgyorsították: „az egyesbíráskodás körének kiterjesztése, a kifogási jog nagymértékben korlátozása, a perorvoslati jog megszorítása, illetőleg a kétfokú perorvoslat rendszerének térhódítása, a büntetőparancs intézményének – elvben – minden pénzbüntetéssel is megtorolható – járásbírói hatáskörbe tartozó – vétségre és kihágásra kiterjesztése: mind megannyi elvi jelentőségű egyszerűsítés, amely a mai »rendes« bűnvádi eljárást sokkal gyorsabbá teszi, mint amilyen volt a [világ]háborús »rendkívüli« büntető törvénykezési eljárás.” Az e ponthoz tartozó szövegrészt eredetileg fogalmazó tisztviselő ezután olyan megjegyzéseket fűzött a gondolatmenethez, amelyből egyértelműen kitetszik az aggodalma a jogbiztonság jövőbeni sorsával kapcsolatban, de e bekezdéseket utóbb ceruzával valaki – bizonyára az ügyosztályvezető – áthúzta. A rögtönbíráskodásra vonatkozó kitétel viszont megmaradt, ugyanis az volt az egyetlen olyan eljárástípus, amire valóban külön klauzulákkal kellett kitérni, de e célra a 9550/1915. évi I. M. E. sz. rendelet szabályai⁸ 1937-ben még hatályban álltak. Az újabb törvényeink a rögtönbíráskodás kiterjesztését szintén lehetővé tették,⁹ s a robbantószerkekkel elkövetett terrorcselekményekre a „közóhaj szerint” tervbe vett kiterjesztés is a jogalkotási napirenden volt. Az 1921. évi XXIX. tc. 13. §-a pedig általában felhatalmazást adott a kormánynak, miszerint abban az esetben, amikor a statárium törvényi feltételei beállnak, „a rögtönbíráskodási eljárási szabályok alkalmazását a gyorsított bűnvádi eljárás rendes szabályainak alkalmazásba vétele nélkül is elrendelhesse”.¹⁰

A háború esetére szóló közkegyelmi elhatározás (9. pont) és a végrehajtási rendeletének előkészítése a IV. ügyosztálynál már szintén folyamatban volt a honvédelmi miniszterrel egyetértésben. Az előterjesztő a következő mondatot írta hozzá: „a kibocsátásukra nyomban a mozgósítás elrendelése után lesz szükség”.¹¹ Az uzsora üldözéséről szóló, 1915-ben kiadott rendelet (16. pont) tárgyalanná vált az uzsoráról alkotott önálló törvény, az 1932. évi VI. tc. miatt. A nemzetközi békeértekezleteken elfogadott egyezmények becikkelyezéséről szóló 1913. évi XLIII. tc. 6. §-a értelmében „a hadifoglyok a fölöttük hatalmat gyakorló állam hadseregében hatályban lévő törvényeknek, szabályzatoknak és rendeleteknek vannak alávetve” (*Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól*). Ezek az első világháborúban jobbra az osztrák és magyar haderőre alkotott közösügyi szabályokat jelentették, azonban időközben a realunió megszűnt, és létrejött a magyar katonai büntető törvénykönyv (Kbtv.) – mindezekért a vonatkozó joganyagot (4272/1915. M. E. sz. rend.) alaposan át kellett dolgozni a Honvédelmi Minisztérium bevonásával.¹²

A közszállításokból való kizárások közlésére vonatkozó, a hazai iparfejlesztésről szóló 1907. évi III. tc.-en alapuló rendeletet (20. pont) változatlanul is meg lehetett tartani az ügyosztály jelentése szerint, mivel a kereskedelmiügyi és az iparügyi miniszterek közti hatásköri megosztást tartalmazó 1935. évi VII. tc. a korábbi szabályozást e körben nem érintette. A hazaárulók vagyonának

zár alá vételéről kibocsátott rendelet (36. pont) szövegét ellenben módosítani kellett, mivel a jogszabályra háború esetén biztosan szükség lesz, azonban a büntetés-végrehajtási jogban bekövetkezett változások nem tették lehetővé az eredeti verzióban való fenntartását.¹³ A véderő ellen elkövetett cselekményekről szóló bűnvádi kimutatás készítésének módja (38. pont) ugyancsak új normákat igényelt. Az árdrágító visszaélésekkel kapcsolatos 1916. évi eljárási szabályok (57. pont) pedig tárgytalanokká váltak, mivel az 1920. évi XV. tc. formájában ezekről új törvény és végrehajtási rendelet (5950/1920. M. E. sz. rend.) keletkezett, amelyek 1937-ben is hatályban voltak.¹⁴

A Németország csapataihoz tartozó egyének ellen tett feljelentések ügyében készült korábbi rendelettel (77. pont) összefüggésben a jelentés írója kissé naivan ezt a megjegyzést róta a papírra: „egyelőre nem lehet tudni: vajjon a jövő háborúban is a Német Birodalom csapataival fogunk-e együtt harcolni? Egyébiránt a 2528/16. M. E. sz. rendeletben foglalt elvek helytállóak, és szükség lehet ilyen tartalmú rendelt kibocsátására, amelyet a t[isztelet] IV. és t[isztelet] VII. ügyosztály kezdeményezhet.”¹⁵ A gyorsított rendőri büntetőeljárásnak 1917-ben keletkezett szabályai (78. pont) felül a belügyminiszter volt jogosult dönteni, de „tiszteletteljes nézetünk e tárgyban mégis az, hogy itten sem a régi gyorsított eljárás szabályainak felújítására van szükség, hanem inkább azt a lehetőséget kell kihasználni, hogy a II. Bn. [= Büntető novella, 1928: X. tc.] és Te. [= A törvénykezés egyszerűsítéséről, 1930: XXXIV. tc.] óta minden kihágási cselekmény pénzbüntetéssel torolható meg, és a megfelelő pénzbüntetés megállapítása büntetőparancsban is többnyire megtörténhetik” – fogalmazott a jelentő, majd hozzátette: „ha a rendőri büntető bírák ezt a törvényadta tág lehetőséget jól alkalmazzák, a tömegügyek elintézése, gyors befejezése és a kihágások megfelelő megtorlása külön »gyorsított« eljárás nélkül is sikeresen végbe mehet”. Összességében ugyanezt ajánlotta az elzárás büntetések számának mérséklése végett is (130. pont), mivel „a kisebb súlyú elzárásbüntetéseknek tömegesen és minden feltétel nélkül a háború végére elhalasztása: sem büntetőpolitikai, sem általános politikai, sem társadalomerkölcsi hatás szempontjából nem volna kívánatos”.¹⁶ Ide kapcsolódott még a büntetőeljárásban foglalat alá vont közszükségleti cikkek értékesítése kérdése (117. pont), mivel az szintén a belügyminiszterrel együttműködve volt intézendő, egyébként az 1917. évi rendelet „lényegében változatlanul használhatónak” lát szott.¹⁷

Az ismertetett dokumentum 1938. január 31-én kelt pro forma Zöldy Miklós aláírásával, aki ekkor az Igazságügyminisztériumban alkalmazott ítélőtáblai bíró és egyetemi magántanár volt, majd az év decemberében két újabb betétívet csatoltak hozzá. Az elsőben a honvédelemről szóló törvényjavaslat országgyűlés elé terjesztésére tekintettel fogalmaztak meg kiegészítéseket. Az e javaslatból lett jogszabály, az 1939. évi II. tc. többek között hatályon kívül helyezte a kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXI-II. tc.-et, és kiterjesztette a katonai büntetőjog alkalmazási körét azon polgári személyekre, akik a fegyveres erő mozgósított csapatainak kíséretéhez tartoztak, avagy akik

akár törvény, akár szerződés alapján katonai vezetés szerint teljesítettek valamilyen szolgálatot vagy munkát, úgyszintén a légvédelmi szolgálatra igénybe vett egyénekre is. A honvédelmi munkakötelezettséget ugyancsak szabályozta. „Alig képzelhető el tehát a jövő hadviselés idején olyan fel nem esketett tényleges katonai szolgálatban álló személy – ideértve a honvédelmi munkaszolgálatban állókat is –, akik a katonai büntető bíraskodás alól kiesnek”, ennél fogva a fenti táblázatos jegyzékben szereplő jogszabályok közül újabbak váltak részben vagy egészben tárgytalanokká; a 3. pont alatt említett például teljes mértékben. A rögtönbíraskodást – elvben – immár bármilyen büntett esetén el lehetett rendelni (1939. évi II. tc. 221. §), nem csak előre felsorolt büntettekkel szemben, így az ilyen tárgyú lajstromokra többé nem volt szükség. A sikeres hadviselés érdekében a jövőben nem kellett a jogszabályok hatályát kifejezetten a „mozgósítás”, „felriasztás” vagy „hadüzenet” tényéhez kötni. A hadifoglyok (túszok) továbbra is a honvédekre alkotott büntetőbíraskodás (1912. évi XXXIII. tc.) alá tartoztak. A hazaárulók vagyonának zár alá vételével kapcsolatban, bizonyos esetekben az elítélt egész vagyonáig terjedhető elégtétel nyújtására adott módot a honvédelmi törvény, aminek a részletszabályait végrehajtási rendeletben kellett kidolgozni. A sajtójogi normák szintén megváltoztak: a sajtórendészet feladatát a kivételes állapotban lényegében olyan keretűnek tervezték, mint amelyet a nem időszaki sajtótermékekre nézve békeidőkben az 1938. évi XVIII. tc. vonatkozó 2–3. §-ai megállapítottak, továbbá fokozottan tiltották nemcsak az engedély nélküli terjesztést, hanem az ilyen kinyomást, kiadást, behozatalt is.¹⁸

A kibővített jelentés végkonklúziójában a következő olvasható: „tiszteletteljes nézetünk az, hogy az itten szóban levő problémák túlnyomó részét, sőt ezen felül még egyéb problémákat is, a T [örvény = honvédelmi törvény] végrehajtása tárgyában kiadásra kerülő rendeletben kell majd szabályozni. Kivéve azokat, amelyek újabb szabályozására nincs szükség (ad 16., 57., 150., 151., 152., 156. pontok), vagy az olyanokat, amelyeknek belső államigazgatási vagy [igazságügyi] főfelügyeleti hatáskörben szabályozására lesz szükség (ad 9., 18., 20., 77., 78., 79., 117., 130. pontok). Az ügyiratot addig irattárba tehetjük, amíg a T [örvény] végrehajtása tárgyában szükséges rendelettervezet előkészítésére sor kerül. A bizalmas úton idejuttatott honvédelmi minisztériumi iratokat pedig – a t[isztelt] Elnöki osztályunk útján – vitéz dr. Hetessy Miklós százados hadbíró úr kezébe kellene visszajuttatni.”¹⁹

Hetessy az iratokat 1939. április 3-án vette át, míg a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények, valamint a kivételes hatalom meghosszabbításáról és kiterjesztéséről szóló törvényi rendelkezések alapján kibocsátott vagy fenntartott, illetve a hatályon kívül helyezett rendeletek jegyzékeit az év szeptember 8-án hirdették ki.²⁰

3. A minisztérium tevékenysége 1939-ben

Teleki Pál másodszer történt miniszterelnöki kinevezése után a kormány tevékenységéről rendszeresen készültek politikai s propagandisztikus célokat egyaránt szolgáló összeállítások, az országgyűlés előtti éves beszámolókon kívül is.²¹ A Miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője, Szudy Elemér 1939. augusztus 12-én a következő sürgős átiratot intézte Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszterhez: „a Miniszterelnök úr Önagyméltósága utasítására a lehető legrövidebb időn belül sajtó alá kerül a kormányának eddig elért eredményeit ismertető füzet. Mivel ennek a munkának a megjelentetése rövid határidőhöz van kötve, és a munka kívánt célját csak abban az esetben fogja elérni, ha abban a kormányzat minden elért eredménye, a legkisebb intézkedéstől a legnagyobb törvényalkotásig együtvé foglalatik, tisztelettel arra kérék, méltóztass elrendelni [összefoglalni], hogy a magas gondozásodra bízott tárca keretén belül gróf Teleki Pál miniszterelnök úr kormányzata idején milyen elért eredmények mutathatók fel.” A beszámólót augusztus 21-ig kellett a sajtóosztályhoz elküldeni.²²

Az Igazságügyminisztérium 1939. február 17. és augusztus 17. közti működéséről készült részletes dokumentumból különleges bepillantás nyerhető az igazságügyi kormányzatnak a világháború kitörése előtti hónapokban végzett tevékenységébe. Az egyes ügyosztályok külön-külön készítettek beszámolókat, amelyekből végül az elnöki osztályon összeállították a teljes jelentést.²³

A miniszterelnök és az igazságügy-miniszter együtt nyújtotta be a zsidók gazdasági és közeleti térfoglalása korlátozásának tárgyában alkotott 1939. évi IV. tc.-et, amit a második zsidótörvényként szokás hivatkozni a történeti szakirodalomban.²⁴ A további, még tárgyalás alatt álló javaslatok az árurészlet ügylet egyes kérdéseinek szabályozásáról, valamint a fizetési eszközökkel, külföldi követelésekkel és vagyontárgyak külföldre vitelével elkövetett visszaélések hatályosabb megtorlásáról szóló törvényjavaslatok voltak, amelyeket később az 1939. évi XII. és XIV. tc.-ekként hirdettek ki. Előkészítés alatt állt három önálló igazságügyi törvénytervezet a következő tárgykörökben: a sajtótörvény novellája, a bűnvádi perrendtartás módosítása és a részvényjog reformja, de ezekből abban az évben nem lettek jogszabályok. Más minisztériumokkal együttműködve is folytak előmunkálatok; az Igazságügyminisztérium csaknem minden tervezet kidolgozásában részt vett, a fontosabbakat a következőképpen képezték: a honvédelemről szóló törvény (1939. évi II. tc.), a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről szóló törvény (1939. évi VI. tc.), a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap létrehozásáról szóló törvény (1939. évi X. tc.), valamint az 1879. évi L. tc., az állampolgársági törvény kiegészítése és módosítása tárgyában benyújtott és a képviselőház által addigra elfogadott javaslat. A kereskedés képesítéshez kötését, a kereskedők személyzetét, a kereskedelmi testületeket s ezek központjait, továbbá a mezőgazdasági legkisebb munkabérek meghatározását célzó tervezetek is e körbe tartoztak.²⁵

A Csehszlovákiával kötendő következő *nemzetközi szerződések* tárgyalásában vett részt az Igazságügy-minisztérium: a büntetőbíróóságok hatáskörének a felvidéki területek visszacsatolásával kapcsolatos szabályozása ügyében létrejött megállapodás; a felvidéki területekkel kapcsolatos határegyezmény; az állampolgárok vagyoni viszonyainak rendezése; a kereskedelmi, határforgalmi, vámsegélynyújtási egyezmény átdolgozása és törvénybe iktatásának előkészítése; a nemzeti kisebbségek kérdésének rendezése; végül a soron kívüli elintézését igénylő polgári és bűnügyi iratok megküldése tárgyában kötött kétoldalú megállapodás. Csehszlovákia 1939 elején történt német megszállása és felosztása után a Cseh–Morva Védnökséggel konkludált egyezmények tárgyai az alábbiak voltak: közigazgatási és bírósági iratok kicserélése; a bírói letétek kiszolgáltatása; a tartozások és követelések rendezése; a visszacsatolt területen lévő csehszlovák államvagyoni kérdései; míg a Szlovákiával kötött kontraktus a büntetésüket töltő magyar állampolgárok, továbbá a javítónevelés alatt álló fiatalok

átvételéről szólt. Görögországgal a polgári jogsegélyegyezmény, Jugoszláviával a légivonal-megállapodás, valamint a Tökölyanum, Angelineum és a Julián iskolák²⁶ vagyoni kérdéseinek tárgyában létrejött megállapodásokban vett részt a minisztérium, Lengyelországgal kapcsolatban pedig az átmeneti és csatlakozó vasúti forgalom közös határpályaudvarokon történő bonyolítása végett működött közre. Szintén részt vett az Olaszországgal és Romániával kialakított légivonal-megállapodások megkötésében, az utóbbival a gyámpénztárak értékeinek és a gyámhatóságok vagyonának kiszolgáltatásával kapcsolatos államközi szerződések létrehozásában is, míg a Harmadik Birodalommal összefüggésben a hullaszállítási megállapodás, az Ausztriának Németországhoz történt csatlakozásával felmerült jogkérdések tisztázása, a polgári jogsegélytervezet, a határforgalmi és vámjogsegély-tervezet, a hitelesítési és konzuli egyezménytervezetek előkészítése, a volt Csehszlovák Köztársaság területének felosztásával felmerült különböző kérdések, végül a német nemzetiségű felvidéki és kárpátaljai lakosok állampolgárságának tárgyában alkotandó megállapodások ügyeiben járt el.²⁷

Az igazságügy területein az alábbi *általános* tárgyú *miniszeri rendeleteket* bocsátották ki a vizsgált hónapok-

ban: Pestszenterzsébeten és Putnokon egy-egy új királyi közjegyzői állás rendszeresítése,²⁸ az ügyvédi rendtartás végrehajtási rendeletének értelmezése, az ügyvédi kamarák ügyforgalmi és tevékenységi kimutatásainak elkészítése, valamint a második zsidótörvény ügyvédségre irányuló végrehajtásának részletezése,²⁹ az egyes honvé-

delmi szolgáltatásoknak béke idején való igénybe vételével kapcsolatos kártérítési igények szabályozása,³⁰ a büntetőeljárásban hozott határozatoknak más hatóságokkal történő közlése, illetve a rögtönbíráskodás korlátozása,³¹ a rendkívüli fegyvergyakorlatra bevonult személyek magánjogi kötelezettségeinek módosítása, a hites könyvvizsgálói, valamint az egységes bírói és ügyvédi szakvizsgára bocsátás feltételeinek újabb kiegészítése, az ügyvédi kamarai díjak és járulékok fizetése, a sajtókamara felállításának és szervezetének megállapítása.³²

A speciális tárgykörökben aktív rendeletalkotás folyt többek között a visszacsatolt felvidéki területek és Kárpátalja vonatkozásában szükséges igazságügyi kérdésekről (bírói szervezet és

ügyvitel, közjegyzők, ügyvédek, személyi és családjog, ingatlanjog, telekkönyv, szerzői jog, bérleti és haszonbérleti jogviszony, munka- és szolgálati jogviszony, a magyar magánjog hatályának kiterjesztése, hiteljog, polgári peres és nemperes eljárások, az uzsora és a tisztességtelen gazdasági verseny tilalma, külföldi követelések érvényesítése, büntető anyagi és eljárásjog, földmérői jogositvány).³³ Ugyancsak zajlottak a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. végrehajtását és a háború esetén szükséges kivételes intézkedéseket tárgyzó, továbbá a zsidók gazdasági térfoglalásáról szóló 1939. évi IV. tc. végrehajtásával kapcsolatos rendeletek munkálatai, akárcsak a tagosítási és egyéb birtokrendezési ügyekben kötendő eljárás szabályainak és a kivételes telekkönyvi eljárások egységes szabályairól alkotott 1938. évi XI. tc. végrehajtási rendelkezéseinek megállapítása, valamint a helyettes ügyvédek gyám- és nyugdíjpénztári tagságáról szóló normák előkészítése.³⁴

A más minisztériumokkal való *együttműködés keretében* elsősorban a felvidéki és a kárpátaljai területek integrációjával összefüggő munkák folytak 1939 februárja és augusztusa között: a földbirtokrendezés és annak felülvizsgálata, a gazdatartozások érvényesítése és



Teleki Pál szobra Szegeden

rendezése, a fizetési forgalom szabályozása, a honvéd igazságügyi hatóságok kiadmányainak kézbesítése, az 1936. évi XIII. tc.-kel kihirdetett magyar–brit polgári jogsegélyegyezmény területi hatályának kiterjesztése, a magyar közszolgálati állások szervezése és betöltése, a biztosító tevékenységet folytató magánvállalatok állami felügyelete, az állampolgársági kérdések szabályozása, a hegyközségekre és a szőlőgazdálkodásra vonatkozó jogszabályok végrehajtása, a csehszlovák földbirtok-politika alapján lefoglalt ingatlanokból történt tulajdonszerzések és mezőgazdasági szervezeti tagságok bejelentése, a szállítóeszközöknek a honvédség részére történő ideiglenes igénybevétele, valamint az országgyűlési képviselők választása szabályainak rendezése és a zsidók országgyűlési választójogának igazolása szerepelt a jelentés lapjain. Ezek mellett eljárt az Igazságügyminisztérium olyan rendeletek kibocsátásában is, amelyek az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatának szervezeti kereteivel, a második zsidótörvénynek az orvoskamari tagsággal kapcsolatos végrehajtásával, a birtoktagosítási becslési utasítással, a felvidéki vállalkozók társadalombiztosítási köztartozásaival, a kivitelre szánt barack és csemegeszőllő állami ellenőrző jeggyel történő ellátásával, a vadászati tilalmi idővel, a légvédelmi riasztó szolgálat és a légtalmai elsötétítő szolgálat megszervezésével, a keményítőtermékek előállításának korlátozásával, a vadászati jog gyakorlásával, valamint a Nemzeti Önálló Alappal foglalkoztak.³⁵ Folyamatban volt továbbá különböző rendeletek kidolgozása a részvénytársaságok és szövetkezetek közgyűléseinek, illetve a korlátolt felelősségű társaságok taggyűléseinek megtartásáról s az éves mérlegkészítésről, a társadalombiztosítás rendezéséről, az új anyakönyvi hatósági utasításról, a honvédelmi munkakötelezettségről, az öntözőgazdálkodás előmozdításáról, a telepítéssel kapcsolatos felmérések műszaki feladatairól, a tagosítási előmunkálatokról, az osztatlan közös erdők és legelők egyénienkénti felosztásáról készített műszaki munkák felülvizsgálatáról, valamint a vasutak és csatornák felméréséhez szükséges utasításról.³⁶

Az igazságügyi kormányzat részéről az alábbi „intézkedések” történtek: előkészítették a magyar jogi néphagyományok részletes adatainak összegyűjtését, befejezték és sajtó alá rendezték a Magyarország Magánjogi Törvénykönyvéről szóló 1928. évi javaslatnak német nyelvű fordítását, megtörtént a visszacsatolt területeken lévő igazságügyi és büntetés-végrehajtási hatóságoknak személyzettel való végleges vagy ideiglenes ellátása, a működésük elindításához szükséges intézkedések megtétele. Újra rendszerítették a közjegyzői állásokat Huszton (Máramaros vm.), Ilosván (Bereg vm.), Nagyszőlősön (Ugocea vm.) és Técsőn (Máramaros vm.), míg Nagybereznán (Ung vm.), Rahón (Máramaros vm.) és Szobráncon (Ung vm.) újakat létesítettek. Megszervezték a kassai királyi közjegyzői kamarát, az ottani ügyvédi kamara területi illetékességét pedig kiterjesztették Kárpátaljára is. A bírák és királyi ügyészek állásai közül országosan ötvenet átalakítottak az eggyel magasabb fizetési csoportbeli állásra. A hitbizományok reformja keretében mintegy ezer katasztrális hold területet oldottak fel a kötöttség alól, és további hatezer

hold feloldása volt folyamatban. A visszatért részekben a közigazgatás és a gazdaság újjászervezése ügyében is oldottak meg jogi kérdéseket, megtették a magyar–szlovák iratcserehez szükséges előkészületeket, körrendeletet intéztek a telekkönyvi hatóságokhoz az ingatlan eldarabolási vázrajzok műszaki felülvizsgálatával kapcsolatban, nagyobb tatarozási és helyreállítási munkákat végeztek egyes bírósági épületeken, illetve kellő felszereléssel látták el azokat, a szlovák igazságügy-miniszterrel megállapodás született mintegy száznyolcvan rab és fogvatartott fiatalok átvételéről; közben ténylegesen megalakult a kassai és a komáromi ügyvédi kamara, így döntés történt a felvidéki ügyvédek s jelöltjeik megfelelő kamarai névjegyzékbe való felvételéről is. Végrehajtották az addig fiúk számára fenntartott székesfehérvári javító-nevelő intézet megszüntetését, a személyzete és növendékei Kassára kerültek, míg a helyére a lányokat befogadó, hasonló célú ceglédi intézet költözött. A fiatalok fiúk nyíregyházi országos fogházát pedig Ceglédre telepítették át az évek óta fennálló zsúfoltság költségkímélő felszámolása érdekében.³⁷

4. A katonai büntetőjog a második világháború előestéjén

Az új katonai büntető törvénykönyv hatályba léptetéséről szóló 1930. évi III. tc. 50. §-a felhatalmazást adott a kormánynak és a honvédelmi miniszternek végrehajtási jogszabályok kibocsátására. Ezek alapján többször: 1936-ból és 1940-ből is szerepelnek ügydarabok az Igazságügyminisztérium iratai között, amelyek az időközben kidolgozott renDELETErvezetek jogi véleményezését tartalmazzák. 1935-ben készült tervezet a Honvédelmi Minisztériumban a hadra kelt seregek tagjaira vonatkozó büntetőeljárás gyorsítása és egyszerűsítése, ezen kívül egy szolgálati kézikönyv tárgyában *A katonai bünvádi eljárásra vonatkozó rendelkezések háború idejére* címmel. Az utóbbi a „gyakorlati ember” részére szóló ismereteket foglalta volna össze iratmintákkal és egyéb útmutatásokkal. A harmadik pedig egy legfelsőbb (kormányzói) elhatározás tervezete volt az illetékes parancsnokoknak a kiszabott büntetés kegyelemből elengedése és enyhítése jogával való felruházásáról.³⁸

Az elsőként említett renDELETErvezet az alábbiakat foglalta magában:

1. § a fegyelmi megtorlás lehetőségének kiterjesztéséről;
2. § a haditörvényszék megalakításának szabályairól;
3. § az illetékes parancsnokok felhatalmazása az aljuk beosztott igazságügyi szervek egyes eljárási cselekmények elvégzésére történő feljogosításáról;
4. § az ügyáttétel mellőzéséről akkor, ha a parancsnok magát az adott ügyben illetéktelennek tartotta [szemben az 1930. évi II. tc. (Kbtv.) 139. §-ával];
5. § arról, hogy az 1912. évi XXXIII. tc. (Kbp.) 467. §-ába foglalt egyes intézkedéseket³⁹ az eljárásban résztvevő hadbíró bocsátja ki a parancsnok helyett;

6. § a főtárgyalás határidejének rövidítéséről;

7. § a nyomozó eljárás és a büntető indítvány mellőzéséről a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. tc.-ben foglaltakhoz hasonlóan;

8. § az eljárásnak az egyes vádlottak tekintetében történő elkülönítéséről;

9. § csekélyebb súlyú bűncselekményeknél az ítékezés mellőzéséről;

10. § annak megengedéséről, hogy a haditörvényszék fegyelmi intézkedés végett az illetékes parancsnoknak engedhesse át az eljárást;

11. § a főtárgyalási jegyzőkönyv mellőzéséről és az ítélet formai egyszerűsítéséről;

12. § arról, miszerint nem kötelező az ítélet megerősítésére vonatkozó elhatározás előtt, hogy az illetékes parancsnok mindig jogi véleményt szerezzen be;

13–14. §§ a botbüntetés alkalmazásáról.⁴⁰

Az igazságügy-miniszter részletes véleményt küldött a tervezetekről. Sajnos maguk az eredetiek nincsenek meg, csak az említett véleményekből tudunk a tartalmukra következtetni, valamint a 2750/1941. M. E. számú kormányrendeletből, mivel ebben a tárgykörben 1935-ben s a következő években végül nem bocsátott ki sem a minisztertanács, sem a szóban lévő két minisztérium önálló jogforrást.⁴¹ A hivatkozott rendelet viszont tartalmilag pontosan a hat évvel korábban írtak szerint fogalmazta meg a szükséges intézkedéseket a botbüntetés kivételével, szó szerint tartalmazva az ajánlott javításokat is, tehát addig – a Jugoszlávia elleni hadba lépésig – az ügyirat és a levélváltás az irattárakban feküdt.

A módosító javaslatok közül a botbüntetésre vonatkozót emeljük ki. A még Lázár Andor idején készült igazságügy-miniszteri válaszirat a botbüntetés újbóli bevezetését tudomásul vette, csak a végrehajthatatlanság esetére vonatkozó átváltoztatást ajánlotta másként formulálni: „a 13. § negyedik bekezdésének utolsó mondatát világosabban és szabatosabban a következőképpen kellene szövegezni: »Kötél általi halálbüntetés helyett kiszabott botbüntetés esetében egy-egy botütés helyébe négy hónaptól hat hónapig, agyonlövés általi halálbüntetés helyett kiszabott botbüntetés esetében pedig két hónaptól négy hónapig terjedhető szabadságvesztésbüntetést kell megállapítani. Fegyházra az átváltoztatás csak akkor történhetik, ha a cselekményt a törvény rögtönítelő eljárás esetén kívül fegyházzal vagy oly halálbüntetéssel sújtja, amely fegyházra változtatható át; minden más esetben börtönbüntetést kell alkalmazni«”. Ugyanígy kellett volna átszövegeznit a fent említett kézikönyv vonatkozó részét is.⁴²

Az Igazságügyminisztérium 1936 márciusában nyugtázta, miszerint a Honvédelmi Minisztérium a módosításokat kevés kivétellel elfogadta, majd az év júniusában „Horváth őméltósága” (Horváth Dániel osztályvezető) utasítására az egész anyag az irattárba került. A katonai büntetőbíráskodással kapcsolatos, háború idejére vonatkozó jogszabályok megvitatása csak 1940-ben folytatódott, amikor augusztus 27-én egy újabb tárcaközi értekezlet tartottak, melyen Radocsay László igazságügy-minisztert felsővezetői szinten Antal István államtitkár, Vladár Gábor ügyosztályvezető (mindketten későbbi igazság-

ügy-miniszterek⁴³) és Szabóky Jenő miniszteri titkár képviselte, míg a honvédelmi miniszter nevében Ambrózy Árpád és Schultheisz Emil⁴⁴ hadbírók vettek részt.

Először a háború idejére szóló különleges büntetőjogi rendelkezések kezdő napjáról és a területi alkalmazásukról állapotok meg, majd a polgári személyeknek a honvéd büntetőbíráskodás alá helyezéséről készített tervezet következett, végül pedig a „hadrakelt seregbeli” büntető-eljárás gyorsításáról és az ilyen eljárásban alkalmazható büntetésekről szóló rendelet szövegezése képezte az egyeztetés tárgyát. Az utóbbival kapcsolatban adódott egy érdekes felvetés, ugyanis a Honvédelmi Minisztérium által előkészített tervezet továbbra is tartalmazta a botbüntetést mint lehetséges szankciót. Az igazságügyi tárcának – szemben a korábbi álláspontjával – ezzel összefüggésben most törvényességi aggályai akadtak: a katonai büntető törvénykönyv hatályba léptetéséről szóló 1930. évi III. tc. fent említett 50. §-a ugyan kimondta, miszerint a minisztérium a rögtönítelő eljárásban halálbüntetés helyett, enyhítésképpen alkalmazható büntetési nemeket és tételeket állapíthatott meg, de e felhatalmazás helyes értelmezése szerint mindez csak a magyar büntetőjogban egyébként „ismeretes” büntetési nemekre vonatkozhatott.⁴⁵

Az 1871. évi LII. tc. a feudális jogban gyakori testi büntetéseket általában megszüntette, így a botbüntetés a Csemegi-kódexbe már be sem került, s egyébként az 1855-ben hatályba lépett osztrák katonai büntetőtörvény (*Militär-Strafgesetz*)⁴⁶ – ami idejétmúltsága ellenére Magyarországon 1931-ig volt alkalmazásban – sem tartalmazta. Azonban anakronisztikus módon 1920-ban mégis visszatért *vesszőbüntetés* formájában az árdragítások ellen alkotott 1920. évi XV. tc.-ben. E rendelkezést az erkölcsi-ség és a személyiség hatékonyabb védelméről szóló 1920. évi XXVI. tc. két hónappal később hatályon kívül helyezte, viszont felvette a szankciók közé a botbüntetést a szemérem, az emberi élet és a közegészség elleni deliktumok, valamint egy sor vagyoni és a gazdasági élet tisztasága elleni bűncselekmény vonatkozásban (ideértve a jogszerűtlen árdragítást is). A botütések száma felnőtre tíznél, fiatalokúra ötnél kevesebb és huszonötnél több nem lehetett. Ha a botbüntetés – tekintettel az éltelt egészségi állapotára – egészben vagy részben nem volt végrehajtható, helyébe a büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc., 1908. évi XXXVI. tc.) korlátai között szabadságvesztés-büntetés lépett. Egy-egy botütés helyébe három naptól egy hónapig terjedő szabadságvesztést kellett megállapítani. Ugyanakkor a botbüntetés alkalmazhatósága a törvény hatályba lépte után egy évvel – kifejezetten a jogszabály rendelkezése folytán (9. §) – meg is szűnt.

Az 1940. évi miniszteri értekezleten az igazságügyi tárca képviselői hangsúlyozták, hogy a botbüntetés a modern büntetőjogban más országokban sem szerepelt, mert „a velünk baráti viszonyban álló nagyhatalmak: Németországnak és Olaszországnak nemzeti szocialista, illetőleg fascista életszemlélete a tekintély elvének alapulvétele mellett az emberi méltóság elismerésén és a nagytömegek emberi öntudatának és önértetének kifejlesztésén és megerősítésén nyugszik”. A testi jellegű, megszégyenítő büntetéseknél a hazai jogrendszerbe történő újbóli felvé-

tele az emberi méltóságot súlyosan sértette volna, mivel az alkalmazása a szökés vagy önkényes eltávozás egyébként halálbüntetéssel(!) sújtott egyes eseteiben kötelező volt a tervezet szerint. A súlyossági fokok vonatkozásában is ellentmondásosnak ítélte az Igazságügyminisztérium a botbüntetést, mert nehezen lehetett beilleszteni az egyéb szankciók közé⁴⁷ (például végrehajthatatlanság esetén komoly fegyház- vagy börtönbüntetésre kellett volna átváltoztatni). Az ország nemzetközi megítélését szintén féltették, mondván, a szomszédos államok ellenpropaganda céljára használhatják fel e büntetés bevezetését, továbbá funkcionálisan is célszerűtlennek látták, hiszen az ekként szankcionált személyektől aligha várható el később a hű szolgálát.⁴⁸

Így végül a harmadik tervezetből egy rövidebb jogszabály lett a botozásra vonatkozó szakaszok nélkül.⁴⁹ Hogy mennyire nem volt egyértelmű a helyzet, jól mutatja, miszerint a vita feloldásaként a végső döntést a minisztertanács hozta meg. A jogszabály csak 1941. április 12-én lépett hatályba, akkor az ország egész területén, majd május 26-tól az alkalmazhatóságát a mozgósított seregtestekre és a katonai közigazgatás alatt álló területekre korlátozták.⁵⁰ A katonai büntetőbíráskodás körében a további eljárásra az 1912. évi XXXIII. tc.-ben kihirdetett honvédségi bűnvádi perrendtartás volt irányadó, valamint a szóban lévő kormányrendeletet módosító⁵¹ és egyéb rendeletek.

ANTAL, TAMÁS

Die Vorbereitung der ungarischen Justizgesetzgebung auf den Zweiten Weltkrieg. 1938–1941

(Zusammenfassung)

Der Autor des Aufsatzes stellt uns die Tätigkeit des Justizministeriums vor dem Eintritt in den zweiten Weltkrieg anhand der im Ungarischen Nationalarchiv archivierten fragmentarischen Schriften vor. Drei Themenbereiche werden betont: die vorherigen Umstände des Erlasses von Ministerialverordnungen im Krieg, die Gesetzgebung zu Beginn der zweiten Amtszeit des Ministerpräsidenten

5. Záró megjegyzések

A magyar királyi igazságügyminisztériumi levéltár ugyan 1956-ban nagyrészt megsemmisült, azok az iratok azonban, amelyek megmaradtak, segítenek az utókornak megismerni annak a tevékenységnek a kereteit, amely ebben a minisztériumban folyt a polgári kor évtizedeiben.⁵² A tűzvészt túlélő iratanyagok annak köszönhetik a megmenekülésüket, hogy a szabadságharc alatt nem a rendes őrzési egységeikben voltak elhelyezve, hanem előzőleg onnan – különböző okokból – kiemelték őket.

A fent bemutatott dokumentumokból így is látható, hogy a háborúra való felkészülés nem csupán a Honvédelmi Minisztérium és a szoros értelemben vett hadvezetés feladat volt, hanem abban a többi közigazgatási ágazat is kivette részét. A háborús jogalkotás eredményei történelmi távlatból természetesen különböző megítélés alá esnek, ugyanakkor a maguk korában széles körű kihívás elé állították a szakminisztériumok tisztviselőit, különösen az igazságügyéit, akik még ebben a szélsőséges helyzetben is törekedtek a magyar alkotmányos értékek valószínűleg mentésére – legalábbis az 1938 és 1941 áprilisa közötti időszakban.

Pál Teleki sowie die Änderungen einzelner Passagen des *Militär-Strafgesetzbuchs* (1930). Die vielfältige Tätigkeit des Ministeriums diente nicht nur den Kriegsinteressen oder der Vollstreckung der Judengesetze, sondern strebte mehrmals auch nach der Wahrung der ungarischen verfassungsmäßigen Werte.

Jegyzetek

- ¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.
- ² PÖLÖSKEI Ferenc – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos (szerk.): *Magyarország története, 1918–1990*. Budapest, 1995. Korona Kiadó, 121–122. p. (A hivatkozott fejezet Gergely Jenő munkája.); KAPOSZT Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest–Pécs, 2002. Dialóg Campus, 317–320. p.
- ³ ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 2019. Helikon, 484–486. p.; ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 385–401, 425–476. p.
- ⁴ *Az igazságszolgáltatás körébe tartozó háborús rendelkezések*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K578 Bi. 1197/1. A táblázatot szöveghűen közöljük.

- ⁵ *Jelentés*, ad 1–2. pontok. MNL OL K578 Bi. 1197/1.; A magyar kormány 1919. évi 6.898. M. E. számú rendelete az esküdtbírók működésének ideiglenes felfüggesztéséről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1919*. Budapest, 1919. M. Kir. Belügyminisztérium, 967–968. p.; BADÓ Attila: *Az igazságszolgáltató hatalom függetlensége és a tisztességes eljárás*. A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 47. Szeged, 2013. Iurisperitus Bt. 145–146. p.; Uő: *A bírói függetlenség egyes garanciális elemeinek összehasonlító vizsgálata*. A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 79. Szeged, 2020. Iurisperitus Kiadó, 116. p.
- ⁶ *Jelentés*, ad 3–6. pontok. MNL OL K578 Bi. 1197/1.
- ⁷ Részletesen lásd ANTAL Tamás: A büntetőeljárás jogszabályi forrásai Magyarországon a polgári korban. *Jogtudományi Közöny*, 2016. 12. sz. 611–618. p.; Uő: A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1914 és 1921 között. In *Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből II*. Bírósgáttörténeti könyvek. Budapest–Szeged, 2015. Országos Bírószági Hivatal – Szegedi Ítéltábla, 113–134. p.

- ⁸ A m. kir. igazságügyminiszter 1915. évi 9.550. I. M. E. sz. rendelete a gyorsított bünvádi eljárás módosított és kiegészített szabályainak megállapításáról (25–45. §). In *Magyarországi Rendeletek Tára 1915*. Budapest, 1915. Magyar Királyi Belügyminisztérium, 956–971. p.
- ⁹ 1920. évi XXXVIII. tc. 1. §, 1921. évi III. tc. 13. §, 1921. évi XXIX. tc. 13. §, 1922. évi XVII. tc. 6. §, 1930. évi II. tc. 4. §, 1931. évi XVI. tc. 61. §.
- ¹⁰ *Jelentés*, ad 7., 8. pont, továbbá ad 19., 37., 58., 119., 120., 165., 171., 172. pontok. MNL OL K578 Bi. 1197/1.
- ¹¹ *Jelentés*, ad 9., 79., 121. pontok. MNL OL K578 Bi. 1197/1., valamint MNL OL K578 Bi. 1166/1. (ebben a mappában ma már nincsenek iratok).
- ¹² *Jelentés*, ad 16., 18. pontok. MNL OL K578 Bi. 1197/1.
- ¹³ *Jelentés*, ad 20., 36., 116. pontok. Uo.
- ¹⁴ *Jelentés*, ad 38., 57. pontok. Uo. Az árdrágító visszaélésekről lásd VARGA NORBERT: *A kartellfelügyelet bevezetése Magyarországon. Az 1931. XX. tc. kodifikációja és gyakorlata*. A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 83. Szeged, 2020. Iurisperitus Kiadó, 15–33. p.
- ¹⁵ *Jelentés*, ad 77. pont. MNL OL K578 Bi. 1197/1.
- ¹⁶ *Jelentés*, ad 78., 130. pontok. Uo.
- ¹⁷ *Jelentés*, ad 117. pont. Uo.
- ¹⁸ *Jelentés*, IV. betétív. Uo.
- ¹⁹ *Jelentés*, V. betétív. Uo.
- ²⁰ A m. kir. minisztériumnak 8.270/1939. M. E. számú rendelete a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvények, valamint a kivételes hatalom meghosszabbításáról és kiterjesztéséről szóló törvényi rendelkezések alapján kibocsátott, illetőleg fenntartott rendeletek közzététele tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 1939. 7. sz. 257–304. p. Lásd még a m. kir. minisztérium 1939. évi 8.100. M. E. számú rendeletét a háború idejére, vagy az országot közvetlenül fenyegető háborús veszély esetére megállapított kivételes hatalom hatályba lépéséről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1939. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1266–1267. p.
- ²¹ A Nemzetpolitikai Szolgálat kifejezetten e célból jött létre 1940-ben (lásd MNL OL K577 L8. 1940. cs., 44.068. sz. iratok), amely egy propagandakiadvány-sorozatot indított el 1941-ben *Országépítés* címmel a hazai viszonyok minél kedvezőbb színben való feltüntetésére érdekében.
- ²² *A Miniszterelnökség 7650/M. E. III. számú irata*. MNL OL K578 Bi. 1240.
- ²³ „Az igazságügyi tárcának [...] 1939. év február hó 17. napjától az 1939. év augusztus hó 17. napjáig kifejtett működése” című dokumentum. MNL OL K578 Bi. 1240.
- ²⁴ SCHWEITZER Gábor: „Búcsú a magyar zsidó bíraktól”. Az 1939. évi IV. tc. és ami utána következett. In KOVÁCS M. Mária (szerk.): *Kései főhajtás. A holokauszt jogász áldozatai*. Budapest, 2016. Magyar Közöny Lap- és Könyvkiadó, 69–83. p.; VÉRTES Róbert (szerk.): *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. Budapest, 1997. Polgár Kiadó, 44–140. p.
- ²⁵ „Az igazságügyi tárcának [...] 1939. év február hó 17. napjától az 1939. év augusztus hó 17. napjáig kifejtett működése” című dokumentum, 1–2. p. MNL OL K578 Bi. 1240.
- ²⁶ A Tökölyanum a Tököly-Popovics Száváról elnevezett nevelőintézet volt a budapesti egyetemen tanuló szerb fiúhallgatók részére, míg a szintén szerb Angelineum leánynevelő intézetként működött. A Julián egyleti iskolák a Horvát-Szlávia és Bosznia-Hercegovina területén élő magyar gyermekek nevelését támogatták a századfordulótól. VUJICSICS Sztóján: *Szerbek Pest-Budán*. Budapest, 1997. Budapest Főváros Önkormányzata, 40–50. p.
- ²⁷ „Az igazságügyi tárcának [...] 1939. év február hó 17. napjától az 1939. év augusztus hó 17. napjáig kifejtett működése” című dokumentum, 2–4. p. MNL OL K578 Bi. 1240.
- ²⁸ A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 11.280. I. M. számú rendelete Pestszenterzsébeten második kir. közjegyzői állás rendszeresítéséről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. I. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 715. p.; A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 18.726. I. M. számú rendelete Putnokon kir. közjegyzői állás rendszeresítéséről. Uo. 1075–1076. p.
- ²⁹ A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 24.800. I. M. számú rendelete az ügyvédi kamarák ügyforgalmi és tevékenységi kimutatásáról. Uo. 1076–1081. p.; A m. kir. igazságügy miniszter 1939. évi 8.300. I. M. számú rendelete az ügyvédi rendtartásról szóló 1937:IV. törvénycikk hatálybaléptetéséről és végrehajtásáról rendelkező 25.000/1937. M. E. számú rendelet értelmezéséről. Uo. 140. p.; A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 23.800. I. M. számú rendelete a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:IV. tc. 9. §-ában foglalt rendelkezések következtében az ügyvédi kamarák tekintetében szükséges részletes szabályok megállapításáról. Uo. 1071–1074. p. Lásd még KOVÁCS M. Mária: *A holokauszt és az ügyvédség*. In KOVÁCS M. (szerk.) 2016. 21–67. p., különösen 42–51. p.
- ³⁰ A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 34.100. I. M. számú rendelete a honvédelmi szolgálatosoknak béke idején való igénybevitelével kapcsolatban keletkezett térítési és kártérítési követelések érvényesítéséről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. II. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1535–1539. p.
- ³¹ A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 16.500. I. M. számú rendelete bünvádi eljárás során hozott határozatoknak egyes hatóságokkal közléséről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1939*. Budapest, 1940. I. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 722–723. p.; A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 12.727. I. M. E. számú rendelete a rögtönbíráskodás korlátozásáról. Uo. 1070–1071. p.
- ³² A m. kir. minisztérium 1939. évi 3.480. M. E. számú rendelete a rendkívüli fegyvergyakorlatra bevonult személyek magánjogi kötelezettségei tárgyában kibocsátott 7.110/1938. M. E. sz. rendeletnek a lakásbérleti jogviszonyokra vonatkozó rendelkezései módosításáról és kiegészítéséről. Uo. 463–464. p.; A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 13.400. I. M. számú rendelete a rendkívüli fegyvergyakorlat következtében teljesített katonai szolgálat tartamának az egységes bírói és ügyvédi vizsgára bocsátásához szükséges joggyakorlat idejébe való beszámításáról. Uo. 716. p.; A m. kir. minisztérium 1939. évi 3.580. M. E. számú rendelete a rendkívüli fegyvergyakorlatra bevonult ügyvédek ügyvédi kamarai és országos ügyvédi gyám- és nyugdíjintézeti járulékkötelezettségeiről. Uo. 473–474. p.; A m. kir. igazságügyminiszter 1939. évi 10.500. I. M. számú rendelete a hites könyvvizsgálói képesítővizsgára bocsátáshoz szükséges gyakorlati időre vonatkozó rendelkezések kiegészítéséről. Uo. 714–715. p.; A m. kir. minisztérium 1939. évi 3.240. M. E. számú rendelete a sajtókamara felállításával összefüggő átmeneti és végrehajtási rendelkezések módosításáról. Uo. 449–450. p.; A m. kir. minisztérium 1939. évi 5.830. M. E. számú rendelete a sajtókamara szervezetére vonatkozó egyes rendelkezésekről. Uo. 832–835. p.
- ³³ „Az igazságügyi tárcának [...] 1939. év február hó 17. napjától az 1939. év augusztus hó 17. napjáig kifejtett működése” című dokumentum, 5–11. p. MNL OL K578 Bi. 1240.
- ³⁴ Uo. 12. p.
- ³⁵ Uo. 12–16. p.
- ³⁶ Uo. 16–17. p.
- ³⁷ Uo. 17–19. p.
- ³⁸ *Előadó ív*, 2. p. MNL OL K578 Bi. 1165/1.
- ³⁹ „Mindazok a rendelkezések és határozatok, amelyeket az előző fejezetek értelmében a vizsgálóbírószág (bírószágvezető) ad ki, az illetékes parancsnok által vagy az ő rendelkezésére bocsátatnak ki, és kifelé azokat mint ama parancsnokság »bírószág«-tól, a 458. § esetében mint ama parancsnokságnál levő hadseregi bíróságtól eredőket kell megjelölni, amely parancsnokság élén az illetékes parancsnok áll.”
- ⁴⁰ *Előadó ív*, 3. p. MNL OL K578 Bi. 1165/1.
- ⁴¹ A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.750. M. E. számú rendelete a hadrakelt seregbeli bünvádi eljárás gyorsításáról és egyszerűsítéséről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1941*. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1942. 1008–1013. p. Lásd még KELEMEN Roland:

- A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon, 1867–1949. Budapest, 2017. Gondolat Kiadó, 196–198. p.
- ⁴² *Előadó ív*, I. és II. betéti ívek. MNL OL K578. Bi. 1165/1. A kézi-könyv elkészültéről nincs adatunk.
- ⁴³ RÉVÉSZ Béla (szerk.): *Jogalkotás és kodifikátorok. (Vladár Gábor emlékülés)*. Lectiones Iuridicae 15. Szeged, 2016. Iurisperitus Kiadó; Uő.: *Vladár Gábor emlékkötet (1881–1972)*. Budapest, 2015. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó; GERGELY Jenő (szerk. és a bevezető tanulmányt írta): *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Budapest, 2004. Új Palatinus Könyvesház.
- ⁴⁴ NAGY Ferenc: Schultheisz Emil (1899–1983). In HOMOKI-NAGY Mária – GÖRÖG Márta – VARGA Norbert (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, 2020. 1. sz. 619–637. p.
- ⁴⁵ *Előadó ív*, 1–4. p. MNL OL K578. Bi. 1266.
- ⁴⁶ DAMIANITSCH, Martin (hrsg.): *Das Militär-Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen vom 15. Januar 1855 für das Kaisertum Oesterreich*. Wien, 1855. Wilhelm Braumüller k. k. Hof-Buchhändler.
- ⁴⁷ A szankciónemeket részletesen elemezte a már említett Schultheisz Emil a Kbtv. magyarázatában (kommentárjában). FEJES Erik: *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései*. Budapest, 2018. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 62–95. p.
- ⁴⁸ *Előadó ív*, 5–8. p. MNL OL K578. Bi. 1266.
- ⁴⁹ Lásd a 40. jegyzetben hivatkozott jogszabályt.
- ⁵⁰ A m. kir. minisztérium 1941. évi 3.750. M. E. számú rendelete a háború idejére szóló különös büntetőjogi rendelkezések alkalma-

- zása végső napjának meghatározásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1941*. Budapest, 1942. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1214–1216. p.
- ⁵¹ A m. kir. minisztérium 1941. évi 4.850. M. E. számú rendelete a háború idejére szóló különös büntetőjogi rendelkezések alkalmazása kezdőnapjának és területi hatályának meghatározásáról, valamint a polgári büntetőbíráskodás alá tartozó egyéneknek honvéd büntetőbíráskodás alá helyezésétől. Uo. 1839–1840. p.; A m. kir. minisztérium 1941. évi 7.650. M. E. számú rendelete a honvéd büntetőbíráskodásban a hűtlenség büntettének üldözésére vonatkozó egyes jogszabályok módosításáról. Uo. 3350–3351. p.; A m. kir. minisztérium 1942. évi 6.510. M. E. számú rendelete a honvédség katonai bünvádi perrendtartásáról szóló 1912: XXXIII. tc. 445. és 476. §-a egyes rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1942*. Budapest, 1943. Magyar Kir. Belügyminisztérium, 2762–2763. p.
- ⁵² ANTAL Tamás: *Az Igazságügyi Minisztérium története, 1867–1944. Fejezetek a polgári kor évtizedeiből*. In Uő.: *Az Igazságügyi Minisztérium története, 1867–1990. 1. kötet*. Budapest, 2018. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 13–95. p.; Uő.: *A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium bizalmas ügyeiből – I. rész: Hadiállapot, forradalmak, konszolidáció. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2020. 3. sz. 144–175. p.; Uő.: *A Magyar Kir. Igazságügyminisztérium bizalmas ügyeiből – II. rész: A közjogi provizórium első évtizede. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2020. 3. sz. 176–207. p.



Béli Gábor

Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén

Péc nembeli Dénes nádor 1273-ban Zala megye számára, a király parancsára, az ország báróinak tanácsából gonosztevők megbüntetése végett tartott gyűlése az első ismert nádori *generalis congregatio*.¹ A nádori közgyűlések fénykora I. Károly regnálásának utolsó évtizede és I. Lajos uralkodásának vége közé esett. A közgyűléseknek a gonosztevők elítélése mellett meghatározó szerepe volt a hatalmaskodási, különféle magánjogi ügyek intézésében, peren kívüli eljárások és aktusok foganatosításában.² A királyi udvarban működő bírói fórumok szervezetének 14. század végi megszilárdulásával, az eljárás rendjének kiépülésével és az írásbeli ügyvitel hivatalsszerűvé válásával a magánjogi ügyek mind hosszadalmasabb perfolyamban fejeződtek be, amihez a közgyűlés tartama nem volt már legtöbbszörre elegendő. Ekként a *generalis congregatio* elvesztette korábbi népszerűségét, és ez hamarosan a köztörvényszékek meggyérülését is magával hozta.

1. Nádori közgyűlések az Árpád-házi királyok korában

A nádor által hirdetett *congregatio generalis* szervezetről a 13. század utolsó éveitől kevés használható adat maradt. Rátót nembeli (II.) Lóránd 1298. október 6-i, Gáván, Szabolcs megye számára tartott közgyűlése alkalmával adott levele tesz említést először „*quatuor iurati*”, azaz négy esküdt közreműködéséről, akik létszámuk és III. András 1290–91. évi dekrétumának rendelkezése alapján szolgabírók voltak, éppen úgy, mint az Aba nembeli Amadé nádor 1299. december 7-i, Göncön, Zemplén megye számára összehívott közgyűlésén adott levelében megjegyzett, birtokok becsűjét végző „*quatuor iudices*”, azaz négy bíró.³

A nádori közgyűlés összehívásának és tartásának a gonosztevők megnevezése mellett az volt a célja, hogy a köztudomás alapján közönséges gonosztettet megvalósítónak nyilvánított a vele szemben emelt köztudólól tisztázhassa magát. A nádor a gyűlésen résztvevő megyei nemes bíró-társak jelentése, valamint a megjelenteknek a gonoszttevők felőli kinyilatkozásai alapján szólította fel kikiáltással „*semel, secundo, tertio*”, vagyis háromszor a tolvaj, rabló és más súlyos, halálbüntetéssel büntetendő deliktum megvalósításával vádoltakat arra, hogy álljanak elő. Péc nembeli Dénes 1273. évi levelének megfogalmazásából okkal feltehető, hogy a gyűlés legalább három napig működött, vagyis a gonoszttevők proklamálása egymást követő három napon ismétlődött: „miután maguk tisztázása végett

először, másodszor és harmadszor törvényesen megidéz-
tük őket, nem igyekeztek sem az elsőre, sem a második-
ra, sem a harmadikra, sőt egyik gyűlésünkre sem eljönni”.
Ha az ekként kikiáltott nem állt bírái elé, nevét jegyzékbe
írták, azaz levelesítették avégre, hogy annak, aki elfogja,
nemcsak joga, hanem kötelessége is rajta a halálos ítéletet
végrehajtani. Ebben az eljárásban a bizonyítás voltaképp-
en maga a *proclamatio* volt.

2. Az Anjouk és Zsigmond alatt tartott nádori közgyűlések

Az Anjou-kori nádori közgyűlések sora Borsa nembeli
Kopasz Jakab nádornak 1312 tavaszán királyi parancs-
ra hirdetett, előbb Kassa, majd Sáros vára alatt Abaúj és
Zemplén megyék nemesei és nem nemesei számára tar-
tott *congregatio*ja nyitotta meg.
A nádori közgyűlések Debreceni
Dózsa működésétől szaporodtak
meg, aki mint a „király szemé-
lye helyett küldött különös” bíró
először 1317. június 18-án, Deb-
recenben öt (Bihar, Szabolcs,
Szatmár, Zemplén és Szolnok),
azután augusztus 1-jén szintén öt
(Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szol-
nok és Kraszna) megye számá-
ra tartott *congregatiót*, majd ezt
követően továbbiakat is, némi-
leg módosult, „király által kül-
dött különös bíró öt megyében”
titulussal. Dózsa 1322-ben már
nádorként hirdetett gyűléseket,
egyet Szatmár, Szabolcs, Szol-
nok és Kraszna és egy másikat,
Bihar, Szatmár és Szabolcs me-
gyék számára.⁴

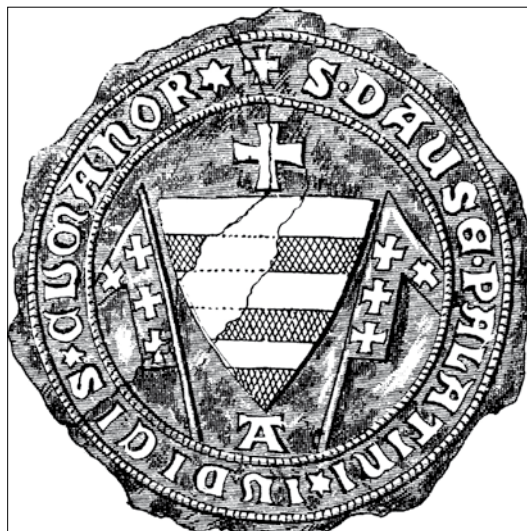
Druget Fülöp nádorságának
(1322–1327) idejéből, 1323-ból Szabolcs, majd Bereg és
Ugocsa számára együtt hirdetett, 1324-ből Szabolcs, ezt
követően Ung, 1325-ből Szatmár, 1326-ból Zemplén,
azután Szabolcs, végül Szatmár megye nemesinek és
nem nemesinek tartott közgyűlések emlékei maradtak
fenn.⁶ Fivére, János, aki 1328. november 17-étől viselte
méltóságát, 1329-ben tartott először közgyűlést, mégpe-
dig május 8-án Somogy megyének, amit a Baranya (má-
jus 14.), azután az Abaúj, Borsod és Gömör (augusztus
14.), majd rövidesen a Zemplén és Ung (augusztus 28.),
valamint a Szabolcs (szeptember 14.) megyeiek követet-
tek.⁷ Druget János az 1330. február 26-ára Pest megye
számára Pest mellé rendelt gyűlése után Szatmár vá-
rosnál Abaúj, Gömör, Borsod, Zemplén, Ung, Bereg és
Ugocsa megyéknek tartott *generalis congregatiót*. Erről
Szatmáron, 1330. március 26-án kelt levele tudósított,
amivel szerviensét bízta meg azzal, hogy birságait haj-
tsa be, illetve a fővestéssel sújtottak birtokait és javait
foglalja el.⁸

Ilyen népes gyűlést a későbbiekben János már nem hir-
detett. 1331-ből mindössze három közgyűlésről maradtak
adatok. Ezek közül a Zala megyére vonatkozóak érdemel-
nek figyelmet, ugyanis Csaba ispán, Miklós zalai ispán
albírája a megye négy szolgabírájával arról adott levelet
Tapolcán, május 9-én, hogy egy ekkor előttük indított
pert „János nádor úr mostani gyűlése miatt” május 16-ra
halasztottak. Ezek szerint Druget János e két időpont kö-
zött celebrálta az említett gyűlést Zala megye, majd nem
sokkal később egy másikat, ugyancsak Tapolcán, május
27-én, Zala és Veszprém megyék számára.⁹ Mivel a *con-
gregatio generalis* megszakítás nélkül működött, az albi-
ró és bírótársai levelében hivatkozott gyűlés – a másikkra
figyelemmel – Zala megye nyugati részének szólhatott.
Mindenesre a Zala és Veszprém megyéknek tartott gyű-
lés, aminek a 4. napján adta az arról tudósító leveleit a
nádor, nagyjából egyező időtartamú lehetett a május 9.
és 16. közé esővel. Ahogy bizonyítást nem volt hosszabb
János nádor 1331. június 27-re, Hegyköre, Sopron megye szá-
mára hirdetett közgyűlése sem az annak ugyancsak 4. napján
adott levél alapján.¹⁰

Druget János egy 1333. no-
vember 25-i királyi oklevél mélt-
óságsorában szerepelt utoljára.
Néhány nappal később, novem-
ber 30-án már fia, Vilmos adott
levelet Vizsolyban helyettes ná-
dorként, akit aztán a király fél
év múltán a nádor méltóságá-
ba helyezett.¹¹ Vilmos alatt vált
rendszeressé a *generalis con-
gregatio*. Már 1335-ben tíz gyű-
léstartás igazolható Nógrád és
Hont (május 17.), Bars (május
29.), Pozsony és Moson (július
26.), Sopron (augusztus 5.), Zala
és Veszprém (augusztus 9.), Bi-
har és Kraszna (szeptember 18.),

Szatmár és Ugocsa (szeptember 30.), Szabolcs és Bereg
(október 9.), Zemplén és Ung (október 16.), Hevesúj, Torna
és Borsod megyékben (október 25.).¹²

Druget Vilmos halálával megszűnt a nádor saját vidé-
ki kúriája. A király a nádor bíróságát udvarába helyezte.
Ezzel a nádor *ex officio* már csak királyi parancs alapján,
nádori közgyűlés alkalmával folytatott királyi udvaron kí-
vüli, azaz vidéki bíráskodást. Vilmos utóda, az 1342. au-
gusztus 24.-e után kinevezett Gilétfi Miklós hivatalviselése
óta a nádorkor már csak egy vagy két szomszédos megye
számára tartották közgyűléseiket. Voltak állandósult, ille-
ve „szokásos” megyepárok, mint Abaúj és Sáros, Bihar és
Kraszna, Gömör és Torna, Szabolcs és Bereg, Szatmár és
Ugocsa, valamint olyan szomszédos megyék is, amiknek
külön-külön is hirdetett a nádor közgyűlést, mint például
Pozsony, illetve a szomszéd megyével, Mosonnal együtt.
Más megyék, mint Baranya, Bodrog, Fejér, Somogy, Sop-
ron, Szepes, Tolna, Veszprém, Zala számára szomszédme-
gye nélkül tartottak a nádorok köztörvényszéket.



Debreceni Dózsa nádor pecsétjének rajza (1322)
A pecsét körirata: S[igillum]
DAUSE PALATINI JUDICIS CUMANOR[um]⁵

A nádori közgyűlést a megye hatósága (a megyésispán vagy vicéje és a négy, vagy ahol szokás szerint két nemes bírótárs működött a megye törvényszékén, mint Bodrogban, két szolgabíró) hirdette ki szokásos helyekre, amin az érintett megyék nemesei 3 márka büntetés terhe mellett tartoztak megjelenni. A nem nemes jogállásúak távolmaradása nem vont maga után büntetést. A 15. század elejére a nem nemes elem eltűnt a közgyűlések résztvevői közül, ezzel a köztörvényszékek a megye nemesi egyetemének gyűlézeteivé alakultak. A közgyűlést tartó nádort, vagy más bírót és kíséretét a megye tartotta el. Evégre a megye hatósága élelmezési adót (*victualia palatina*) vetett ki és szedett be.¹³

A nádor közgyűléseit rendszerint tavasszal, nyáron és őszszel hirdette. Majd a 14. század utolsó harmadától mind több-

ször megesett, hogy télen is tartottak közgyűlést, mint például idősebb Garai Miklós nádor Sopron megye számára, amely Csepregen, 1377. december 14-én, hétfőn vette kezdetét, és még december 25-én is működött. A gyűlések, miképp az imént felhozott, legtöbbször hétfői napon kezdődtek.¹⁴

Ami a *generalis congregatio* időtartamát illeti, a nádor levéladása alapján annyit feltétlenül meg lehet állapítani, hogy egy-egy nádori közgyűlés legkevesebb hány napig működött. A 14. század első felében, ahogy a Drugetek levéladásaiból kitetszik, jellemzően néhány nap alatt (egy héten belül) lezajlottak a *congregatiók*. Kont Miklós nádor 1360-ban Bodrog megye számára tartott gyűlése 7., 1364-ben Szabolcs és Bereg megyék gyűlésének 6., 1366-ban Bars megye gyűlésének 8., ugyanebben az évben Nógrád és Hont közgyűlésének 9., majd az év végén, Sopron megye közgyűlésének 8. napján adott levelet.¹⁶ Opuliai László nádor 1368-ban Baranya megye gyűlésének 8., Bodrog megye gyűlésének 10., Zala megye közgyűlésének 12., 1369-ben Bars megye gyűlésének 10., 1370-ben Szabolcs és Bereg megyék közgyűlésének 10., 1372-ben Zala megye gyűlésének 12. napján íratott levelet.¹⁷

A közgyűlések ritkulásával a *generalis congregatio* működési ideje meghosszabbodott. 1402-ben ifjabb Garai Miklós nádor Vasvár mellett Vas megye számára tartott közgyűlésének 22., 1408-ban Zala megye számára Mánhida celebrált gyűlésének 31., Pálóci Mátyus 1435-ben Szabolcs és Bereg, 1436-ban Zemplén és Ung megyéknek tartott köztörvényszéke 20., illetve 21. napján íratott oklevelet.¹⁸

A nádor közgyűlésén az érintett megye, illetve megyék ispánjainak vicéi és szolgabírái mellett a 14. század harmadik évtizede óta igazolható esküdtek közreműködése. Druget Fülöp nádor 1323. október 30-án, Mikefalván tar-

tott közgyűlésén „Bihar megye összes nemesével és nyolc esküdttel” szolgáltatott igazságot, majd pedig Szabolcs megye számára, Kálló falunál tartott közgyűlése alkal-

mával, 1324. május 23-án kelt levelében azt tudatta, hogy „tizenkét esküdt és négy szolgabíró”, valamint mindenki más megjelentek is megerősítették Pozduni Domonkosnak Kerecseni Péterrel szembeni vádját.¹⁹ A nádori közgyűlések szervezete szokásosan 12 esküdt bevonásával állandósult, de előfordult 12-nél több esküdt választása is, mint 1408. július 2-i levele szerint ifjabb Garai Miklós nádor Zala megye számára Mánhida mellett tartott közgyűlésén, ahol 14 vett részt a közönséges gonosztevők kitudásában. A gyűlés alkalmára a megyebeli esküdt ülnököket (*jurati assessores*) a megye nemessége választotta, akik a saját megyét érintő ügyekben



Id. Garai Miklós nádor kisebb pecsétjének rajza (1377)
A pecsét körirata: [S]igillum
DOMINI NICOLAI DE GARA PALATINI¹⁵

jártak el a megye alispánjával és szolgabíráival együtt akkor is, ha a nádor két megyének hirdette közgyűlését. Ugyanakkor, ha az ügy megkívánta, mivel az együttesen gyűlésre rendelt megyék mindig szomszédosak voltak, közös bizonyágtételre is sor kerülhetett. A 14. századra rögzült formula szerint az esküdtek a megye szolgabíráival együtt a nádor előtt arra tettek esküt „Istennek tartozó hitükre és a királyi szent korona sértetlenségére [...] az Úr keresztfájának érintésével, hogy mindenben az igazságot tartják szem előtt, és nem hallgatják el az igazságot, és a hamisságot nem leplezik, és minden gonosztevőt név szerint megneveznek”.

3. A nádor helyett eljáró és más, köztörvényszéket tartó bírók

1325. október 7-én Druget Fülöp „bírája”, Tamás ispán tartott a király parancsából Újudvaron Zala megye számára *congregatio generalis* Pál zalai ispán és a megye szolgabíróinak 1348. november 21-i, Kapornakon „*ex mandato regis*” celebrált közgyűlésén adott levele szerint.²⁰ A királyi delegálás a nádornak szólt úgy, miképp 1335-ben is, Druget Vilmosnak, aki helyett *vice judex* járt el augusztus 7-én: „Mi, Jakab mester, a nagyságos férfit, Druget Vilmos nádor albirája [...] személye helyett Gömör megye összes nemesével Szent Lőrinc ünnepe előtt a legközelebbi hétfőn Királyi falu mellett közgyűlést tartottunk”.²¹

Druget Fülöp bírája, Tamás, aki magát „*judex magnifici viri palatini Bude residens*”-nek is titulálta, illetve akit Pál ispán és a szolgabírók levele másutt „*vicejudex Filippi palatini*” megkülönböztetéssel azonosított, nem a nádor

„saját”, vagyis rendes kúriájában, az Abaúj megyei Vizsolyban, hanem a nádort Budán működő törvényszékén helyettesítő bíró volt. Egyébiránt, a vizsolyi helyettes ekkor Miklós ispán volt, aki az újudvari gyűléssel nagyjából egy időben, október 6-án adott levelet Vizsolyban.²²

1332. június 17-én kelt levelében Druget Vilmos szeptesi és abaúji ispán arról tudósított, hogy „hét megye összes nemeseivel” tartott közgyűlést június 14-én Vizsolyban „gonosztevők megzabolázása végett”. A gyűlés céljára és résztvevőire tekintettel, noha a részletek homályba vesznek, olyan köztörvényszék működött, mint a nádoré. Csak annyi tudott, hogy Vilmos atyja, János nádor bírói feladatait is ellátandó, június 21-én Budán tartózkodott, vagyis távolléte miatt hagyta fiára a gyűléstartást.²³ Vilmos levele az érintett megyéket nem nevezte meg. A helyszínre tekintettel, az egyik Abaúj, a többi hat pedig Abaúj környéki, szomszédos megye volt, mint az a hét is, melyeknek korábban, 1330 tavaszán Druget János tartotta gyűlését.

A vizsolyi és a budai székeknek a király székhelyére, Visegrádra, azaz a királyi udvarba költöztetésével Druget Vilmos utódait már csak egy vice szolgálta, aki, ahogy azelőtt, urát alkalmasint közgyűlésben is helyettesítette, mint 1344-ben a Gilétfi Miklós nádor által „bizonyos megyékbe közgyűlések tartására küldött”, Sopron megyei missziója alatt Hegykön, október 21-én levelet adó László *vicepalatinus*.²⁴ Mivel a *vicepalatinus* a nádor személyes szolgáltevéjeként (familiáris lekötelezettjeként) látta el teendőit, a nádor méltóságának megüresedésekor az ő ebbéli minősége is megszűnt. Mindaddig, amíg nem volt új nádora, a király másra ruházta a szokásos nádori közgyűlési bíraskodási feladatok ellátását: Druget Fülöp halála után röviddel, 1327 őszén Nekcsei Demeter királyi tárnokmesterre, aki ennek megfelelően „a király személye helyett ez időre állított bíró”-nak titulálva magát tartott közgyűlést Szatmár, Bihar és Szabolcs megyék számára.²⁵

A 14. század második felétől tűntek fel a nádorok mellett a királyi parancs alapján eljáró országbírók is. Bebek István 1368-ban Szatmár, Szepesi Jakab 1376-ban Abaúj, majd Rozgonyi Simon fivérével, Lászlóval 1409-ben Sáros, 1410-ben Sopron, azután 1429. szeptember 21-i és október 6-i levelei szerint Pálóczi Mátyus előbb Borsod, utóbb Gömör és Torna megyék számára tartottak *generalis congregatiót*.²⁶ Ugyanebben az évben volt közgyűlése Zsigmond 1429. november 12-i levelének tanúsága szerint a különös parancsából eljáró Özdögei Besenyő Pál szlavón bánnak Sopron megyében.²⁷

A király parancsából saját megyéjük számára a megyésispánok is hirdettek közönséges gonosztevők elítélése végett köztörvényszéket. Szervezetükre és működésükre nézve ezek semmiben sem különböztek a nádoréitól. Ezt Losonci István macsói bán, bodrogi ispán Bodrog falu mellett, Bodrog megye számára 1391. április 30-án megnyitott közgyűlésének 8. napján, május 7-én adott, az elmarasztalt gonosztevőket soroló levele teszi teljesen nyilvánvalóvá, amelynek formulái teljesen egyeznek a nádorok e tárgyban adott leveleiben szokásosakéval.²⁸

Közönséges gonosztevők megbüntetésére Zsigmond király is hirdetett és tartott közgyűlést: 1408. február 13-án Kőrös és Verőce megyék számára, amelynek 36. napján, március 19-én kelt Csezmicci Péter és Kristallovci László ügyében ítéletlevele, majd 1409. április 27-én Fejér, május 8-án Veszprém, július 1-jén pedig Pozsega megye, utóbb 1426-ban Pozsony, 1429. június 27-én Fejér, október 6-án Sopron, november 8-án pedig Vas megye nemeseinek.²⁹

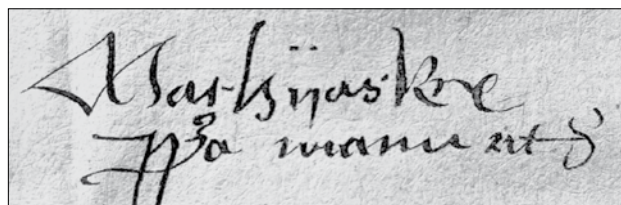


Hédervári Lőrinc nádor pecsétjének rajza (1437).
A pecsét körirata: S[igillum] LAUR[encii] DE HEDERWAR
T[em]P[or]E SIGISMU[n]DI I[m]P[er]ATO[r]IS REGNI HU[n]G[ar]i[E] PALATINI³¹

4. Az utolsó köztörvényszékek

Zsigmond utolsó nádorával, az 1437. március 17-i, Prágában kelt királyi levéllel kinevezett Hédervári Lőrincel, aki még ura életében, május 6-án Gyarmat mellett Gömör megyének tartott közgyűlést, a köztörvényszékek hirdetése hosszabb időre leáldozott.³⁰

A *congregatio generalis*, újabb keletű elnevezéssel a *judicium generale* vagy *universale* működését I. Mátyás 1464. évi koronázási dekrétuma támasztotta fel. 1466-ban Pálóczi László országbíró Gömör és Torna, Gutti Ország Mihály nádor Baranya, 1467-ben a király Pest és Pilis, a nádor Heves, majd Tolna, 1472-ben ugyancsak a király Sopron megyének tartott közgyűlést.³²

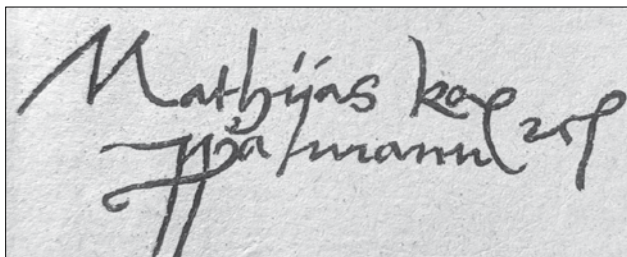


I. Mátyás saját kezű aláírása a Kassa városnak Futakon, 1463. június 23-án írt levelén: Mathyas rex propria manu³³

A köztörvényszék visszahozását a megyék nemessége ellenérzéssel fogadta. Inkább megváltást fizettek, csak hogy mentesülhessenek a *judicium generale* terhei alól.

A fogadtatását jól érzékelteti a Vas megyeiek este, akik megtudva, hogy a Sopronban tartózkodó I. Mátyás megyéjükbe készül gyűléstartás végett, a király számos hívét is megnyerve maguknak, arra kérték urukat, hogy álljon el ettől. I. Mátyás 1472. december 22-i levelével ennek sajátos megoldással tett eleget:

*„a köztörvényszéket elhalasztjuk egyetlen büntett kivételével, mivel minden büntettnél és kicsapongásnál, amik miatt a hozzátok hasonlóak [tudniillik: megyei egyetemnek] országunk szokásjogi törvénye szerint a maga köztörvényszékén valamiképp levelesíteni kell, minek okán akarjuk, hogy gyűljetek össze egyetemlegesen, és ezen a törvényszéken derítsétek ki a büntett elkövetőit, és sújtsátok illő büntetéssel. Ezért [...] megparancsoljuk, hogy miután megkaptátok a jelen levelet, a jelen levél adásának nyolcadára egyetemleg és fejenként gyűljetek össze törvényszékek helyére, és esküdt ülnökeiteket a hasonló köztörvényszéken régtől szokott módon válasszátok meg az előbb említett egyetlen büntett kivizsgálására, és a hozzátok küldött eseti embereinket fogadjátok ugyanabban az időpontban és helyen, és tartsátok el őket”.*³⁴

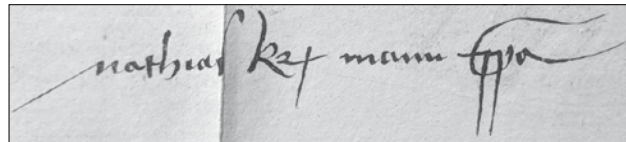


I. Mátyás saját kezű aláírása a Körmöcbánya és más királyi bányavárosoknak Budán, 1470. május 3-án írt levelén: *Mathyas rex propria manu*³⁵

Az 1478. március 29-i VII. artikus öt évre felfüggesztette a köztörvényszéket Pozsega, Valkó, Szerém, Baranyának a Dráváról délre eső része, továbbá Csanád, Temes, Zaránd és Arad megyék kivételével, mégis úgy, hogy a gyűlések alkalmával megtiltotta a szálláspénz- és bírság-szedést, továbbá, hogy „birtokok dolgát” ítélettel döntsék el.³⁶ A rendelkezés szerint az öt év elteltével csak a főpapok, bárók és az ország előkelőinek tanácsa határozhatott közgyűlések tartásáról. Közgyűlésről ezután Gutí Ország Mihály nádor és Báthori István országbíró 1481. február 2-i ítéletlevele számol be, amelyet 1481. január 30-ra Körös, Verőce, Zágráb és Varasd megyék számára hirdettek Zágráb mellé. A két nagybíró a velük együtt ugyancsak Zágrábban tartózkodó Mátyás delegálta. Arról, hogy ezt valamiféle királyi tanácsi határozat előzte volna meg, nincs adat. A köztörvényszék a régi szokást követve szerveződött Zágráb megye hatóságának tagjaiból és 13 esküdttől, mégis azzal az eltéréssel, hogy azt „*in persona sue maiestatis*” (őfelsége személyében) a nádor és az országbíró közösen vezették.³⁷

A köztörvényszéket és ezzel együtt az ún. megyei kikiáltott közgyűléseket I. Mátyás 1486. évi dekrétumának I.

és II. artikulusa számolta fel: „a köz- vagy nádori törvényszék törlődjön el, és mostantól soha, semmikor ne tartsanak”, illetve, „mostantól soha, semmikor efféle kikiáltott közgyűléseket ne tartsanak, hanem töröljék el teljesen, és legyenek örökre eltörölve”.³⁸



I. Mátyás saját kezű aláírása a Tuz Osvát zágrábi püspöknek Budán, 1475. szeptember 20-án írt levelén: *Mathias rex manu propria*³⁹

5. A közönséges gonosztevők elleni eljárás rendje

A közönséges gonosztevőkkel szembeni eljárás nem sokban különbözött az Árpád-korban követettől. A megye tisztjei, feltehetően I. Lajos uralkodásának kezdetétől, a közgyűlés kihirdetését követően a *congregatio* első napjára jegyzékbe vették a közönséges gonosztevőket, majd a kebelbeli esküdtek közreműködésével a gyűlésen megjelentek kikérdezése után tanácskozást tartottak avégre, hogy véglegesítsék a gonosztevők listáját, vagyis a gyűlésen résztvevők pusztá kinyilatkozásai helyett az esküdtek teendője volt a jegyzék áttekintése és kipótlása. Ezt a követett rendet támasztja alá Kont Miklós Mánhidán, 1357. július 29-én kelt ítéletlevele, amelyben a gonosztevők felsorolása után – a résztvevők beszámolójára hagyatkozva – megemlítették, hogy Joakim fia István mester három falujában, Hosszúfaluban, Rokolyánban és Ferke-den „sokkal több a tolvaj, mint az ártatlan”.⁴⁰ Ugyancsak a megjelentektől szerzett értesülések alapján jelentették az esküdtek ifjabb Garai Miklós nádornak Mánhidán, 1408. július 2-án, hogy

*„az Éberhard [ekkor zágrábi] püspök és az úrasszony, [Ákos nembeli II.] Micsk özvegye kezeinél lévő [...] Pölöske vár az a hely, ahonnan számos lopás, rablás, hatalmaskodás, birtokdúlások, szüzeknek meggyalázásai, nemes asszonyoknak megerőszakolásai, gyűjtogatások vagy égetések, nemesek és nem nemesek le-tartóztatásai és ezeknek megadóztatásai indultak ki és valósultak meg”.*⁴¹

A „felírtak jegyzékét” (*registrum proscriptorum*) a gyűlés előtt felolvasva tették közzé. A listaszerkesztés megjelenésével megszűnt a gonosztevők háromszori kikiáltása. Mivel a távolmaradást a bűnösség elismerésének tekintették, és a gonosztevők elmarasztalásuktól okkal tartva, nem mentek el, miután neveiket felsorolták, közönséges gonosztevőknek nyilvánították, majd ezzel együtt fő- és jószágvesztésre ítélték őket. Ennek a 14. század derekára rögzült formulája Kont Miklós nádor 1357. július 29-i, Zala megye közgyűlésének 6. napján adott ítéletlevele szerint a következő volt:

„mivelhogy bűnösségüknek gyanúja nem [kis] mértékben igazolódott, és kitűnt nyilvánvaló vakmerőségük, e gonosztevőket fővesztés büntetésben, és bárhol legyen, minden birtokuk és vagyonuk elkobzásában marasztaltakká nyilvánítottuk a jelen levél rendjében királyi tekintéllyel és nádori tisztünk kötelességétől megkívántan, a nemesek vagy bármely más állású és helyzetű emberek közül pedig, ha mostantól bárki menedéket nyújt ezeknek a gonosztevőknek, viselje e gonosztevők büntetéseit [...], és nádori tisztünk kötelességétől megkívántan minden ispánnak, várnagynak, alispánnak és szolgabíróknak és ezek helyetteseinek, meg az összes nemesnek, nemkülönbén valamennyi szabad falu és közönséges falu lakóinak, és általában minden embernek és népnek, legyenek bármilyen állásúak és helyzetűek, a jelen levél érvényével megengedtük és meghagytuk, hogy bárhol és bárkiknél, akár nemesek birtokain, akár városokban, akár falvakban, és általában bármely helyen e gonosztevők közül bárkit vagy bárkiket fellelhetnek, legyen korlátlan hatalmuk megölni, felakasztani és bármilyen büntetéssel sújtani, sőt miután megölték őket, ezeknek minden javait magukhoz venni és megtartani bármely törvényszék szava nélkül, és az előbb mondott gonosztevők megölését ezeknek halála vagy megölése és dolgaik elvétele miatt semmilyen bíró előtt senki se zaklathassa semmiben”.

A levelesített nemes vagy szabad birtokos (*homo possessionatus*) birtokát a nádor őt megillető büntetésként lefoglalta. Következésképpen a proskribált kézre kerítő és rajta az ítéletet végrehajtó csak a megölnél talált ingóságokra tarthatott igényt.

A levelesítéssel járó, királyi tekintéllyel hozott halálos ítélet végleges és megváltoztathatatlan volt. A levelesítéssel marasztalt legfeljebb a királyhoz folyamodhatott kegyelemért.

A kegyelmezésnek egy egészen különös esetét örökítette meg Miklós prépost és az esztergomi káptalan 1342. március 17-i levele. A káptalan előtt egyrésztől I. Károly képviselőjében Nagymartoni Pál országbíró ítélmestere, Ugali Pál, másrésztől néhai Dobrakucsai Demeter fia Lőrinc fiai, Péter és Lökös jelentek meg avégre, hogy utóbbiak „szabad akaratukból fejük megszabadítására” Hont megyei birtokaikat bevallják, azaz a királynak juttassák, lemondva azok minden jogáról.⁴²

Dobrakucsai Lőrinc fiai a Hontpázmány nembeliek bozói ágába tartoztak.⁴³ Előnevüket szlavóniai (Körös megyei) birtokukról vették, amelyet apjuk szerzett. Pétert és Lököst egy olasz kereskedő kirablása és más kicsapongások miatt Akos nembeli (II.) Micsk szlavón bán halálbüntetéssel sújtotta, és lefogta. Azután Pétert bizonyos Pekeri Csuz Lőrinc fivére sérelemére elkövetett bűntettei miatt, „miután egymás után megidézve megtagadta a megjelentést, és meggondolatlan merészséggel nem akart engedelmeskedni a törvénynek”, Nagymartoni Pál országbíró vetette fogságába „bírói eljárás közbejöttével, és törvényesen fővesztés ítélettel büntetve”.

A pécsi káptalan jelentése szerint 1335. június 10-én Dobrakucsá vára és tartozékainak határjárását foganatosít-

tották az arra kiküldöttek, amin a fivére, Péter nevében is eljáró Lökös jelen volt, és lemondott várak és tartozékainak minden jogáról.⁴⁴ Ezek szerint a fivérek Dobrakucsát fejük megváltása végett voltak kénytelenek átengedni, és ekként menekültek meg Micsk és vélhetőleg utóbb Péter az országbíró fogságából is. Ezt követően

„Baranya és Tolna megyék nemesei egyetemeinek számos és igazmondó tanúságtételei Pétert és Lököst más, hozzájuk csatlakozó tolvajokkal és rablókkal együtt közönséges tolvajoknak és rablóknak, megyéiket fosztogatóknak és dúlóknak nyilvánították a királyi felségnek”,

majd Druget János néhai nádor és fia, Vilmos nádor

„Hont megyében tolvajok és prédálók, rablók, fosztogatók és más ártások mindenféle nemében tapasztaltak megzabolázása végett tartott különféle közgyűléseiben ezt a Pétert és Lököst közönséges tolvajoknak és rablóknak, és más hozzájuk csatlakozó tolvajokkal és rablókcal együtt e Hont megyét dúlóknak nyilvánították e Hont megye ispánja, alispánja, szolgabírái, esküdt ülnökei és összes nemesei”.

Lökös gáztetteit Mihály a bozói premontreiek prépostjának életveszélyes megsebzésével tetézte, sőt, Telegdi Csanád esztergomi érsek 1338. június 22-i levele szerint a prépost egyik famulusát is megölte, továbbá bizonyos Egyed fia Tamást jobb kezén megcsönkította és kirabolta, illetve a bozói monostort erőszakos megszállásokkal nyomorgatta és károsította.⁴⁵ Péter pedig egy asszonyt ölt meg különös kegyetlenséggel: „bizonyos nemes úrasszonynak melleit meglyukasztva, lószórból készült zsinnyel egyik helyről másik helyre vonszolta, és ekként az úrnő kilehelte élő lelkét”.

Péter és Lökös, miután kinyilatkozták, hogy Litva várakat a hozzá tartozó birtokokkal és vámjogokkal együtt maguknak semmi jogot és tulajdont fenn nem tartva átadják a királynak és örököseinek, egy jogukat igazoló királyi levelet is átadtak a király képviselőjének, minden más vonatkozó levelük érvénytelenné nyilvánításával egyetemben, és az ingatlan tulajdonának átruházásra irányuló szerződéséknél szokásos módon arra is kötelezték magukat, hogy

„ha közülük egyik vagy másik a már érvénytelen iratokat a király úr és örökösei és maradékai megcsalására bármi módon fenntartva az idő folyamán valamikor törvényszéken vagy törvényszéken kívül felmutatná, akkor minden javaik és birtokaik elvesztésével hatalombajon bukásban marasztalódjának bármely törvényszék szava nélkül”.⁴⁶

I. Lajos 1363. augusztus 27-i levelével adományozta Kanizsai István zágrábi püspöknek és egész Szlavónia vikáriusának a Sopron megyei Ebergöci András és János Ebergöc és Dág nevű birtokait, mivel „nyilvános rablásokban, nemkülönbén pénzek hamisításában találták őket”. A ki-

rály szavahihető jelentésekből arról is értesült, hogy a két Ebörgöcínél, házaikban rablott holmikat és hamispénzveréséhez használt eszközöket is találtak.⁴⁷ I. Lajos ítélete fő- és jószágvesztésre szolt. A király 1365. június 4-én Vidinben a Himfi Benedek bodonyi (vidini) kapitány szolgálátában 1365 tavaszán indult bolgár hadjáratban szerzett érdemeikre tekintettel Andrást és Jánost feloldozta „*a labe et nota proscriptiois*” (a levelesítés szennye és bélyege alól), amelyek alá Sopron megyei és minden más bírói közgyűlésén történt levelesítésükkel estek, és vagyonukkal együtt megkegyelmezett nekik. I. Lajos újabb, 1365. július 6-i levelében viszont úgy nyilatkozott, hogy az unokafivéreknek adott kegyelem csak fejükre vonatkozott, és a Kanizsai Istvánnak, valamint fivérének adományozott birtokokat nem adta vissza. Az Ebörgöciek kitaró munkálkodásának eredményképpen a király 1377. június 7-én ismét mentesítette őket „*a nota sive labe cusiois falsarum monetarum*” (hamispénzverés bélyege és szennye alól), és úgy rendelkezett, hogy adják vissza Andrásnak és Jánosnak az egykor István püspöknek juttatott birtokokat.⁴⁸

Zsigmond 1393. október 5-én híve, Vithezi János kérésére mentesítette Ilsvai Lesták nádor Sáros megyei közgyűlésén elmarasztalt Sirokai Györgyöt és fiát Tornyos Pétert „*ab nota proscriptiois*”, és kegyelmezett meg fejüknek és birtokaiknak, majd 1410. január 17-én Kassán adott levelével a Rozgonyi Simon már említett közgyűlésén elmarasztalt Bruchekmali Péter fia János sárosi nemesnek birtokaival és minden vagyonával egyetemben:

„*mégis úgy, hogy egyébként az efféle szennytől vagy bajoktól mentes életet éljen, és mikor szólítjuk, csatlakozzon egyik hadjáratunkhoz saját költségén, és tanúsítson ott irányunkba hűséges odaadást, máskülönben ne jelentsen számára kegyünk semmiképpen se kedvezményt*”.⁴⁹

Zsigmond ugyanebben az évben, május 2-án adott kegyelmet Zsebeházi László fia Miklósnak minden birtokával és vagyonával együtt, aki a királyi parancsából eljáró Aszsonyfalvi Ost László Sopron megyei közgyűlésén marasztalódott el.⁵⁰ 1424. október 3-án kelt levelével Zsigmond szintén egy sárosi nemes, Úzfalvi Lőrinc fejének és birtokainak kegyelmezett, feloldozva „*a note seu labe proscriptiois*”, akit ifjabb Garai Miklós nádornak valamikor azelőtt, Kassán tartott közgyűlésén levelesítettek lopásért és rablásért.⁵¹

A hivatkozott esetek azt jelzik, hogy a levelesítéssel fő- és vagyonvesztésre ítélt nemesek királyi kegyelemmel történő mentesítése nem számított rendkívülinek, és birtokaik elvesztése mellett olyan bűnelkövetők is elnyerték a király kegyét, megmenekülve a halálbüntetéstől, akik számos súlyos vagyoni, élet elleni, maradandó testi sérülést okozó bűncselekményt valósítottak meg. Ezzel együtt az ítélezési, a végrehajtási és a kegyelmezési gyakorlat azt igazolja, hogy a közönséges gonosztevő nemessel szemben alkalmazott fő- és jószágvesztési büntetés joghatásaiban semmiben sem különbözött a hűtlenségre alkalmazott fő- és jószágvesztéstől, a szokásos formulákkal

élve, a *nota proscriptiois* megítélése a *nota infidelitatis*-től. Ezt igazolja egyebek mellett Zsigmond 1409. október 12-i kegyelemlevele, amellyel Csicseri Péter és fia, Bálint Ung megyei nemeseket oldozta fel „*a nota seu labe infidelitatis*”, akik azáltal váltak hűtlenné, hogy a közelmúlt zűrzavarai, az 1403 elején kibontakozó király elleni felkelés idején a király hűtleneihez csatlakoztak.⁵² A király a marasztalt apának és fiának a maga számára fenntartott birtokait azzal a Bruchekmali János, sárosi nemes esetén már megismert feltétellel adta vissza, hogy a király hívó szavára tartozzanak hadba szállni, máskülönben semmit nem használhat nekik a kegyelem.⁵³

Míndezekből világosan kiderül az is, hogy a közgyűlésen *ex mandato regis* eljáró bíró végrehajtási joga a marasztalt birtokának elfoglalására és zálogba adásra terjedt ki, a lefoglalt ingatlanok tulajdona felől viszont a *jus regium* alapján a király rendelkezett.

6. Közönséges gonosztevők

Kont Miklós nádor Zala megyei közgyűlése 6. napján, 1357. július 29-én kelt ítéletlevelében – beleszámítva Takó falusi Borjú Péter jobbágy néven nem nevezett négy fiát is – a 71 levelesített zöme tolvaj (*fur*), rabló (*latro*) és orgazda (*hospes furum*) volt. Rajtuk kívül bizonyos Gergely fia Tamás hamispénzgyártót (*falsam monetam laborans*), Kokas fia János és Henrik kemendi várnagyait, Jánost és Ambrust lopás és orgazdaság mellett ugyanezért levelesítették, akik Kemend várában gyártottak hamis pénzeket és dénárokat. Végül Szentersébeti Dénes fia János hamispecsétvésőt (*falsorum sigillorum sculptor*), továbbá Mátyás pap hamis pecsétek őrzőjét és hamis levelek adóját (*falsorum sigillorum conservator et falsarum litterarum emanator*) is felírták a proskribáltak közé. A 71 közönséges gonosztevőnek nyilvánítottakból kilencen voltak nemesek.

Kont Miklós Baranya megyei közgyűlésének 6. napján, május 25-én kelt ítéletlevele szerint 37 gonosztevőt, köztük három lippói, egy-egy herendi, parlagi és katafalvi nemeset ítélt halálra közelebből meg nem jelölt vagyonelleni büntettek elkövetése miatt. Az iméntivel teljesen egyezően, sommásan tolvajnak és rablónak nevezve marasztalta a nádor Bodrog megye számára tartott 1364. július 1-jei közgyűlésének 6. napján, július 6-án a megye hatósága által jegyzékbe vett 18 gonosztevőt, köztük egy nemeset.⁵⁴

Idősebb Garai Miklós Gömör falu mellett, Gömör és Torna megyék számára 1381. július 22-i *congregatio generalis*ának hatodik napján, július 27-én kelt ítéletlevelében 38 személyt nyilvánítottak közönséges gonosztevőnek, egyedül Bolond Mihály tolvajt különböztetve meg a többektől gömöriként. A tolvajok, köztük Turdos Klára, a simoni pap egykori ágyasa, továbbá rablók és orgazdák mellett Pál molnár fiait, Petes és Miklós ház- és malométeket, Kacsó molnár, hamispénzverőt és Sánta János deák, hamis levelek szerkesztőjét jegyezték fel. A levelesítettek sorában feltűntek korábban proskribált gonosztevők is: az Opuliai László herceg nádor (1367–1372) és „esküdt ülnökök” által levelesített Lőrinc, valamint Szél

Miklós és Barta tolvajok. A közgyűlésben elmarasztalt 7 nemesből ketten Abaúj megyeiek voltak.⁵⁵

Losonci István macsói bán, bodrogi ispán 1391. április 30-i, Bodrog megye számára celebrált közgyűlésének 8. napján, május 7-én kelt ítéletlevele 73 közönséges gonosztevő nevét örökítette meg. István pap, bodrogaszszonyzakai nemes hamispecsét- és hamisoklevél-készítő, valamint Prosapiazakai Miklós fia György gyilkosai, Kakati Tamás özvegye, ennek anyósa és leánya, a megölt özvegyének kivételével a többi gonosztevő mind, lopás, rablás és orgazdaság miatt bűnhődött. Két rabló azonosítása sajátos módon történt. Jánosi György fia Jakab neve mellé odaírták a rabló köznapi megfelelőjét is: „*latro wlgariter huzzas*”, és hasonlóképpen Gerhy Miklós esetében: „*latro et huzzas*”.⁵⁶

Ifjabb Garai Miklós, Zsigmond leghosszabb ideig (1402–1433) méltóságot viselő nádorának ítéletleveleivel kiegészítve az eddigieket, a korabeli bünelkövetésről látványos kép bontakozik ki. 1406. november 1-jén Miklós két ítéletlevelet adott az október 25-ére Kassa város mellé Abaúj és Sáros megyék számára hirdetett közgyűlésének 8. napján. Az abaújiaké 21 tolvajt és rablót sorolt fel, köztük hét nemeset. A másik, a sárosiakra vonatkozó, 34-et, köztük két „*nobilis quartaneus*”-t, vagyis „negyedest” nemeset, akik nem voltak mások, mint nem nemes atyától és nemes anyától született, anyjuk természetben kiadott leánynegyedében öröklő szabad birtokosok.⁵⁷

Ifjabb Garai Miklós Zala megye számára Mánhidán tartott közgyűlésének 12. napján, 1408. július 2-án adott ítéletlevele 144 közönséges gonosztevő nevét őrizte meg. A nagy többségében vagyoni elleni büntetett megvalósítók mellett három hamispénzverőt és két gyújtogatót azonosítottak a megye hatóságának tagjai és esküdtszékei. Az egyik tolvaj, Füredi Kozma, a tihanyi apát Füreden lakó jobbággya neve mellé feljegyezték azt is, hogy „emberek öljője”. A gonosztevők közt három asszony is akadt: Figus özvegye és Teke Lőrinc felesége csavargó jóvendölök és mérgezők (*vagabundae fythonicae inthoxicatrices*), valamint az orgazdaságban bűnös András özvegye.

Miklós nádor a következő évben Vas megye számára Vasvárnál, 1409. március 11-ére hirdetett közgyűlése 12. napján, március 22-én kelt levelében 189 közönséges gonosztevőt sorolt fel, kevés kivételtől eltekintve tolvajokat, rablókat, orgazdákat. Ami a többi bűnöst illeti, a pizdi nemesek Pizd Pál nevű jobbággyát eretneknek (*hereticus*) bélyegezték, hasonlóképpen Iván fia Miklós özvegyét (*publica heretica*). A megye hatóságára és az eljáró törvényszékre figyelemmel, arról eleve nem lehetett szó, hogy keresztény dogmákat sértő tanok vizsgálatára vállalkozott volna a nádor bírótársaival, hanem istenkáromló kijelentések, vagyis eretnek, ún. tulajdonító káromlások (*blasphemiae haereticales*) tényeire alapozva nyilvánították az említetteket eretnekeknek. Rajtuk kívül három javas vagy jóvendöl (*fytonissa*) és kuruzsló (*incantator*) asszonyt, azaz boszorkányt marasztaltak el a közgyűlésben, mégpedig bizonyos Kysbert, továbbá Kőszegi Slizar feleségét és Tamás özvegyét. Rajtuk kívül Kocs falusi Sandor János fia Jakab hamis pénzeknek forgalomba hozója (*delator falsarum monetarum*), Szentmihályi Gegő

fia Illés hamispénzverő (*codifactor falsarum monetarum*) szaporította a levelesített népes társaságát, aki hamis bécsi dénárokat is előállított. A tolvajlás és rablás miatt büntetettek sorában volt két hamis- vagy álkulesforgalmazó (*delator falsarum clavium*), akik tehát másokat is elláttak bűncselekmény megvalósításához alkalmas eszközökkel, valamint bizonyos Varga Balázs orgazda, erszénymetsző (*bursicida*) tolvaj, aki a viselőik által övre erősített pénzes zacskók eltávolítására specializálódott.⁵⁸

1409-ből további két *congregatio generalis* érdemel figyelmet. Az egyik Rozgonyi Simon országbíró ítélkezett Sáros mezőváros, a másikon Perényi Péter volt székhely, ekkor máramarosi és szatmári ispán Csenger falu mellett. A Sáros megyei gyűlés hetedik napján, május 20-án készült jegyzék 57 nevet rögzített. Egy házfégetőn, három hamispénzverőn, illetve hamis pénzt forgalomba hozón kívül mindenki más a szokásos vagyonielleni büntetett miatt bűnhődött, köztük öt nemes is. Egyikük, akiről már szó esett a királyi kegyelem kapcsán, Bruchekmali Péter fia János orgazdaságért marasztalódott. Perényi Péter Szatmár és Ugocsa számára tartott közgyűlésének hatodik napján, október 5-én kelt ítéletlevelébe 37 nevet, mások mellett egy péterfalvi és két rákóci nemesét jegyezték fel. Mindegyiket lopásért, rablásért, illetve orgazdaságért levelesítették. Négy Bereg megyei, Bilkén lakó, bűncselekményeiket Ugocsa megyében megvalósító tolvaj és rabló kapcsán kiemelték, hogy „házaknak ásoi” (*fossores domorum*), vagyis akik kívülről, a külső falak alatt a belső terekig vezető járatot ásva hatoltak be az épületekbe. Az elkövetőknek e közhasznú megkülönböztetése arra utal, hogy bevett módszerről volt szó. Alkalmazóikról pedig, mert szakértelmet és – nem hiába voltak négyen – összehangolt együttműködést igényelt a kivitelezés, feltehető, hogy jártasságukra a vágathajtásban a felső-magyarországi bányavidék valamely bányájában tettek szert. Végezetül, az elmarasztaltak egyikét, Dábóci Máté fia Pétert nemcsak rablásért vették jegyzékbe, hanem Szász Mihály fia Demeter megölése miatt is.⁵⁹

Zsigmond Fehérvár mellett 1429. június 27-i köztörvényszékének 12. napján, július 8-án kelt, több helyen sérült ítéletlevelében legalább 87 levelesített gonosztevő számolható össze, és 22 nemes azonosítható, köztük egy asszony is. A jegyzékbe vettek zöme, mint az eddigiekben, vagyonielleni bűncselekmények elkövetői. Ugyanakkor feltűnő, hogy az előzőektől eltérően több az emberölés miatt marasztalt, mégpedig 12 gonosztevő. Mindjárt a lista élén négy gyilkos szerepel, két sarvolyi és egy petendi nemes, akik negyedik társukkal együtt Sarvoly István fia János megölésében voltak bűnösök. Egy másik proskribált anyai nagynénjét ölte meg. Nemes Szunyogi János nevéhez azt írták, hogy János fia Egyedet a saját házában ölte meg, Tóth Lőrinc királyi jobbággyához pedig, hogy „rablógyilkos mód emberek öljője” (*interfactor hominum more latrocinio*).

Guti Ország Mihály és Báthori István 1481. február 2-i ítéletlevele csak nemesek és nagyurak neveit rögzítette, utóbbiak közül két már elhunytét is, összesen 37-et. A levelesített pórokét és közemberekét külön levélbe foglaltak, ez azonban nem lelhető fel.

Az urak közül nyolcat más deliktumok (lopás, rablás, gyűjtogatás, hamispénzverés) megvalósítása mellett emberölés miatt proskribáltak, néhány esetben a részleteket is felfedve. Blagai Ferenc *comes* (gróf) királyi adó behajtása végett eljáró alispánt öletett meg várnagyával, elfogatva a megölt kíséretében lévő szolgabíró, akit aztán várában tartatott fogva. Néhai Blagai Gergely (Ferenc fivére) Danicsics Márkot verette halálra. Fiai, néhai Miklós, István, János és Mihály várakban, Brumenben egy papot ölettek meg – lenyilaztatták familiárisaikkal. Mihály, kravarszcai plébános saját káplánját gyilkolta meg. Kuppai Vojvoda János várnagyot azért levelesítették,

„mert vérrokonával, néhai Spirancsics Pál özvegyével vérfertőzést művelt, akitől gyermekei születtek, és mert a törököknek Kővár várába élelmiszert adott”, ezen kívül, „emberek megvakítója, orrlevágó és kezek csonkolója, gyilkos, bizonyos emberek törököknek kezére adója, gyilkos, némely embereket vízbe vető és süllyesztő”,

magyarán, embereket fojtott vagy fojtatott vízbe.

Ami a törökkel cimborálást illeti, nem János várnagy volt az egyetlen emiatt is közönséges gonosztevőként büntetett. Batyini Miklós és János foglyokért és egyházi (minden bizonnyal a mozlimok számára étkezési tilalom alá eső állatokból álló) nyájakért adtak a törököknek élelmet. Ugyancsak efféle élelmiszertjuttatásokért marasztalódott az egyébként gyilkosnak is feljegyzett Matkó, kosztajnicai várnagy, Gredai Dragosevics Péter, továbbá Gredai Radujelepcsinovics Ivánka György és Novi Farkasics György, bár őket csak „*particeps turcorum*”, azaz „törököknek pajtása” megkülönböztetéssel írták fel.

A súlyos büntettek sorát folytatva, Modrusi Frangepán Iván gróf nemes Berzijeji Miksan megvakításáért, Turilóci Hans fia Mihály lopás mellett erőszakkal elragadott leánygyermek megszeplősítéséért bűnhődött. Turlini Farngepán Bernát várnagyát és Zrínyi Pétert szabad menlevelesek letartóztatása miatt, Szelnavári Bicskele Lászlót, mert másokkal hamis bevallást tetetett, valamint oklevél- és pecséthamisításáért, Terszteniki Lőrincet pedig amiatt levelesítették, mert más személyében hamis bevallást tett.

Végül Tuz Osvát zágrábi püspök és fivére, János ügye érdemel figyelmet, akiket elsősorban azért nyilvánítottak közönséges gonosztevőknek, mert a hűtlen pécsi püspököt, Csezmicei Jánost, Janus Pannoniust befogadták Medvevárba, és ott egészen haláláig oltalmazták, jóllehet tetük, mivel hűtlennek voltak pátfogói, *de jure* hűtlenségnek minősült.⁶⁰ Ezzel együtt János bűnlajstromát egyéb bűncselekmények is tarkították:

„nagyságos Medvevári Tuz János úr [...] midőn Dalmácia és Horvátország és Szlavónia bánjának méltóságában működött, ítélet nélkül familiárisainak megvakítója és utoljára, mondott báni méltósága után hasonlóképpen büntelenek gyilkosa és hasonlóképpen ítélet nélkül megöletője, és várából, Medvevárból és Rakonak, Lukavec és Biksárd kastélyokból végrehajtott gyűjtogatások felelőse”.

A 15. század elejéig a szándékos emberölést is (általában magáneliktumnak tekintették, különösen, ha az elkövető nemes volt. Ahogy a források jelzik, a rokon, házastárs, sógor sérelmére, a több emberen elkövetett emberölést, kiváltképp, ha aljas indokból vagy célból történt, és ennek megfelelően a méreggel megvalósítottat is mindinkább olyannak értékelték, mint a legsúlyosabb megítélésű, mások elrettentéséül halálbüntetéssel büntetendő vagyon eleni bűncselekményeket.

Zsigmond 1421. szeptember 3-i dekrétumának III. artikulusa az emberölést már egy sorba állította a lopással és a rablással: „mostantól ezután bármely nemest vérontás, emberölés, lopás, rablás és bármi más büntett és bűncselekmény okán [...] városok kebelében azoknak bírái és esküdt polgárai [...] semmiféleképpen ne ítélhessék és büntethessék”.⁶¹ Ez azonban a bűncselekmények városokban szokásos (a praxis tényei által igazolt) minősítését követő megítélés volt egyelőre. A király 1427. március 17-i, egyik Brassóban adott végzésének III. cikkelye úgy rendelkezett a hadba vonulókra, hogy akik „nagyobb gaztett és bűncselekményt követnek el, tudniillik emberek megölését, asszonyok és szüzek megerőszakolását és rablását, templomok feltörését [...]” idézzék a királyi udvarba megfelelő nyolcadra, ha pedig ezen nem jelennek meg, „marasztalódnak azonnal fővesztésben”.⁶² Az emberölést itt, jóllehet az alkalmazandó büntetés a bíróság előtt meg nem jelenőre vonatkozott, már nem magáneliktumnak értékelt deliktumnak mutatja. Ezzel szemben Zsigmond 1435. március 12-i, honvédelemről szóló dekrétumának VIII. artikulusa az imént sorolt deliktumokat nagyobb hatalmaskodásnak tekintette, ahogy az 1445. május 7-i dekrétum XXIII. cikkelye is.⁶³ I. Mátyás 1471. szeptember 18-i végzésének XXVIII. cikke viszont az emberölést az alkalmazott büntetés alapján határozottan közbűncselekménynek minősítette: „Végül, az alperes, ha emberölés miatt marasztalták el, ne birtokát vagy birtokait, vagy birtokrészeit veszítse, hanem tulajdon fejének halála büntetésével bűnhődjön”.⁶⁴ A király újabb, 1486. január 25-i, ún. nagyobb dekrétuma ezt akként pontosította, hogy

*„akik az emberölést eltökélten valósítják meg, azokat minden megváltás följére tételével öljék meg. [...] Ha pedig az emberölés nem előre eltervezett gonoszszágból és nem elhatározott szándékból, hanem véletlenül vagy másképp váratlanul megy végbe, a gyilkosnak álljon hatalmában megegyezni a megölt rokonaival”.*⁶⁵

Az emberölés megítélésének változását jól tükrözik a köztörvényszékek levelesítései. A Gutti Ország Mihály és Bátorhori István ítéletlevelében részletezett emberölési esetek mindegyike szándékos emberölés volt, és ennek megfelelően minősültek közdeliktumnak. Egyébiránt azt is fontos megjegyezni, hogy a proskribált urak mind megmenekültek a halálbüntetéstől. Sokat elárul a kor viszonyairól, hogy a király már a levelesítés napján megkegyelmezett Blagai Mihálynak, megjegyezve, jóllehet a gaztettet, az emberölést tetteleg familiárisok valósították meg, köztük Mihályé, a lekötélezési viszony alapján a büntetőjogi felelősség az urat terhelte.

Az ítéletleveleknek még egy sajátossága érdemel figyelmet. A lopások, rablások kapcsán elkövetési értéket egyáltalán nem említettek, és nem jelöltek meg lopott dolgot sem, egyet kivéve, ha a tolvaj lovat lopott. Idősebb Garai Miklós 1381. július 27-i gömői ítéletlevelében szerepel bizonyos Kolcsár Mihály, „aki három évvel

azelőtt Nádasdi Csák fia Lászlónak egyik lovát ragadta el Torna megyéből”. Az ifjabb Garai Miklós nádor vasi gyűlésén 1409. március 22-én proskribált Tornyos Jakab tolvaj, rabló és orgazda neve mellé pedig azt jegyezték fel, hogy Léka várból Szarka Miklós ménésének lovait hajtotta el.

BÉLI, GÁBOR

Verfahren gegen gemeine Verbrecher in der Generalversammlung des Palatins und anderer Richter

(Zusammenfassung)

Die erste bekannte *generalis congregatio* war die im Jahr 1273 für das Komitat Zala auf Befehl des Königs vom Palatin Dénes gehaltene Versammlung, um Verbrecher zu bestrafen. Das goldene Zeitalter der Generalversammlungen lag zwischen dem letzten Jahrzehnt der Regierungszeit von Karl I. und dem Ende der Regentschaft Ludwigs I. In den Generalversammlungen wurden auch privatrechtliche Streitigkeiten neben der Bestrafung der Verbrecher verhandelt. Wegen der Stabilisierung der Organisation der im königlichen Hof tätigen Gerichte und der Ausgestaltung der Verfahrensordnung am Ende des 14. Jahrhunderts hatte die *generalis congregatio* an ihrer früheren Popularität verloren, und schließlich wurde sie durch Artikel I des Dekrets von 1486 endgültig abgeschafft. Ab dem 14. Jahrhundert hielt der Palatin (oder ein, auf die Weise des Palatins *ex mandato regis* vorgehender Richter, manchmal der König selbst) für ein oder zwei Komitat(e) eine Generalversammlung, die zu dieser Zeit als *generale iudicium* bezeichnet wird. Am ersten Tag der Generalversammlung wurden die gemeinen Verbrecher in einem Register von den Komitatsbeamten aufgeführt, anschlie-

ßend führten sie unter Mitwirkung der aus der Reihe der Adligen des Komitats gewählten Geschworenen nach der Befragung der auf der Versammlung erschienenen Adligen und Nichtadligen eine Beratung, um das Register der Verbrecher in eine endgültige Form zu bringen. Die in der Regel in einer Anzahl von zwölf gewählten Geschworenen waren für die Überprüfung und die Aktualisierung des Registers verantwortlich. „Das Register der Aufgezeichneten“ (*registrum proscriptorum*) wurde vor der Versammlung vorgelesen und auf diese Weise veröffentlicht. Da das Nichterscheinen als Schuldbekennnis betrachtet wurde, und die Verbrecher, aus Angst verurteilt zu werden, nicht hingingen, nachdem ihre Namen aufgeführt worden waren, wurden sie vom Richter für gemeine Verbrecher erklärt, und damit zusammen zum Haupt- und Viehverlust verurteilt. Als gemeine Verbrecher galten der Dieb, der Räuber, der Brandstifter, der Urkunde- und Siegelfälscher, der Falschmünzenprägler, die Hexe und ab dem 15. Jahrhundert im Allgemeinen auch diejenigen, die eine vorsätzliche Tötung verwickelt haben.

Jegyzetek

- WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Pest (Budapest), 1860–1874, IX. Eggenberger Ferdinánd Akadémiai Könyvtár, 38. p.
- HOLUB József: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Pécs, 1929. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, 181–183. p.; ISTVÁNYI Géza: *A generalis congregatio I–II*. Levéltári Közlemények 17. évf., 18–19. évf., 1939, 1940–1941. I. 75–76. p.
- NAGY Imre – NAGY Iván – VÉGHÉLY Dezső (szerk.): *A Zichy és Vászonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII*. Pest, 1871–1874, Budapest, 1878–1931, I. 89. p. [Zichy]; IPOLY Arnold – NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár I–VIII*. Győr, 1865–1873, Budapest, 1876–1891, VIII. 397. p.
- NAGY Imre – TASNÁDI NAGY Gyula (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár I–VII*. Budapest, 1878, 1920. I. Magyar Tudományos Akadémia, 256., 574. p.; [AO], Zichy I. 151., 153. p., ALMÁSI Tibor – B. HALÁSZ Éva – BLAZOVICH László – GÉCZI Lajos – KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc – PITI Ferenc – SEBŐK Ferenc (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387 I–XXXVIII*. Budapest–Szeged, 1990–2013. IV. 495. 188. p. [AO–DHA]

- PÓR Antal – SCHÖNHERR Gyula: Az Anjou ház és örökösei (1301–1439). In SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Budapest, 1895. Athenaeum, 48. p.
- AO II. 61. p.; Zichy I. 240. p.; AO II. 138., 140. p.; NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234–1536*. Budapest, 1909. Magyar Történelmi Társulat, 196. p. [HOKL]; AO II. 220., 260. p.; *A Nagykállói Kállay-család levéltára I. 1224–1350, II. 1351–1386*. Budapest, 1943. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Kiadványai, 280–281. 69., 283–285., 70. p. [Kállay].
- AO–DHA 241. 155. p.; FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Budae, 1829–1844. VIII/3. 398. p. [CD]; AO II. 457. p.; AO–DHA XIII. 550. 329. p.
- AO II. 474. p.; AO–DHA XIII. 171. 116. p.
- NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső – NAGY Gyula (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár I–II*. Budapest, 1886, 1890. I. Zala vármegye közönsége, 256. p. [ZO]; CD VIII/7. 242. p.; AO II. 537. p.
- HÁZI Jenő (szerk.): *Sopron szabad királyi város története. I. rész I. Oklevelek 1162-től 1406-ig*. Sopron, 1921. Székely, Szabó és Társa Könyvnyomdája, 58. p.
- AO–DHA XVII. 504. 223., 510. 227. p.
- AO–DHA XIX. 271. 122. p., KNAUZ, Ferdinandus – DEDEK, Ludovicus Crescens (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–III*. Strigonii, 1874, 1882, 1924. III. Typis Descriptis Aegydius Horák, 262. p.; CD VIII/4. 149. p.; AO–DHA XIX. 455. 207. p.; CD VIII/7.

269. p.; NAGY Imre (szerk.): *Sopron megye története. Oklevéltár I–II.* Sopron, 1889, 1891. I. Liftass Károly Könyvnyomdája, 134. p. [SO]; AO III. 200., 205. p.; Zichy I. 471. p.; AO–DHA XIX. 505. 226., 572. 257. p.; AO III. 206. p.
- ¹³ HOLUB 1929. 176–177. p.
- ¹⁴ SO I. 443. p.
- ¹⁵ CSOMA József: A Dorozsma és Becse-Gergely nemzetség címere. *Turul*, 1902. 7. p.
- ¹⁶ Zichy III. 187., 251., 252., 299., 301. p.; SO I. 368. p.
- ¹⁷ Zichy III. 357., 363., 372., 403. p.; ZO II. 53. p.
- ¹⁸ ZO II. 309., 351. p.; Zichy VIII. 588. p.; NAGY Gyula (szerk.): *A Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II.* Budapest, 1887. II. 326. p. [Sztáray].
- ¹⁹ AO II. 94. p.; HOKL 196. p.
- ²⁰ ZO I. 479. p.
- ²¹ AO III. 190. p.
- ²² KÁLLAY I. 236. 61. p.; Zichy I. 272. p.
- ²³ AO II. 601., 607. p.; Zichy I. 391. p.
- ²⁴ SO I. 167., 168. p.
- ²⁵ AO III. 329. p.; Sztáray I. 57. p.
- ²⁶ GÉRESI Kálmán (szerk.): *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V.* Budapest, 1882–1897. I. Kocsi Sándor Könyvnyomdája, 291. p.; HOKL 303. p.; WAGNER, Carolus (ed.): *Diplomatarium comitatus Sarosiensis* Posenii, Cassoviae, M DCC LXXX, 356. p. [DS]; MÁLYUSZ Elemér – BORSA Iván – C. TÓTH Norbert – NEUMANN Tibor – LAKATOS Bálint – MIKÓ Gábor (szerk.): *Zsigmond-kori oklevéltár I–XIII.* Budapest, 1951–2017. II/2. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 6787. 239. p. [ZSO]; SO I. 615., 617., 619., 620., 621., 622., 626., 628., 629., 630., 631. p.; KELLEMESI MELCZER István (szerk.): *Okmányok a Kellemes Melczer család levéltárából.* Budapest, 1890. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 57., 59. p.
- ²⁷ SO II. 149. p.
- ²⁸ Zichy IV. 467. p.
- ²⁹ ZSO II/2. 6008. 120., 6752. 235. p.; CD X/4. 737. p.; ZSO II/2. 6862. 252. p.; Zichy VIII. 383. p.; SO II. 170. p.; HÁZI Jenő: Vas megyei középkori oklevelek. 12. közlemény. *Vasi Szemle*, 1971. 4. sz. 67., 581. p.
- ³⁰ RADVÁNSZKY Béla – ZÁVODSZKY Levente (szerk.): *A Héderváry-család oklevéltára I–II.* Budapest, 1909. I. Magyar Tudományos Akadémia, 180. p. [Héderváry].
- ³¹ Uo. 187. p.
- ³² ISTVÁNYI 1940–1941. 189. p.; Zichy X. 416., 419., 420. p.; Héderváry I. 324., 328., 333. p.; SO II. 480. p.
- ³³ TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon XI.* Pest, 1855. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 62–63. p.
- ³⁴ HÁZI Jenő: Vas megyei középkori oklevelek. 32. közlemény. *Vasi Szemle*, 1978. 4. sz. 621. p.
- ³⁵ TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon XI.* Pest, 1855. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 416–417. p.
- ³⁶ BÓNIS, Georgius – ÉRSZEGI, Geisa – TEKE, Susanna (szerk.): *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungars 1458–1490.* Coll. DÖRY, Francisci. Budapest, 1989. Akadémiai Kiadó, 240. p. [DRH 1458–1490].
- ³⁷ THALLÓCZY Lajos – BARABÁS Samu (szerk.): *A Blagay-család oklevéltára.* Budapest, 1897. Magyar Tudományos Akadémia, 338. p. [Blagay].
- ³⁸ DRH 1458–1490 268. p.
- ³⁹ TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon XI.* Pest, 1855. Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 544–545. p.
- ⁴⁰ ZO I. 573. p.
- ⁴¹ ZO II. 335. p.
- ⁴² CD VIII/4. 592. p.
- ⁴³ BAKÁCS István: *Hont megye mohács előtt.* Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó, 48., 424. p.
- ⁴⁴ AO–DHA XIX. 322. 149. p.
- ⁴⁵ AO–DHA XXII. 309. 202. p.
- ⁴⁶ Az átengedett javak a következők voltak: Litva vár és egy másik, hasonlóképpen Litva nevű néptelen vár, Leszenye, Apova, Hrussó, Jablancs, Jaksattelke, Csall, Bellej, Karaszko, Váraljafalu, Csábrág, Konzska, Terpény, Badin, Ledény, Klaszita [Kalászi], Bél, Koromso, Dolahapulya, Prencsfalu [Berencsfalva], Pakhaus, Szentantal, Zsibritó, valamint a Szentantalban, Szenográsban [Szenavár], Varbókbán, Domanyikban [Dömeháza], Csábrágban és a Litva vár alatt szedni szokott vámok.
- ⁴⁷ CD IX/3. 356. p.
- ⁴⁸ SO I. 358., 359., 440. p.; BELITZKY János: *Sopron vármegye története.* Budapest, 1938. Stephaneum Nyomda, 742–743. p.
- ⁴⁹ DS 349. p.
- ⁵⁰ SO I. 614. p.
- ⁵¹ HOKL 380. p.
- ⁵² MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437.* Budapest, 1984. Gondolat Kiadó, 52–54. p.; ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* História Könyvtár monográfiák 17. Budapest, 2001. MTA Történettudományi Intézet, 177. p.; ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526.* Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 131–135. p.
- ⁵³ HOKL 346. p.
- ⁵⁴ Zichy III. 236., 244. p.
- ⁵⁵ CD VII/7. 428. p.
- ⁵⁶ Zichy IV. 467. p.
- ⁵⁷ CD X/4. 570. p.; ZSO II/1. 5080. 638. p.
- ⁵⁸ ZSO II/2. 6672. 217. p.
- ⁵⁹ ZSO II/2. 6787. 239., 7105. 285. p.
- ⁶⁰ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 2003. 235. p.
- ⁶¹ BÓNIS, Georgius – BÁCSKAI, Vera (szerk.): *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungars 1301–1457.* Coll. DÖRY, Francisci. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 243. p. [DRH 1301–1457.].
- ⁶² DRH 1301–1457. 245. p.
- ⁶³ Uo. 282., 347. p.
- ⁶⁴ DRH 1458–1490. 200. p.
- ⁶⁵ Uo. 295. p.



A kereskedelmi jog a magyar jogtörténetben több mint két évszázadig a tágabb értelemben vett magánjog önálló jogága volt, amely nemcsak szabályozási körét, hanem kodifikációs módszerét tekintve is¹ (egyes jogterületeinek reformkori írásba foglalása, később két fő szabályozási területének – társasági jog és kereskedelmi ügyletek – rendszerezett joganyagának az általános magánjogi kodifikációtól független elkészítése)² határozottan elkülönült a szűkebb (vagy általános) magánjogtól, és a magyar jogtudományon belül is önálló ágazatként jelent meg, már az első törvényi szabályozást (1840:15–22. tc.) megelőzően is.³ E tételes jogi és a szaktudományon belül is megfigyelhető fejlődési sajátosságának megfelelően a kereskedelmi jogi tárgyakat a jogi felsőoktatásban is önálló diszciplínaként, erre szakosodott tanszékeken oktatták, egészen a második világháborút követő évekig.⁴

1. A váltó- és kereskedelmi jog magyarországi oktatásának kezdetei (a 18. századtól a kiegyezésig)

A magyar jogi egyetemi oktatásban a kereskedelmi és váltójog önálló egyetemi katedra által meghirdetett *sui generis* tantárgyként történő oktatásának a 18. század végéig visszanyúló előzményei vannak. Mint ismeretes, az 1790–91. évi országgyűlés, Magyarország alkotmányosságának helyreállításával egyidejűleg átfogó kodifikációs programot fogadott el, melynek előkészítésére kilenc bizottságot hozott létre (1790/91:67. tc.). A hatodik, jogi bizottság (*Deputatio Juridica*) feladatai közé tartozott – egyéb fontos kérdések, mint a törvénykezési szervezet, a perrendtartás, egyes magánjogi tárgyú törvények, a büntető törvénykönyv és az árvaügy mellett – a váltóügyletekkel és a hajózással kapcsolatos törvényekre (*Leges item in negotio cambiali et navigationis*) vonatkozó javaslat elkészítése is.⁵ (A magyar váltó- és kereskedelmi jog szabályozására Mária Terézia felkérésére a Curia egyébként már 1781-ben készített egy kódextervezetet, *Projectum Juris Cambio-Mercantilis* címmel, amely az 1791-ben kezdődött bizottsági munka alapjául is szolgált.)⁶

A hetedik, közművelődési bizottság (*Deputatio Litteraria*) tagjaként Vay István (1734–1800)⁷ a jogi oktatás reformjához szükséges intézkedéseket is áttekintette, és az általa készített, *Coordinatio studiorum iuridicorum* című elaborátum javasolta először a váltójog (*ius cambiale*) oktatási programba történő felvételét: „Mivel a váltójog ismerete a kereskedelmi és gazdasági élet fellendítése szempontjából szükséges, még az akadémiaikon is elő kell azt heti egy órában adni”.⁸ Eckhart Ferenc kartörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy a Nagyszombatról 1777-ben előbb Budára, majd 1783-ban, a Helytartótanács Pozsonyból Budára történt áthelyezése miatt Pestre költözött első (1667. évi alapítású) magyar jogi kar – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának jogelődje – oktatói csak utólag szereztek tudomást a javaslatról, így kifogásolták is, hogy annak kidolgozásába

Képes György

A kereskedelmi jog mint önálló diszciplína történeti helye a magyar egyetemi szintű jogi oktatásban

A kezdetektől a második világháború utáni változásokig

nem vonták be őket. Emellett pedig azt kérték, hogy a váltójog oktatása a bányajoggal együtt történjék, mert önállóan senki nem vállalkozik a tárgy előadására.⁹

Az 1790–91. évi országgyűlés által létrehozott deputációk javaslatai politikai okok miatt az 1790-es évek közepére elhaltak, a magyarországi váltójogi oktatás bevezetését – ami ekkor még, magyar jogszabály hiányában, ténylegesen az osztrák váltójog pesti oktatását jelentette volna – azonban a bécsi kormányzók is sürgették. Javaslatot is tettek Stephan Rosenmann (Rosenmann István) közjogász és bécsi udvari ügynök (egyebek mellett az 1792-ben kiadott *Staatsrecht des Königreichs Ungarn: Nach der heutigen Verfassung dieses Reichs bearbeitet* című munka szerzője) *Tractatus de iure cambiali* című, 1802-ben Bécsben kiadott tankönyvének¹⁰ a pesti tananyagba történő bevezetésére. Maga a szerző fel is ajánlott erre a célra a könyvből ötszáz példányt, és azt ajánlotta, hogy a magánjog szerződésekre vonatkozó tananyagát egészítsék ki vele (azaz a magánjogi stúdium keretében kerüljön sor a váltójog oktatására).¹¹

I. Ferenc (1729–1835) utasítására a Helytartótanács felkérte a kart annak megvizsgálására, hogy ez miképpen volna megvalósítható, mire utóbbi 1804. február 13-án a választ adta, hogy míg korábban két év állt rendelkezésre a magyar magánjog oktatására, ez egy évre szűkült, amely időtartam alatt nemhogy egy új témakör feldolgozása, még a magánjogi ismeretek becsületes átadása is nehezen lehetséges. A váltójog előadása ezen túl azért is volna problematikus a kar véleménye szerint, mert „sem törvények nincsenek, sem elfogadott szokások nem fejlődtek ki a váltójogra vonatkozólag, s így nincs olyan joganyag, amelyre a tanár előadásaiban építhetne. El kell tehát halasztani a váltójog tanítását mindaddig, amíg az új oktatási rendszert bevezetik, amelyben azután történhetik gondoskodás a váltójognak, mint külön tantárgynak előadásáról”.¹² A bécsi egyetemen mindenesetre 1804-ben bevezették a tanrend reformját, melynek keretében a váltójogot és a polgári perrendtartást az osztrák magánjoggal együtt kellett előadni, részben kötelező, részben fakultatív („rendkívüli”) előadások formájában.¹³

1806-ban aztán I. Ferenc kiadta a második *Ratio Educationist*, amely a jogakadémiák és a tudományegyetem jogi karának tanrendjét a kötelező tárgyak tekintetében

egységesen határozta meg, egyúttal mindkét oktatási formában kötelezővé tette (a második évben) a váltó- és kereskedelmi jog (*ius cambiale et mercatorium*) tanítását.¹⁴ A tárgy előadása a kameralisztikát (gazdaság- és igazgatótudományt)¹⁵ oktató tanár feladata lett, a törzssanyagot képező közigazgatást (politia), közzgazdaságtan (*scientia commercii*) és pénzügytan (*re aeraria*) mellett.¹⁶ A jogi karon ezen felül, az egyetemnek fenntartott tárgyak (*studia reservata*) egyikeként tengerjogot (*ius nauticum*) is lehetett volna oktatni,¹⁷ a *Ratio* koncepciója szerint ugyanis a jogi kar a jogakadémiákhoz képest többletismereteket is átadhatott volna a hallgatóknak. Ez azonban nem valósult meg: a többlettárgyak oktatásához sem többletidőt, sem -pénzt nem biztosítottak a kar és oktatói számára, így sem a hallgatóknak, sem tanároknak nem állt érdekükben, hogy az egyetemi jogi kar oktatási programja bármiben eltérjen az akadémiáétól.¹⁸

A második *Ratio Educationis* értelmében ugyanakkor az 1806/07-es tanévtől megkezdődött a váltó- és kereskedelmi jog oktatása. 1806. május 23-án a király Sax Mihály Jánost (1750–1824) nevezte ki a *politialis* és *cameralis* tudományok professzorává, aki a főtárgya mellett – melyet a pécsi és a győri jogakadémián már közel három évtizede oktatott¹⁹ – a II. évfolyam második félévében kezdte tanítani a kereskedelmi és váltójogot.²⁰ A stúdium tananyaga a korábbi tervekkel ellentétben nem Rosenmann 1802. évi munkája, hanem Ignaz Sonnleithner (1770–1831) bécsi ny. rk. tanár 1801-ben kiadott német nyelvű tankönyve lett.²¹ Fel is kérték Sax Mihályt, hogy a könyvet fordítsa le latinra. Ez a fordítás teljes terjedelmében sosem készült el,²² azonban – az akkor még pályakezdő híres magánjogászunk, Frank Ignác (1788–1850) által készített másolatban – fennmaradt Sax 1813-ban írt latin nyelvű váltójogi jegyzetvázlata.²³ (Közben Winkler Márton, a statisztika és bányajog tanárát is megbízták a váltójog tankönyvének megírásával, de ő sem tudott a felkérésnek eleget tenni.)²⁴

Sax Mihály 1819-ben, előrehaladott korára figyelemmel felmentését kérte a további oktatói feladatok ellátásának kötelezettsége alól, amit az uralkodó elfogadott. Ezzel a tanszék megüresedett, melyet pályázati úton csak két év múltán sikerült betölteni – az átmeneti időben Vízkelety Ferenc (1789–1875) oktatta Sax korábbi tárgyait.²⁵ A pályázat nem nélkülözte az izgalmas fordulatokat. A pesti kar első helyen Gyurián Istvánt (1761–1848), másodikon Sáfár Imrét (1769 k.–1823) jelölte, akik korábban a pozsonyi, illetve kassai jogakadémián oktatták a *politialis* és *cameralis* tudományokat (nekik így versenyzőgát sem kellett tenniük). A harmadik jelölt buzini Jellachich Lajos (azaz Ljudevit Jelačić Bužinski)²⁶ zágrábi jogtanár volt, akít viszont a bécsi egyetem támogatótt, amelyet egyébként ez alkalommal kértek fel először véleményadásra. Végül, a korszakra (és persze későbbi korokra is) jellemző módon, I. Ferenc azért vetette el – a bécsi ajánlás ellenére – Jellachich személyét, mert a magánéletére vonatkozó rendőrhatósági jelentés (egy osztrák tiszttel szembeni kávéházi „affér”) alapján kételyei merültek fel jellemével kapcsolatban.²⁷

Így lett Sax utódja végül a pesti kar első helyen kiválasztott jelöltje, Gyurián István, akit 1821. december 7-én

nevezett ki az uralkodó a *politico-cameralis* tanszékre.²⁸ Tíz esztendeig, 1831. évi nyugállományba vonulásáig oktatta a kameralisztikai tudományokat a váltó- és kereskedelmi joggal kiegészülve.²⁹ Tőle Tipula Péter (1794–1862) vette át a katedrát, aki szintén a pozsonyi jogakadémiáról érkezett. A tananyag az 1839/40-es tanévig Sonnleithner két újabb kiadású (1820-ban, majd 1832-ben megjelent) tankönyve volt. A Helytartótanács 1840-ben aztán elrendelte az újonnan elfogadott magyar váltótörvénykönyv (1840. évi XV. tc.) tananyagba történő felvételét: „amint a tanulóknak e tudomány biztos elsajátítására a legtanácsosabb ennek a törvénynek a szavait és szellemét megtanulni, úgy a tanároknak is alig marad most már más hátra, mint a törvény szövegét kritikusan magyarázni, bölcséleti és történeti okokkal és a gyakorlatból vett példákkal megvilágítani, és az esetleg előforduló ellentétes véleményeket összeegyeztetni”.³⁰ Az 1845/46-os tanévtől Tipula (az újabb jogszabályváltozásnak köszönhetően) magyar nyelven folytatta a váltójog oktatását, egészen az 1847/48-as tanévig.³¹

1848 tavaszán, az első felelős *ministerium* megalakulását követően megkezdődött az egyetemi oktatás újjászervezése. Az 1848. évi XIX. tc. 1. §-a az egyetemet a vallás- és közoktatási miniszter hatósága alá rendelte, a 2. § pedig kimondta a tanszabadság elvét és a szabad tanárválasztást. Báró Eötvös József (1813–1871) elképzelése az egyetemi képzés korábbinál sokkal szabadabb, kevésbé „iskolaszerű” formává való átalakítása volt. Leirata alapján a kart 1848. április 25. óta vezető Frank Ignác reformtervezetet készített, amelyben a váltójogot leválasztotta volna az igazgatás- és gazdaságtudományokról, és egy féléven keresztül a bányajoggal együtt javasolta oktatni.³² Végül a tanügyi reform az ismert történelmi okok miatt meghíusult. Tipula Pétert, aki 1831 óta a kameralisztikai tudományok, valamint a váltó- és kereskedelmi jog tanára volt, a haditörvényszék 1850-ben a szabadságharcban való részvétele miatt börtönbüntetésre ítélte, ami miatt egyetemi állását is elveszítette, sőt a katedrára szabadulását követően sem térhetett vissza.³³

Az 1850. január 25-én kelt császári pátens az 1840. évi XV. tc. helyett az osztrák váltójogot léptette hatályba Magyarországon,³⁴ ami miatt a tananyagot is meg kellett változtatni. Az államvizsgarendszert az 1850. július 29-i uralkodói elhatározás vezette be, ennek részeként váltóeljárást is kérdeztek, de anyagi váltójogot (és kereskedelmi jogot) nem.³⁵ Az 1850/51-es tanévtől Karvasy Ágoston (1809–1896) közgazdász és jogtudóst kérték fel a kereskedelmi és váltójog oktatására, aki 1835–38-ig a nagyváradi, 1838-tól pedig egy évtizeden keresztül a győri jogakadémián már tanította a tárgyat (a korabeli beosztásnak megfelelően a kameralisztikával együtt), a pesti karon pedig 1849-től a közzgazdaságtan és pénzügytan tanára volt.³⁶ Az ő nevéhez fűződik az első magyar nyelvű váltójogi tankönyv és kommentár, sőt az első magyar közzgazdaságtan-tankönyv is.³⁷ Utóbbiért akadémiai jutalomdíjban részesült. Paczolay Péter értékelése szerint Karvasy volt „a magyar nyelvű kameralisztikai irodalom egyetlen tudományos értékű képviselője”.³⁸



Karvasy Ágoston³⁹



Elischer Boldizsár (Balló Eduárd festménye)⁴⁷

Karvasy Ágoston mellett – aki magyar és német nyelven egyaránt oktatott – osztrák váltó- és kereskedelmi jogi előadásokat tartott német nyelven 1856-ig az eperjesi születésű ügyvéd és neves műgyűjtő, Elischer Boldizsár (1818–1895), aki a pesti jogi kar történetének első magántanára volt.⁴⁰ 1856 és 1860 között pedig a magyarul egyáltalán nem beszélő Ferdinand Schuster bécsi ny. rk. tanár működött közre az osztrák váltójog oktatásában,⁴¹ aki arról nevezetes, hogy 1854-ben a kar megkérdése nélkül nevezték ki (ekkor még a perjog rendkívüli tanáraként) a pesti karra, egyúttal ő volt az első, magyar honossággal nem rendelkező osztrák oktató a kar állományában.⁴² 1855. szeptember 25-től új tanrend lépett érvénybe, amely megszüntette a különbségeket a pesti jogi karon és a birodalom más egyetemeinek jogi fakultásain folyó oktatás tananyaga között.⁴³ Az új rendszerben a kereskedelmi és váltójogot a IV. évfolyamon oktatták.⁴⁴ A kar autonómiája 1860 februárjában állt vissza, ami egyben a magyar tan nyelvre való visszatérést is jelentette.⁴⁵ Mivel Schuster a Pesten töltött évei alatt sem tanult meg magyarul, a váltó- és kereskedelmi jog oktatásának feladata a továbbiakban egyedül Karvasy Ágostonra hárult.⁴⁶

2. A váltó- és kereskedelmi jogi oktatás története az első önálló tanszék létrejöttétől a tárgy megszüntetéséig (1867–1948)

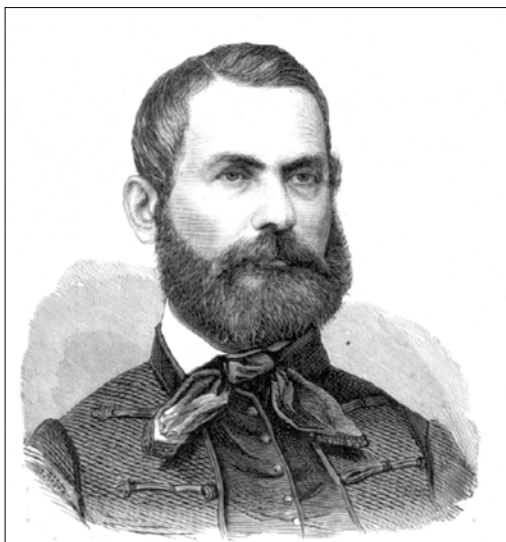
1867. február 17-én, a kiegyezés részeként, Ferenc József császár (1849–1916, magyar király: 1867-től) az 1848:3. tc. szerinti magyar kormányt nevezett ki, gróf Andrássy Gyulával (1823–1890) az élén. Eötvös ismét vallás- és közoktatási miniszter lett, amivel megnyílt a lehetőség az 1848-ban félbemaradt reformok folytatására, az egyetemek 1848:19. tc. szellemében történő átalakítására, fejlesztésére. A két évtized után feléledt intézményi önrendelkezési jogot ugyanakkor az új kormány sem vette figyelembe, amikor a kar megkérdése nélkül terjesztette fel az uralkodónak Kerkapoly Károly (1824–1891) Deák-párti képviselő, későbbi pénzügyminiszter – 1849-től a pápai református főiskola bölselettanára, 1859-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja – kinevezését a politika (államtudományok) ny. r. tanárává. Amikor az újonnan megkoronázott magyar király ennek eleget tett, e döntésével – több mint hat évtized után – elválasztotta egymástól a *politialis* és *cameralis* tudományok, illetve a kereskedelmi és váltójog oktatását, mivel utóbbi tárgy előadására Kerkapoly jogosítványa nem terjedt ki.⁴⁸ A kinevezéssel egyben a régi, Mária Terézia-i értelemben vett kameralisztika oktatása is véget ért a karon, ugyanis Kerkapoly már az új szellemű közigazgatáspolitikát tanította.⁴⁹

A karon a hirtelen önállóvá vált, de a többségi vélemény szerint kellően szilárd szakirodalommal még nem rendelkező kereskedelmi és váltójogi tárggyal kapcsolatban több álláspont is kialakult: volt, aki a tengerjoggal és a nemzetközi joggal akarta összekapcsolni; Hoffmann Pál (1830–1897), a római jog ny. r. tanára viszont a perjoggal és a különös magánjogi tárgyakkal (például bányajog, tengerjog, erdészeti jog) tartotta volna indokoltnak együtt oktatni. A kar végül az előbbi változat mellett döntött, és váltó-, kereskedelmi, tengeri és nemzetközi jogi tanszék felállításáról tett felterjesztést, míg az átmeneti időben arra kérte az épp nyugállományba készülő Karvasy professzort, hogy továbbra is ő tartsa a váltó- és kereskedelmi jogi előadásokat.⁵¹ Az 1867. november 23-án kelt legfelsőbb elhatározással létrehozott új tanszék betöltésére pályázatot írtak ki, amelyre négyen adtak be jelentkezést: két jogakadémiai (Degen Gusztáv és Eckmayer Ákos) és egy műegyetemi tanár (Gerlóczy Gyula), valamint a váltójog területén ekkor már tudományos körökben is komoly elismertségnek örvendő ügyvéd, Apáthy István (1829–1889).

A kar a régi szokások szerint a két jogakadémiai tanárt sorolta az első két helyre (1. Degen Gusztáv; 2. Eckmayer Ákos), azonban Hoffmann Pál ismét különvéleménnyel élt a kari döntéssel szemben. Szerinte ugyanis ideje szakítani azzal a korábban követett eljárással, hogy ha valamelyik jogakadémiáról is pályáznak egy tanszékre, akkor ezen oktatókat feltétlenül előnyben kellene részesíteni a „kívülről” érkezőkkel szemben, már csak azért is, mert a jogakadémiai tanárok jó eséllyel nem az „alkotmányos kormány” idején, hanem korábban kapták kinevezésüket. A pályázó oktatói előéletétől, jogakadémiai tanári gyakorlatától függetlenül arra kell tehát törekedni, hogy a – szakmai és tudományos megfontolások alapján – legalkalmasabbnak tekinthető személy nyerje el a tanszékot. Hoffmann véleménye szerint az adott esetben ez Apáthy István ügyvéd, így az ő személyét ajánlotta az uralkodó figyelmébe.⁵³ A tekintélyes római jogász professzor határozott fellépése és logikus érvelése hatására Ferenc József 1870. május 8-án Apáthyt nevezte ki a váltó-, kereskedelmi, tengeri és nemzetközi jog ny. r.

tanárává,⁵⁴ amely döntéssel egyúttal az önálló tanszék is létrejött.⁵⁵

Az utókor szemével nézve aligha lehetett volna Apáthy kinevezésénél jobb döntést hozni. A professzor nemcsak példamutató módon teljesítette a reá háruló tanszékalapítói, iskolateremtői feladatot, hanem – Horváth Attila szavait idézve – egyenesen ő lett „a magyar kereskedelmi jog tudományának megteremtője”.⁵⁶ 1871-ben jelent meg első jelentős műve, *A magyar váltójog kézikönyve*,⁵⁷ melyet néhány évvel később (első kiadásban 1876-ban) az első átfogó magyar kereskedelmi jogi tankönyv követett,⁵⁸ amelyért akadémiai nagydíjban részesült.⁵⁹ Tudományos munkássága mellett méltán nevezhető a magyar kereskedelmi jogi kodifikáció legnagyobb alakjának is, hiszen – Szlávay József (1818–1900) kereskedelmi miniszter felkérésére,⁶⁰ német mintára – ő készítette a magyar ke-



Kerkapoly Károly⁵⁰

reskedelmi törvénykönyv és az új váltótörvény (az 1875. évi XXXVII. és az 1876. évi XXVII. tc.-ek) tervezeteit,⁶¹ később ő írta az új csódtörvényt (1881. évi XIV. tc.), sőt a készülő általános magánjogi törvénykönyv kötelmi jogi fejezetét (1882) és annak igen részletes, 230 oldalas indokolását (1884) is. Azt, hogy Apáthy mennyire maradandót alkotott, mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Kt. kereskedelmi utalványokra vonatkozó szakaszai (291–298. §) még e tanulmány megírásakor, közel másfél évszázaddal a törvénytervezet elkészültét (1873) követően is hatályban vannak!⁶²

1872-ben a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara „konkurenciát” kapott, ugyanis megalapították a Kolozsvári (1881 januárjától Ferenc József) Tudományegyetemet – a Szegedi Tudományegyetem jogelődjét –, amelyen szintén létesült jogi kar. Itt kezdetben nem jött létre önálló váltó- és kereskedelmi jogi tanszék, hanem a polgári törvénykezési joggal együtt oktatta a tárgyat 1872 és 1881



Hoffmann Pál⁵²

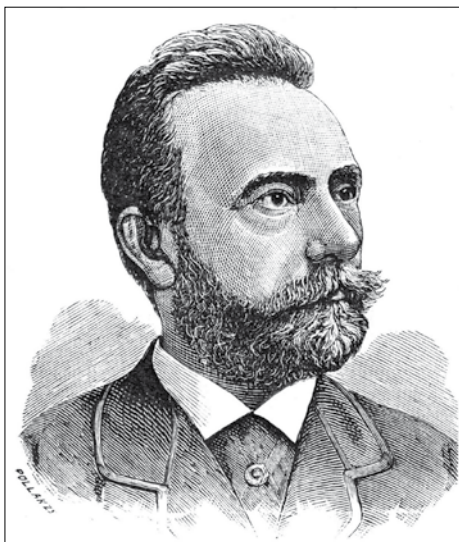
között Plósz Sándor (1846–1925), a híres eljárásjogász,⁶⁴ aki azonban 1881-ben a fővárosba költözött, mivel a pesti fakultáson lett a polgári törvénykezési jog rendes tanára. Ekkor az a Nagy Ferenc (1852–1928) kapott kinevezést a még mindig közös kolozsvári tanszékre, aki 1877-ben a Budapesti Tudományegyetemen kereskedelmi és vál-

tójogból nyert magántanári képesítést. 1890-ben aztán ő vette át – a fiatalon elhunyt Apáthy István örökébe lépve – a pesti jogi kar váltó- és kereskedelmi jogi tanszékét, amelynek haláláig vezetője volt.⁶⁵ *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a bírói gyakorlatra* című, alapvető jelentőségű műve 1884-ben jelent meg először, majd 1913-ig hét újabb kiadást ért meg.⁶⁶ Az ő nevéhez fűződik az osztrák–magyar közös érdekű ügynek számító, végül törvénnyé nem vált tengerjogi törvényjavaslatok, valamint a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény (1898. évi XXIII. tc.) előkészítése,⁶⁷ és ő volt a polgári törvénykönyv 1915. évi (negyedik, ún. „bizottsági”) szövegét készítő országgyűlési különbizottság előadója is.⁶⁸

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1874. február 5-én kiadott 3055. sz. rendelete több mint hét évtizedre meghatározta a magyar jogi oktatás rendszerét. Ez vezette be a két (jogtudományi, illetve államtudományi) államvizsgát. Az 1875. január 5-i királyi leirattal kibocsátott szigorlati rendtartás ennek megfelelően szétválasztotta egymástól a jogtudományi és az államtudományi doktorátust, azonban (ekkor még) előírta, hogy a jogtudományi doktorátus feltétele az államtudományi államvizsga letétele (és fordítva). Az 1883. augusztus 20-i új szigorlati rendtartás ezt az átfedést megszüntette, és teljesen elválasztotta egymástól a jogtudományi és az államtudományi doktorátust (*bifurcatio*).⁶⁹ A négyéves jogtudományi képzés végén a hallgató választhatott, hogy jog- vagy államtudományi államvizsgát kíván tenni (de természetesen mindkét doktorátus megszerzésével is megpróbálkozhatott). Amennyiben jogtudományokból államvizsgázott, kötelező vizsgatárgy volt – a magyar (és osztrák) magánjog mellett – a kereskedelmi és váltójog is.⁷⁰ Az 1883/84-es tanévtől kezdődően így már két féléves kötelező stúdiumként oktatták a tárgyat a két jogi karon.⁷¹

A kolozsvári egyetemen Nagy Ferenc távozását követően szétvált a polgári törvénykezési jogi és a kereskedelmi és váltójogi tanszék.⁷² Utóbbi tárgyat rendes tanárként 1894 és 1911 között Klupathy Antal (1853–1922) 1912 és 1914 között Helle Károly (1870–1920) adta elő.⁷³ Klupathy a kassai jogakadémiáról érkezett a kolozsvári egyetemre, ahol 1894. augusztus 24-én nevezték ki a kereskedelmi és váltójog ny. r. taná-

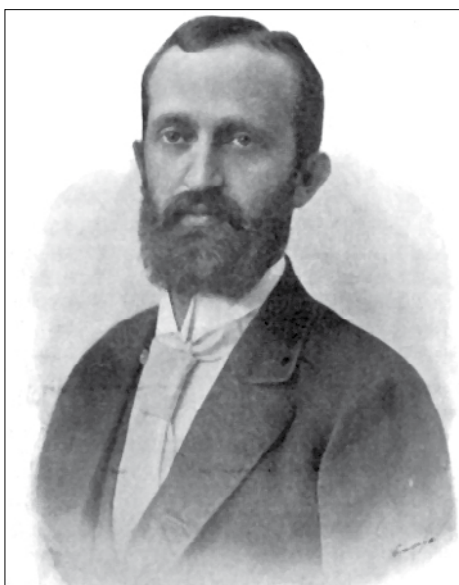
rának. 1877-ben a budapesti karon osztrák jogból habilitált.⁷⁴ A magyar versenyjog egyik első művelője volt, később kereskedelmi jogi tankönyvet is írt.⁷⁵ 1911. októberi nyugállományba vonulásáig vezette a tanszékét.⁷⁶



Apáthy István⁶³

Helle Károly 1897-ben a kolozsvári karon lett a kereskedelmi jog magántanára, 1892-től két évtizeden keresztül a kecskeméti, debreceni és kassai jogakadémiákon tanított, 1912. április 1-jén pedig – a nyugdíjba vonult Klupathy Antal utódjaként – visszatért Kolozsvárra, ahol a kereskedelmi és váltójogi tanszék ny. r. tanárává nevezte ki az uralkodó.⁷⁷ Helle sokkal inkább volt római, mint kereskedelmi jogász, fő publikációi is e tudományághoz kötődnek, így Vécsey Tamás (1839–1912) halála után pályázatot nyújtott be a budapesti kar római jogi tanszékére, amelyet 1913. június 20-án el is nyert, így az 1913/14-es tanévben oktatott utóljára kereskedelmi jogot a Ferenc József Tudományegyetemen.⁷⁸

1900 júniusában Nagy Ferenc a Széll-kormányban kereskedelemügyi államtitkári kinevezést kapott, ami miatt oktatói tevékenységét felfüggesztette.⁷⁹ Ekkor, a kar áthelyezési kérelmére, Schwarz Gusztávot (1858–1920; 1911-től nemesi előnévvel Szászy-Schwarz Gusztáv), a római jog professzorát, a híres magánjogászt (Rudolf von Jhering tanítványát) nevezték ki a kereskedelmi és váltójog ny. r. tanárává, aki két tanéven keresztül tartotta a főkéllégium előadásait.⁸⁰ Nagy Ferenc 1902-ben visszatért az egyetemre, Schwarz Gusztáv pedig azzal a kérelemmel fordult a karhoz, hogy a következő tanévtől kereskedelmi és váltójog helyett pandektajogot taníthasson.⁸¹ Ezt először csak az első félévre, majd – Nagy Ferenc támogatásával, aki kiemelte, hogy a pandektajog szigorlati tárgy, amelynek előadásáról gondoskodni kell – a tanév második félévére is engedélyezte számára a kar.⁸² 1907-ben, annak érdekében, hogy ne kelljen ezzel kapcsolatban évente felterjesztésekkel élni a vallás- és közoktatási



Szászy-Schwarz Gusztáv⁸⁶

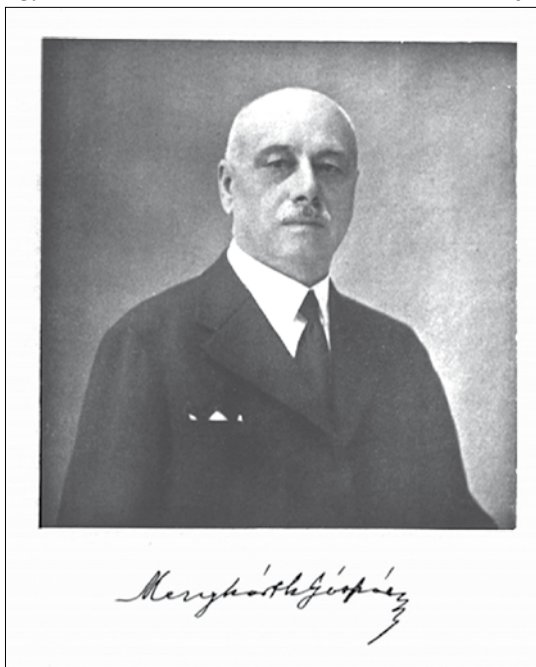
miniszterhez, kérték a módosítás állandó engedélyezését.⁸³ A miniszter a változtatáshoz 78033/1907. sz. leirattal „kivételesen” hozzájárult.⁸⁴ Ezzel együtt 1902-től (Nagy Ferenc visszatérésétől) 1920-ig (Szászy-Schwarz haláláig) két rendes tanára, azaz két tanszéke is volt a kereskedelmi és váltójognak a Budapesti Tudományegyetemen.⁸⁵

A budapesti kar kapcsán – a magyar kereskedelmi jogi kodifikációban és a tudományos életben egyaránt kiemelkedő szerepet vállaló Apáthy és Nagy, valamint az utóbbi távollétében 1900–1902-ig a tárgyat főkollégiumként oktató Schwarz Gusztáv professzorok mellett –mindenképpen említést érdemel Baumgarten Nándor (1873–1935) is, aki 1905-ben habilitált kereskedelmi és váltójogból, 1915-ben pedig a tárgy címzetes ny. rk. tanára lett, és 1935-ben bekövetkezett haláláig fontos részt vállalt a kereskedelmi és váltójog budapesti oktatásában. Tanulmányaiban a magánjogi kodifikáció és a kereskedelmi jog összefüggéseivel, valamint a magyar társasági jog modernizációjának szükségességével (így a részvénytársasági jog vagy „részvényjog” reformjával, a korlátolt felelősségű társaság létjogosultságával már 1917–18-ban) is foglalkozott, egyéb részterületek mellett. Munkásságának jelentőségét mi sem példázza jobban, minthogy összegyűjtött tanulmányait 1936-ban a kor legnagyobb magyar magánjogásza, Szladits Károly (1871–1956) rendezte sajtó alá.⁸⁷

A Baumgarten tanulmányait összegyűjtő kötet előszavát pedig Kuncz Ödön (1884–1965), a 20. századi magyar kereskedelmi jog legkimagaslóbb egyénisége írta, aki a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerzett diplomát, ott habilitált 1911-ben, és Kolozsvárott lett 1914-ben a kereskedelmi és váltójog ny. rk., 1916-tól 1918 decemberéig (a kolozsvári magyar egyetemi oktatás félbeszakadásáig) rendes tanára. 1920-ban a Műegyetem Közgazdaságtudományi Karának professzora lett, majd 1928-tól, Nagy Ferenc halálától húsz esztendőn át a Budapesti Tudományegyetemen volt a váltó- és kereskedelmi jog ny. r. tanára.⁸⁸ Kuncz már az 1910-es évek második felétől részt vett a kereskedelmi törvény reformjának munkálataiban, átfogó kódextervezetet is készített, és –miután a teljes körű kodifikációs reformot elvetették – a korlátolt felelősségű társaságról és a csendes társaságról szóló, a Kt.-be nem integrált külön társasági jogi törvény (1930. évi V. tc.) előkészítése is nagyrészt neki köszönhető. *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlat*a című, két-kötetes műve a jogág szakirodalmi alpművének számít, de első kiadásban 1938-ban, másodikban 1944-ben megjelent, *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve* című munkája is kiemelkedő jelentőségű.⁸⁹

A trianoni béke következményeként a Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárról Szegedre költözött, ahol 1921-ben indult meg az oktatás. Kezdetben Kuncz Ödön tartotta a kereskedelmi és váltójogi előadásokat. 1922 és 1926 között a tanszék vezetését megbízottként Menyhárt Gáspár (1868–1940), az egyetem első rektora vállalta.⁹⁰

1926 augusztusától aztán Túry Sándor Kornél (1892–1971) vette át a katedrát, aki 1940-ig Szegeden látta el ezt a feladatot,⁹¹ majd amikor a jogászképzés a második



Menyhárt Gáspár⁹⁴

bécsi döntés eredményeképpen visszaköltözött Kolozsvárra, ott folytatta a tanszékvezetést. A szegedi kar a háború után, az 1945/46-os tanévtől működött ismét, amikor újjá kellett szervezni a kereskedelmi és váltójogi tanszéket. Túry ugyanis – bár tanszékvezetői tisztségét megtartotta – miniszteri engedéllyel az 1945/46-os tanévben is Kolozsváron maradt, ahol a magyar tannyelvű Állami Tudományegyetemen oktatott.⁹² Mivel 1946-ban Budapestre költözött (ahol az agrártudományi egyetem professzora lett), a szegedi tanszék vezetője megbízottként rövid ideig Személyi Kálmán (1884–1946) római jogász, az ő halála után egy évig ifj. Boér Elek (1894–1954) pénzügyi jogász, majd 1947–1949-ig Móra Mihály (1908–1967) egyház-

jogász professzor volt. 1949-ben aztán Perbíró József (1908–1991) kapta meg a katedrát, amelyet 1950-ben Gazdasági Jogi Tanszékre neveztek át, 1951-ben pedig az új politikai–gazdasági berendezkedés igényei szerint – amire a későbbiekben visszatérünk – szétszabdaltak.⁹³

1912-ben alapították a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet, amely a trianoni döntést követően Pécsre tette át székhelyét. Az egyetem Jog- és Államtudományi Kara az oktatást a szerb megszállás miatt csak 1923-tól tudta elkezdni, a Pécsi Püspöki Joglíceum korábbi helyén. 1910-től a joglíceumban a kereskedelmi és váltójog tanára volt a nagyváradi jogakadémián végzett Bozóky Géza (1875–1960), aki 1914-ben lett a pozsonyi egyetemen az azonos nevű tanszék ny. r. tanára. 1926-ban Pécssett jelent meg *Magyar váltójog*, 1928–29-ben pedig *Magyar kereskedelmi jog, különös tekintettel a történeti fejlődésre* című két-kötetes munkája. Tanszékvezetői pozícióját az egyetem Pécsre költözését követően is megtartotta, 1945-ben bekövetkezett nyugdíjba vonulásáig. Utódja 1946-tól Rudolf Lóránt (1904–1979) lett, aki 1938-tól volt magántanár, 1943-tól ny. rk. tanár a karon. Az átszervezést követően, 1950-től a Gazdasági Jogi, majd Mezőgazdasági Jogi, később Mezőgazdasági és Munkajogi Tanszék, 1958-tól az I. sz. Polgári Jogi Tanszék, 1972-től az egyesített Polgári Jogi Tanszék vezetője lett, 1974. évi nyugállományba vonulásáig. A lehetőségekhez mérten a szocialista rendszerben is igyekezett a gazdasági jog önálló tudományág-jellegét megőrizni.⁹⁵

1914-ben alakult meg a Debreceni Tudományegyetem, melynek jogi kara tizenkét tanszékkel kezdte meg működését – ezek egyike a Kereskedelmi és Váltójogi Tanszék volt.⁹⁶ Ennek első vezetője Mártonffy Marcel (1875–1943)



Nizsalovszky Endre¹⁰¹

lett, akit azonban a forradalmak idején tanúsított túlzottan engedékeny magatartása (és szocialista párttagsága) miatt fegyelmi eljárás alá vontak, majd betegsége miatt szabadságra küldték, 1923. március 1-jén pedig nyugdíjazták.⁹⁷ Utódja másfél év után, 1925-től Marton Géza (1880–1957), a híres római jogász és magánjogász lett, aki azonban 1927-ben visszatért a római jogi katedrához.⁹⁸ Három évig ismét betöltetlen volt a tanszék, melynek 1930-ban Nizsalovszky Endre (1894–1976) lett a vezetője.⁹⁹ A kiváló, fiatal magánjogász négy évig vezette az ekkor már Tisza István nevét viselő egyetem kereskedelmi és váltójogi tanszékét. Az 1934/35-ös tanévben elrendelt megszorításnak a kar úgy tudott eleget tenni (megmentve az egyházi tanszék önállóságát), hogy a kereskedelmi jogi tanszékét megszüntette (Nizsalovszky a budapesti Műegyetemen lett a magán- és kereskedelmi jog professzora). Az egyetem 1942-től folyamatosan kezdeményezte a tanszék visszaállítását a miniszternél, ám erre csak a háború után, 1947-ben kerülhetett sor. A tanszék utolsó vezetője 1947 és 1949 között Kauser Lipót (1882–1962)

KÉPES, GYÖRGY

Der historische Platz des Handelsrechts als eigenständige Disziplin in der ungarischen juristischen Hochschulausbildung. Von den Anfängen bis zu den Veränderungen nach dem Zweiten Weltkrieg Zusammenfassung

Das Handelsrecht war in der ungarischen Rechtsgeschichte eine eigenständige Disziplin des Privatrechts über mehr als zwei Jahrhunderte. Es war deutlich getrennt von dem allgemeinen Privatrecht nicht nur wegen seinem regulatorischen Kreis, sondern auch in seiner Kodifikationsmethode: bestimmte Teile wurden schon in der Reformzeit, in den 1830/40er Jahren schriftlich geregelt, dann die wichtigsten Bereiche (Gesellschaftsrecht und Handelsgeschäfte) wurden systematisch und von dem allgemeinen

volt,¹⁰⁰ aki 1949-ben a Pécsi Tudományegyetem Magyar Magánjogi Tanszékének (1950-től Polgári Jogi Tanszék) lett a vezetője.

3. A kereskedelmi és váltójog nyilvános rendes tanárai

1. Politiai és cameralis tudományok; váltó- és kereskedelmi jog (Pest)

1806–1819 SAX Mihály János

1821–1831 GYURIÁN István

1831–1848 TÍPULA Péter

1850–1870 KARVASY Ágoston

2. Váltó-, kereskedelmi, tengeri és nemzetközi jog (Pest)

1870–1889 APÁTHY István

3. Polgári törvénykezési jog; váltó- és kereskedelmi jog (Kolozsvár)

1872–1881 PLÓSZ Sándor

1881–1890 NAGY Ferenc

4. Kereskedelmi és váltójog

1890–1928 NAGY Ferenc (Budapest, 1900 és 1902 között államtitkársága miatt szünetel)

1894–1911 KLUPATHY Antal (Kolozsvár)

1900–1920 SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv (Budapest, 1902-től Nagy Ferenc mellett)

1912–1914 HELLE Károly (Kolozsvár)

1914–1923 MÁRTONFFY Marcel (Debrecen)

1914–1945 BOZÓKY Géza (Pozsony/Pécs)

1916–1948 KUNCZ Ödön (1918-ig Kolozsvár, 1928-tól Budapest)

1925–1927 MARTON Géza (Debrecen)

1926–1945 TÚRY Sándor Kornél (Szeged/Kolozsvár)

1930–1935 NIZSALOVSZKY Endre (Debrecen)

1946–1950 RUDOLF Lóránt (Pécs)

1947–1949 KAUSER Lipót (Debrecen)

1949–1950 PERBÍRÓ József (Szeged)

Privatrecht unabhängig kodifiziert. Demzufolge erschien Handelsrecht auch in der ungarischen Rechtswissenschaft als ein selbstständiges Gebiet, schon vor den ersten gesetzlichen Regelungen (Gesetze Nr. 15–22 von 1840). Wegen dieser Separation, Wechsels- und Handelsrecht war bis weit in der Nachkriegszeit, als ein eigenständiges Studienfach, von darauf spezialisierten Lehrstühlen an den Universitäten gelehrt.

- ¹ Jakab András megjegyzi, hogy a jogág fogalmának e kettős kritérium-rendszerére („kellőn egymemű társadalmi viszonyok” szabályozása, illetve a szabályozás jellegzetes módszere) a szovjet jogtudomány dogmatikai hagyatéka, amelyen túllépve „a jogági tagozódást sokkal szkeptikusabban kell felfogni”. „A ’jogági rang’ elnyeréséhez jó esélyt nyújt, ha önálló törvényben szabályozzák a kérdést, ha az egyetemeken önálló tanszékek születtek az adott névvel, ha a jogi karokon önálló tantárgyként kezdik tanítani, ha önálló tankönyveket írnak a témában (melyeknek első fejezetében mindig elkezdik saját jogági önállóságukat hangoztatni), és ha társadalmilag fontosnak tekintik az adott kérdést” – írja. Lásd JAKAB András: A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. *Iustum Aequum Salutare*, 2007. 1. sz. 208–211. p.
- ² Az önálló magyar kereskedelmi jogi kodifikáció történetéről bővebben lásd HORVÁTH Attila: Az első magyar kereskedelmi társaságokról szóló törvény. *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 4. sz. 7–15. p.; HORVÁTH Attila: A kereskedelmi törvény – 1875. évi XXXVII. tc. In MÁTHÉ Gábor – MENYHÁRD Attila – MEZEY Barna (szerk.): *A kettős monarchia – die Doppelmonarchie*. Budapest, 2018. ELTE Eötvös Kiadó, 203–245. p.; SÁRKÖZI Zoltán: A kereskedelmi jogalkotás kezdetei és a részvénytársasági törvény kialakulása Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1988. 9. sz. 524–528. p.
- ³ PAPP Tekla: A magyar társasági jog fejlődése. In *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 58. 2000. 415. p.; ZLINSZKY János: A XIX. századi magyarországi magánjog forrásai és irodalma. Magyar nyelvű tézisek a Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert címmel tervezett kandidátusi értekezéshez [1983]. In ZLINSZKY János: *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2013. Szent István Társulat, 111–112. p.
- ⁴ TAMÁS Lajos: *Kereskedelmi jog*. Pécs, 2006. PTE Állam- és Jogtudományi Kar. 24. p.
- ⁵ *Diarium Comitiorum Regni Hungariae*. Buda, 1792. M. Kir. Egyetemi Nyomda, 21. p.
- ⁶ ZLINSZKY János: Ungarn. In COING, Helmut (szerk.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Band 3.3.: Das 19. Jahrhundert. Gesetzgebung zu den privatrechtlichen Sondergebieten*. München, 1986. Beck, 3513. p.
- ⁷ Életéről lásd KOVÁCS Ágnes: Egy felvilágosult református nemes: Vay István (1734–1800). *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae XLIV*. 2017. 211–222. p.
- ⁸ ECKHART Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története, 1667–1935*. Budapest, 1936. Budapesti Tudományegyetem, 190. p.
- ⁹ ECKHART 1936. 196. p.
- ¹⁰ ROSENMANN, Stephan: *Tractatus de jure cambiali juxta praestabilita apud plerasque gentes principia*. Wien, 1802. Johann C. Schuender.
- ¹¹ ECKHART 1936. 233. p.
- ¹² Uo. 233–234. p. (Eckhart Ferenc által a 155. sz. lábjegyzetben hivatkozott levéltári forrás: Helytartót. 1804. febr. 13. 3322. Kari levéltár.)
- ¹³ Uo. 247. p.
- ¹⁴ *Ratio Educationis Publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provinciam eidem adnexas*. Buda, 1806. M. Kir. Egyetemi Nyomda, 95. p.
- ¹⁵ PACZOLAY Péter: Az állambölcselet oktatása a jogi karon. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2003. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 42. p. A tárgy történetéről bővebben lásd ANTAL Zsuzsanna – BAKSA Máté: *A 20. századi magyar vezetőképzés, vezetés- és szervezőtudomány története*. Budapest, 2015. Budapesti Corvinus Egyetem, 127–129. p.
- ¹⁶ ECKHART 1936. 249. p.
- ¹⁷ *Ratio Educationis Publicae*. 120. p.
- ¹⁸ Részletesen lásd ECKHART 1936. 250–253. p.
- ¹⁹ Uo. 257. p.
- ²⁰ konyvtar.elte.hu/leveltar/tanarok.php?fak=J&tev=1808/09&tnev=-Sax%20Mih%20E1ly; életéről lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. (Sax Mihály János Nep. szócikk) www.arcanum.hu/hu/on-line-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/s-A6233/sax-mihaly-janos-nep-A6EAD.
- ²¹ SONNLEITHNER, Ignaz: *Versuch eines Leitfadens über das Oesterreichische Handlungs- und Wechselrecht*. Wien, 1801. Anton Gassler.
- ²² ECKHART 1936. 257. p.
- ²³ *Elementa juris cambialis proposita in sc. univ. Pestiensi*. Elementa juris cambialis proposita in sc. univ. Pestiensi. Pestini, 1813. 4rét 23 l. Lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. (Sax Mihály János Nep. szócikk).
- ²⁴ ECKHART 1936. 326. p.
- ²⁵ Uo. 273. p.
- ²⁶ Életéről lásd www.pravo.unizg.hr/PE/onkp/ljudevita_jelacic_buzinski.
- ²⁷ Lásd ECKHART 1936. 283–284. p.
- ²⁸ Uo. 285. p.; életéről lásd SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. (Gyurián István szócikk) www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/g-85677/gyurian-istvan-87CFA/.
- ²⁹ konyvtar.elte.hu/leveltar/tanarok.php?fak=J&tev=1829/30&tnev=-Gyuri%20Istvan%20E1n.
- ³⁰ ECKHART 1936. 357. p.
- ³¹ Tipula Péter oktatói tevékenységét lásd konyvtar.elte.hu/leveltar/tanarok.php?fak=J&tev=1845/46&tnev=Tipula%20P%20E9ter.
- ³² ECKHART 1936. 382–383. p.
- ³³ Uo. 408. p.; Tipula Péter életéről lásd csemadok.sk/jeles-felvideki-szemelyisegek/113348/.
- ³⁴ ZLINSZKY János: A nemzetközi magánjog kezdetei Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1981. 11. sz. 941–948., 947. p.
- ³⁵ ECKHART 1936. 403–404. p.
- ³⁶ Uo. 408–409., 668. p.
- ³⁷ KARVASY Ágoston: *A magyar váltójog*. Győr, 1846. Özv. Streibig Klára; KARVASY Ágoston: *A váltójog. A közönséges váltórendszabály és a még fennálló magyar váltótörvények szerint. Tabellaris modorban szerkesztve és magyarázva*. Pest, 1852. Heckenast Gusztáv; KARVASY Ágoston: *Népszerű nemzetgazdaságtan a mívelt rendek szükségéhez alkalmazva*. Pest, 1861. Emich Gusztáv.
- ³⁸ PACZOLAY 2003. 44–45. p.
- ³⁹ <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/5979>.
- ⁴⁰ ECKHART 1936. 412. p.; Elischer Boldizsár oktatói tevékenységéről lásd konyvtar.elte.hu/leveltar/tanarok.php?fak=J&tev=1852/53&tnev=-Elischer%20Baltaz%20E1r.
- ⁴¹ ECKHART 1936. 419. p.; Ferdinand Schuster oktatói tevékenységéről lásd konyvtar.elte.hu/leveltar/tanarok.php?fak=J&tev=1856/57&tnev=Schuster%20Ferdin%20E1nd.
- ⁴² ECKHART 1936. 410. p. Schuster írta egyébként az 1853. július 18-án bevezetett osztrák csöndrendtartás 1855-ben megjelent, Magyarországra, Horvátországra, a Szerb Vajdaságra és a Temesi Bánságra, valamint Erdélyre vonatkozó kommentárját: SCHUSTER, Ferdinand: *Die Concurssordnung für die Königreiche Ungarn, Kroatien, Slavonien, die serbische Wojwodschat mit dem Temeser Banate und das Grossfürstenthum Siebenbürgen vom 18. Juli 1853, erläutert und mit Formularien versehen*. Wien, 1855. Manz.
- ⁴³ ECKHART 1936. 419. p.
- ⁴⁴ Uo. 424. p.
- ⁴⁵ Uo. 443–445. p.
- ⁴⁶ Uo. 446. p.
- ⁴⁷ <https://elischer-goethe.mtak.hu/elischer-es-a-gyujtemeny/>.
- ⁴⁸ MEZEY Barna: Nagyszombattól Budapestig. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara (1667–2002). In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2003. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 158. p.
- ⁴⁹ PACZOLAY 2003. 45. p.
- ⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1870. (május 29.) 22. sz. 269. p.
- ⁵¹ ECKHART 1936. 535. p.; MEZEY 2003. 161. p.
- ⁵² *Vasárnapi Ujság*, 1880. (március 14.) 11. sz. 161. p.
- ⁵³ ECKHART 1936. 527. p.

- ⁵⁴ Uo.; MEZEY 2003. 162. p.
- ⁵⁵ HAMZA Gábor: A civilizisztikai tudománycsoport, 1667–1945. In HORVÁTH Pál (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának története*. Budapest, 1998. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 85. p.
- ⁵⁶ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 182. p.
- ⁵⁷ APÁTHY István: *A magyar váltójog kézikönyve*. Pest, 1871. Heckenast.
- ⁵⁸ APÁTHY István: *Kereskedelmi jog a magyar kereskedelmi törvény alapján, tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*. Budapest, 1876. Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- ⁵⁹ ZLINSZKY János: Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlődésében. In KOLTAY András (szerk.): *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2013. Szent István Társulat, 358. p. (Eredeti megjelenés helye: *Jura*, 2008. I. sz. 151–156.).
- ⁶⁰ APÁTHY István: *Kereskedelmi jog tekintettel a nevezetesebb európai törvényekre*. (2., átdolg. kiadás.) Budapest, 1886. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 44. p.
- ⁶¹ Ezek 1873-ban könyv alakban is megjelentek: APÁTHY István: *A magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete*. Budapest, 1873. Franklin; APÁTHY István: *A magyar váltótörvénykönyv tervezete*. Budapest, 1873. Egyetemi Nyomda.
- ⁶² Az 1875. évi XXXVII. tc. Lásd net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87500037.TV
- ⁶³ http://dka.oszk.hu/035500/035541/Szabade_N_1884_076_Apat-hy_I.jpg.
- ⁶⁴ BALOGH Elemér: A kolozsvári-szegedi jogi kar története. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2003. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 198. p.
- ⁶⁵ FÖLDI András (szerk.): *A jogi kar professzorainak hozzájárulása a hazai jogtudomány fejlődéséhez, 1667–1948*. Budapest, 2010. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 94. p. Életéről lásd még: *Digitalizált Törvényhozási Tudástár*. [Nagy Ferenc szócikk.] dt.ogyk.hu/hu/component/k2/item/316-nagy-ferenc.
- ⁶⁶ NAGY Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a bírói gyakorlatra*. (1. kiadás) Budapest, 1884. Athenaeum.
- ⁶⁷ ZLINSZKY 2013. 361. p.
- ⁶⁸ VÉKÁS Lajos: Az új Polgári Törvénykönyvről. *Jogtudományi Közlöny*, 2013. 5. sz. 225–242., 226. p.; VÉKÁS Lajos: Adalékok a Polgári Törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez. In KESERŰ Barna Arnold – KÖHIDI Ákos (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére*. Budapest–Győr, 2015. SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 564–574., 567. p.
- ⁶⁹ MAGYARY Zoltán: A közoktatási reform és államtudományi oktatásunk mai állapota. *Budapesti Szemle*, 1922. 547. sz. 15–30., 24. p.
- ⁷⁰ MEZEY 2003. 173. p.; P. SZABÓ Béla: *Tanulmányok a Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914–1949)*. Debrecen, 2011. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 48. p.
- ⁷¹ MEZEY 2003. 171. p.
- ⁷² MÁRKI Sándor: *A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története, 1872–1922*. Szeged, 1922. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 55. p.
- ⁷³ BALOGH 2003. 198. p.
- ⁷⁴ ECKHART 1936. 675. p.
- ⁷⁵ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. (Klupathy Antal szócikk) www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/k-8D2C5/klupathy-antal-90723/. Hivatkozott műve: KLUPATHY Antal: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I–II*. (1. kiadás.) Budapest, 1894–96. Athenaeum.
- ⁷⁶ MÁRKI 1922. 165. p.
- ⁷⁷ *Magyar Életrajzi Lexikon*. [Helle Károly szócikk.] www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D-/h-75B54/helle-karoly-75D2E/; MÁRKI 1922, 164. p.
- ⁷⁸ ECKHART 1936. 623. p.
- ⁷⁹ *Digitalizált Törvényhozási Tudástár*. (Nagy Ferenc szócikk.); ECKHART 1936. 612. p.
- ⁸⁰ ECKHART 1936. 612. p.; HAMZA Gábor: Szász-Schwarz Gusztáv és az európai magánjogtudomány. *Magyar Tudomány*, 2001. 12. sz. www.matud.uif.hu/01dec/hamza.html; SÁNDOR István: Szász-Schwarz Gusztáv munkássága. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Budapestiensis XLVIII*. Budapest, 2011. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 148. p. Jegyzeteit lásd: SZÁSZ-SCHWARZ Gusztáv: Bevezetés a magyar kereskedelmi jogba. In SZÁSZ-SCHWARZ Gusztáv: *Parerga. Vegyes jogi dolgozatok*. Budapest, 1912. Athenaeum, 361–388.
- ⁸¹ *Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei*. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései, 1903–1904 (HU–ELTEL 7.a.4.). 1904. május 18. IX. rendes ülés. 29–31. p.
- ⁸² *Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei*. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései, 1904–1905 (HU–ELTEL 7.a.5.). 1904. november 28. III. folytatólagos rendes ülés. 70–72. p.
- ⁸³ *Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei*. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései, 1906–1907 (HU–ELTEL 7.a.7.). 1907. február 26. V. rendes ülés. 138–139. p.
- ⁸⁴ *Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei*. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának ülései, 1907–1908 (HU–ELTEL 7.a.8.). 1907. szeptember 26. I. rendes ülés. 10. p.
- ⁸⁵ ECKHART 1936. 623. p.
- ⁸⁶ *Ország-Világ*, 1894. (szeptember 16.) 38. sz. 621. p.
- ⁸⁷ BAUMGARTEN Nándor: *Összegyűjtött tanulmányai*. S. a. r.: SZLADITS Károly. Budapest, 1936. Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- ⁸⁸ ASZTALOS László: A civilizisztikai tudománycsoport. In BALOGH Sándor – ERDEY-GRÚZ Tibor – HORVÁTH Pál – SINKOVICS István (szerk.): *Az Eötvös Loránd tudományegyetem története, 1945–1970*. Budapest, 1972. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 320. p.; BALOGH 2003. 198. p.
- ⁸⁹ KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlatja*. (1. kiadás) Budapest, 1922. Grill Károly Könyvkiadóvállalata; KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*. (1. kiadás) Budapest, 1938. Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- ⁹⁰ BALOGH 2003. 198. p.
- ⁹¹ Uo. 201. p.
- ⁹² HAMZA Gábor: Emlékezés Túry Sándor Kornélra (1892–1971), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára. *MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, Jubileumi megemlékezések*, 2019. https://mta.hu/data/dokumentumok/ix_osztaly/Jubileumi%20megemlekezesek/Tury%20Sandor_Kornel_MTA_2019_Hamza.pdf.
- ⁹³ *Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Üzleti Jogi Intézet. Az Intézet története*. www.juris.u-szeged.hu/karunkrol/uzleti-jogi-intezet/intezet-tortenete.
- ⁹⁴ www.juris.u-szeged.hu/hirek-esemenyek/szte-ajtk-2020-julius/menyharth-gaspar.
- ⁹⁵ KECSKÉS András: A kereskedelmi jog régi professzorai Pécsen: Bozóky Géza és Rudolf Lóránt. In KAJTÁR István (szerk.): *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete, 1923–2008*. Pécs, 2008. Publikon, 247–260. p.; PÓKECZ KOVÁCS Attila: Bozóky Géza, a pécsi kereskedelmi jog első egyetemi tanára (1875–1960). In BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII*. Pécs, 2005. PTE Állam- és Jogtudományi Kar, 431–442. p.
- ⁹⁶ P. SZABÓ 2011. 12. p.
- ⁹⁷ BALOGH Judit: Mártonffy Marcel. In P. SZABÓ Béla (szerk.): *»Ernyedetlen szorgalommal...« A Debreceni Tudományegyetem jogászprofesszorai (1914–1949)*. Debrecen, 2011. Debreceni Egyetemi Kiadó, 279–296., 283–285. p.; P. SZABÓ 2011. 21. p.
- ⁹⁸ P. SZABÓ 2011. 23. p.
- ⁹⁹ Uo. 25–26. p.
- ¹⁰⁰ Uo. 43. p.
- ¹⁰¹ www.ajk.elte.hu/media/0a/f8/1afbc0f7b8d093118fda51fd24a595-5e6860f5e0c961a2e8abfd1f3d477/350-interju-nemeth-janos-nizsaloyszky-endre.jpg.



Kertész Gábor

Csőd és csődbűncselekmény a reformkorban

1. Bevezetés

Ismerjük a régi mondást, „*historia est magistra vitae*”, de profitorientált emberként felmerül bennünk a kérdés, mi értelme van a 21. században 19. századi törvényeket elemezni, hiszen a magyar jogrendszer nem precedens alapú, ahol régi ítéleteket olvasnak. Az alábbiakban a rövid történeti bevezető után a reformkori csődjog magánjogi és büntetőjogi szabályait elemzem, hogy szabályozta a jogalkotó ennek a gazdasági élethelyzetnek a kezelését, amikor az ország egy új társadalmi-gazdasági rendszerre való átérés folyamatában volt. Az egyes szabályokat elemezve helyenként jegyzetekben utalok az akkori szabálynak megfelelő hatályos rendelkezésekre. A reformkori csődeljárás kutatásának a szakirodalma röviddel hatálybalépése után megjelent, és még napjainkban is készülnek a kérdéssel foglalkozó munkák,¹ én az alábbiakban elsődlegesen a vizsgált jogszabályt elemzem, utalva más jogtörténeti és hatályos jogszabályi rendelkezésekre.

2. A magyar szabályozás kezdetei

A magyar jogba a csőd fogalma és szabályozása a nyugat-európai városi jogokból fokozatosan átvéve került be. A csőd, mint reális probléma, a kereskedelemmel foglalkozó városokban jelent meg, így a csőd szabályozása is a városi jogkönyvekben történt, amelyek a nyugat-európai, főleg német megoldásokat vették át.³

A 16–17. századi csődrendtartások dologi szemlélettel közelítettek a csődhöz, az eljárás lefolytatására az adós hiányában is sor kerülhetett, hiszen az nem az adós, ha-

nem annak vagyona ellen folyt. Már ezekben a jogkönyvekben megjelenik a csőd több klasszikus eleme, mint a vagyonzár, a csődgondnok és a sorrend szerinti kielégítés. Specialitásuk viszont, hogy ezek a jogkönyvek a csőd alá vont vagyontömeget a vagyonzárlat elrendelésétől kezdve a csődhitelezők közös tulajdonának tekintették.

Az eljárás menete már sokban hasonlított a klasszikus csődeljárásokhoz, bár városonként részletkérdésekben eltért, az eljárás „alapstruktúrája” minden városban megegyezett, annak ellenére, hogy ezt nem országos rendelkezés írta elő. A városi tanács elé terjesztett csődkérelemmel indult az eljárás, amelyet benyújthatott maga az adós, hitelezője, vagy maga is kezdeményezhette az eljárást. Ha a fizetéseképtelenséget megállapította, a tanács elrendelte a vagyonzárlatot és csődgondnokot rendelt a vagyonnak, az adós rendelkezési joga vagyónával ettől a pillanattól megszűnt. A zárlat elrendelésével egyidejűleg a tanács felhívást tett közzé az adós összes hitelezőjének,

hogy meghatározott határidőig jelentsék be követelésüket a csődgondnoknál. A felhívást általában a városházán függesztették ki, de ha tudomás volt más városban lakó hitelezőről, a felhívást megküldték a másik város tanácsának is. Abban nem voltak egységesek a városi szabályok, hogy ha más városbeli hitelező is van, akkor ez mennyivel növeli meg a bejelentkezési határidőt. A hitelezők részére nyitva álló határidő alatt a csődgondnok összeírta az adós vagyont,

kintlévőségeit pedig megkísérelte behajtani. A hitelezőknek nyitva álló határidő lejártakor a városi bíróság előtt kellett az addig bejelentkezett hitelezőknek követelésüket bizonyítani, majd a valósnak elfogadott követelések között a bíró felállította a kielégítési sorrendet. A kielégítési sorrend hűen tükrözte az adott város közgondolkodását: jellemzően első helyen állt az adós gyermekeinek (szűkös) tartásra vonatkozó igénye, esetleg leányai törvényes hozományra, ezt követték a várossal szembeni közdadottságok, majd a különböző céhes tartozások, a zálogtartozások, végül az egyéb tartozások. A sorrend megállapítása után került sor a csődvagyon elárverezésére, majd a hitelezők kifizetésére. A csődeljárás az adósra általában *infamiát* jelentett, gyakran a polgárjog elvesztésével is járt.⁴

A csődről a feudális magyar jogban országos rendelkezés nem született, Werbőczy Tripartituma mindössze egyetlen címében, a III. rész 28. címében foglalkozik a



Az adósok börtöne a londoni Fleet Streeten²

vagyonbukással, ahol kimondja, a vagyonbukott adig nem szabadul adósságától, amíg azt le nem törleszti. A Tripartitum lehetővé teszi a bukott tömlőbe zárását, de nem szolgasorba vetését. Szabadon bocsátás csak eskütétel után lehetséges, hogy valamennyi későbbi keresménye – akár munkával, akár koldulással, akár öröklés vagy ajándékozás révén jutott hozzá – harmadrészét a hitelezőnek tartozik megfizetni mindaddig, amíg tartozását teljesen ki nem egyenlíti.⁵ Ha az adós az esküt nem akarja letenni, vagy esküjét később megszegi, a hitelező jogosult az adóst fogságban tartani, és amíg adósságát meg nem fizeti, szolgaságban tartani.⁶ A III. rész 28. cím 1–2. §-a a jobbágyokról szól, de a 3. § a nemesekre is megfelelően rendeli alkalmazni az ott leírtakat. Ezzel, bár a polgárságot kifejezetten nem említi Werbőczy, rájuk is alkalmazhatóvá vált ez a rendelkezés a többen a kevesebb bennfoglalattal elv alapján. A csőd jellemzően a polgárságot érintő jogintézmény volt, de érinthette az ősiségbe nem tartozó nemesi vagyonokat, ami indokolja a szabályoknak a Tripartitumba való beillesztését. Az „ősiség” az ingatlanokra vonatkozott, a nemesi ingó vagyon ugyanúgy tárgya lehetett a csődeljárásnak.

Ahogy maga a csődjog is partikuláris volt, városonként változott annak a megítélése is, ha a bukás bűncselekménnyel volt összefüggésben. Ezt a minősítésbeli eltérést az 1807:12. tc. szüntette meg, ami a csalárd bukások büntetését egységesítette. A törvény három lényeges rendelkezést tartalmazott. Elsősorban a csőd esetén a nemes és nem-nemes között áttörte a rendi határt, és mindenkire nézve kötelezővé tette, hogy a csődbíróság előtt részletesen feltárja a csőd kiváltó okait. A csőd okainak vizsgálata során nemcsak a vagyoneltitkolást és/vagy a hitelezőket károsító műveleteket tekintették tényállásszerű magatartásnak, hanem a pazarló életmódot is. Az ily módon megállapított csalárd vagy vétkes bukást elkövető adóst – a törvény másik lényeges rendelkezéseként – tolvajként rendelte büntetni, az adóst a vagyon eltitkolásában vagy fedezetelvonó műveletekben közreműködő, annak célját ismerő tettestárssal együtt.⁷

Végül a törvény harmadik lényeges rendelkezése, hogy közel háromszáz év után végre törvényerőre emelte az adig csak jogszokásként alkalmazott Tripartitum III. rész 28. címét, mikor kimondta, hogy az adós a csődeljárás után is adós marad a meg nem fizetett tartozással, és vonatkozik rá az említett cím.⁸

Az 1807:12. tc. fontos lépés volt a magyar csődjog egységesítése felé vezető úton, de még nem szüntette meg az egyes városi csődjogok eltérését. A reformkorban egyre sürgetőbbé vált egy csődtörvény meghozatala, hiszen a feudális vonásokat hordozó városi csődjogok nem a tőkének, hanem az uzoratókénak kedveztek, ezért rontották a kereskedők hitelfelvételi lehetőségeit.⁹

Bár nem emelkedett törvényerőre, a jogfejlődés szempontjából mégis jelentősége van az 1843. évi büntető törvényjavaslatnak, amely már az 1840. évi XXII. tc. ismeretében készült, és foglalkozott a csőddel. A javaslat a csalárról szóló XXXVIII. fejezetében foglalkozott a csőddel. Ez a javaslaton belül utal a lopásra. A vagyonbukott adóst, ha bukása hamisságát állapította meg a bíróság,¹⁰

mint tolvajt rendelte büntetni, ami alapján a büntetés a kárértékhez igazodott. Ha a hamis bukást az adós a kereskedelmi könyvek meghamisításával valósította meg, az okirat-hamisításnak megfelelően rendelte büntetni. A vétkes gondatlanságból elkövetett bukást a csalárd bukásnál nagyságrendileg kisebb büntetési tétellel fenyegette, értékhatártól függetlenül hat hónapig terjedő fogsággal. A javaslatból is látszik, ahogy a korszak korábbi törvényeiben – az 1807. és az 1840. évi törvényekben is – a csalárd bukás a csalás és a lopás fogalmait súrolta, még nem váltak teljesen elkülönült bűncselekményekké, dogmatikai megalapozásuk még kialakulóban volt.

3. A reformkori csődeljárás

A csődtörvény átfogóan és teljes részletességében szabályozta a csődeljárást, ami felváltotta a korábbi városi csődrendtartásokat. A törvény személyi hatálya széles volt, nemcsak a társaságokra és a kereskedőkre, hanem a magánszemélyekre is kiterjedt, mind a nemesekre, mind pedig a nemtelenekre.¹¹

A törvény egyik fontos rendelkezése a fizetéseképtelenség fogalmának definiálása. Korábban a városi csődjogok nem határozták meg pontosan a fizetéseképtelenség fogalmát, bírói mérlegelés körébe tartozott, hogy milyen tények alapján rendelték el a csődeljárást. A csődtörvény a fizetéseképtelenségnek két esetét határozta meg.¹² Az első – ami már a legkorábbi időktől kezdve jelen volt a csődjogban –, ha az adós maga jelentett csődöt, vagyis a bíróság előtt bejelentette, hogy tartozásai meghaladják vagyonát. A másik eset – amelynek alkalmazása a korábbi joggyakorlatban is megvolt, de tételes jogi definiálása hiányzott –, mikor a hitelező kéri a csődöt adósa ellen azért, mert megítélése szerint tartozását visszafizetni nem képes. A törvény mindössze a fizetési határidő lejártát határozta meg kritériumként, vagyis akár a fizetési határidő lejártát követő első napon lehetősége volt a hitelezőnek csődöt kérni adósa ellen.

Amennyiben ez megvalósult, az illetékes bíróság határidőt tűzött az adósnak, hogy a bíróság előtt megjelenjen, és fizetőképessége kérdésében nyilatkozzon, bizonyítékokat terjesszen elő. A bíróság a fizetőképesség tárgyában benyújtott bizonyítékok mérlegelése alapján döntött a csődnitítás elrendeléséről.¹³

A bíróság tehát főszabályként bizonyítást folytatott le a fizetéseképtelenség megállapítása érdekében, ezen belül okiratokat, valamint a hitelező és az adós nyilatkozatait mérlegelte. Emellett a törvény meghatározta azokat az eseteket, amelyek az egyéb bizonyítékoktól függetlenül megalapozzák a csőd elrendelését. Ezek az esetek döntően a büntetőjogi felelősséget is megalapozták.¹⁴

Az első ok az adós távolmaradása az eljárástól. Ha ezt a fizetéseképtelenségi vélelmet megalapozó okot közelebbről megvizsgáljuk, első pillanatra feltűnik egy lényeges különbség a mai csődtörvény hasonló rendelkezésével. Míg a reformkori törvény akkor vélelmezi a fizetéseképtelenséget, ha az adós szökésének vagy elrejtőzésének a csődeljárásán kívül más oka nem valószínűsíthető, addig a

jelenlegi szabályozás szerint a bíróság megállapítja a fizetési képtelenséget, ha az adós határidőben nem nyilatkozik a bíróságnak a hitelező követelése tárgyában, függetlenül attól, hogy az adós mi okból nem válaszolt.¹⁵ Az 10. § b) pontban meghatározott ok – az adós nem tárja fel a bíróság előtt vagyoni helyzetét – már sokban hasonlít az előbb idézett hatályos szabályozáshoz, hiszen ma is a válaszadás elmulasztását szankcionálja a jogalkotó. A lényeges eltérés viszont, hogy a reformkori törvényben az adósnak a teljes vagyoni állapotáról, míg a jelenleg hatályos törvény szerint csak a kérelmet beadó hitelezői igényről kell nyilatkoznia. A bíró bármely hitelező által beadott csődkérelem alapján az adós egész vagyoni helyzetét vizsgálta, és az alapján döntött a csőd elrendeléséről, vagyis – mint látni fogjuk – az eljárás későbbi szakaszában előfordulhatott, hogy a csődkérelmet beadó hitelező követelését a bíróság alaptalannak ítélte meg, de ettől függetlenül a fizetési képtelen adós vagyona az eljárás a jogosnak elismert követelések kielégítése érdekében tovább folyt.

Az átfogó vagyonvizsgálat alapján (mint második ok), ha a bíróság az adós fizetési képtelenségét nem állapította meg, a hitelezőt a rendes polgári peres eljárásra utasította. A fizetési képtelenség vizsgálata tehát komplex volt, az adós egész vagyona kiterjedt, ennek megfelelően az adós köteles volt a bíróságnak könyveit és nyilvántartásait bemutatni.

A harmadik ok volt, ha az adós valamely hitelezőjével a tartozás átütemezése, vagy mérséklése, elengedése kérdésében tárgyalásokat folytatott, és ennek során – vagyis nem bíróság előtt – tett olyan kijelentést, miszerint tartozásai meghaladják vagyonát.

Végül az utolsó ok, ha az adós kereskedelmi könyveit – amelyeket köteles volt bemutatni – nem megfelelően vezette, vagy meghamisította.

Amennyiben a bíróság a fizetési képtelenséget megállapította, az adós teljes vagyonát azonnali hatállyal zár alá vette, annak kezelésére ideiglenes gondnokot rendelt, és perfelügyelőt nevezett ki. Az ítéletet a bíróság azonnal kihirdette. A kihirdetéssel a csőd megnyílt.¹⁶

A csőd megnyílásának több lényeges jogkövetkezménye volt. Az adós vagyona zár alá került, azzal az adós a továbbiakban nem rendelkezhetett, és más bíróság az adós vagyona végrehajtást nem vezethetett.¹⁷ Emellett valamennyi, az adós ellen folyamatban lévő vagyoni követelésre irányuló per áttevődött a csődbírósághoz, és a csődeljárás keretében bírálta el a csődbíróság a követelés jogalapját.¹⁸

A csőd megnyílt után a bíróság külön végzést bocsátott ki, amelyben összehívta az adós valamennyi hitelezőjét. A végzésben feltüntette a csődbíróság megnevezését, az adós nevét, a hitelezők megjelenésére előírt helyet és határidőt, a kinevezett csődgondnok és perfelügyelő nevét, valamint a hitelezőknek szóló felhívást, hogy határidőre adják be igényeiket az azokat alátámasztó bizonyítékokkal együtt.¹⁹ A hitelezők igénybejelentésére meghatározott határidő 30–120 nap között változott. A végzést a csődbíróság saját székhelyén kifüggesztette, illetőleg az eljáró bíróság illetékességi területén kívüli hitelezőkkel a Helytartótanács útján tudatta úgy, hogy a Helytartótanács

a hirdetményt a váltótörvényben a váltóhirdetések közzétételére meghatározott újságokban közzétette. Látható, hogy a hitelezők értesítése már ekkor is az arra törvényben kijelölt újságban való közzététellel valósult meg, hasonlóan napjainkhoz.²⁰ A mai szabálynál „hitelezőbarátabb” rendelkezése volt a reformkori törvénynek, hogyha a bíróságnak a rendelkezésre álló adatok alapján külföldi hitelezőkről is volt tudomása, azokat a Kancellárián keresztül értesítette.²¹

A csődnyitást követően, amíg a hitelezők igénybejelentésére nyitva álló határidő le nem telt, a csődgondnok feladata volt az adós vagyonának összeírása, leltározása. Ennek során a törvény külön kiemelte azokat az adós birtokában lévő vagyონrészeket, amelyekre a vagyonzár nem terjedt ki. Ezek jellemzően az adós által kezelt, az adós közhivatalával összefüggő pénztárak, irattárak, adós által bizományba átvett áruk, valamint az adós házastársa, gyermekei le nem foglalható vagyontárgyai, munkavégzéséhez szükséges eszközök²² voltak. A házastárs és a gyermekeknek a vagyonzár alá nem vehető vagyontárgyai (ruha, ágynemű, bútor) meglepő hasonlóságot mutatnak a jelenlegi végrehajtási törvényben végrehajtás alá nem vonhatóként megjelölt dolgokkal.²³ A kor családjogának jellegzetességét mutatja, hogy míg a feleség férje csődje esetén csak korlátozott mértékben követelhetette az életfenntartáshoz szükséges vagyontárgyakat, addig a férj, felesége csődje esetén valamennyi, a közös lakásban található ingóságot kizárólagos tulajdonjogára hivatkozva mentesíthetett a zár alól.

A csődgondnoknak a vagyonleltár összeállítása során kellett arról is gondoskodni, hogy az adós másokkal közös tulajdonban álló javait – osztatlan közös tulajdon, közkezeseti társaságban lévő tulajdonrész – a vagyonközösség megszűntetése révén megszerezze és a csődvagyonban elhelyezze.²⁴

Ugyancsak a csődgondnok feladata volt annak megállapítása, hogy a csődkérelem benyújtását megelőző 15 napon belül kötött-e az adós házastársával, illetőleg első-, másod-, vagy harmadfokú rokonával bármiféle ügyletet. Ezeket az ügyleteket ellenbizonyítás hiányában a bíróság mint fedezetelvonó ügyletet fiktívnek minősítette,²⁵ a jogügyletek semmisségét állapította meg, és a vagyontárgyakat a csődvagyonba visszaadatta. A kor társadalmi, családi viszonyaiból következik, hogy a jogalkotó a mai fogalmaink szerint a közeli hozzátartozókon kívüli rokonokkal kötött ügyletek fiktívítására is törvényi vélelmet állapított meg, hogy a csődgondnoknak könnyítse eljárási helyzetét, így a lényegesen bonyolultabb, „*actio Pauliana*”-szerű eljárások aránya jelentősen csökkent.

A hitelezők összehívására meghatározott határidő lejártától a hitelezőknek három napjuk volt igényeik írásban való előterjesztésére, a követelésük jogalapját alátámasztó bizonyítékokkal együtt.²⁶ Az a hitelező, aki az igényt alátámasztó bizonyítékok benyújtásában akadályozva volt, e három napon belül volt köteles bejelenteni az akadályt, hogy a bizonyíték csatolására új, rövid határidőt kapjon. Amennyiben az akadályt három napon belül nem jelentette be, vagy a póthatáridőt elmulasztotta, követelése többé nem volt érvényesíthető.²⁷

A hitelezők összehívására előírt határidő lejártával a csődeljárás kétféle vált. Az egyik rész a bejelentkezett hitelezők által megválasztott választmány és csődgondok által a csődvagyon értékesítése, a másik pedig a bíróság előtt a követelések jogalapjának tisztázása és a kielégítési sorrend meghatározása.

A bizonyítékok becsatolására nyitva álló három nap alatt kellett a hitelezőknek a három tagú hitelezői választmányt megválasztani, illetőleg a csődgondnoktól a csődvagyont átvenni, az eddigi munkáért járó díjazást megállapítani, és dönteni, hogy az eljárás további szakaszában új csődgondnokot kívánnak-e alkalmazni. Érdekes, hogy e szavazásoknál valamennyi hitelezőt fejenként egyenlő szavazat illetett meg, függetlenül követelése nagyságától. A követelések nagysága csak abban az esetben mérvadó, ha szavazategyenlőség alakul ki.²⁸ A hitelezők által tisztességében megerősített, vagy újonnan megválasztott csődgondnok a választmány megalakulásától kezdődően csak a választmány többségi hozzájárulása és egy tagjának aláírása mellett köthetett jogügyleteket a csődvagyonra.

A csődgondnok a vagyon felmérése során a csődvagyon értékét meghatározta, de az értékesítés előtt valamennyi, a csődvagyonba tartozó vagyontárgy becsértékét köteles volt tételesen meghatározni. Az árverést becsértéken kellett kezdeni, becsérték alatt vagyontárgyat csak megismételt árverésen lehetett eladni. A csődgondnoknak részletes listát kellett vezetnie arról, hogy mely vagyontárgyat mekkora árverési vételáron értékesítették. Amennyiben a csődvagyonba nemesi ingatlanok is tartoztak – mivel azok az ősiségi szabályok miatt nem voltak árverezhetők – azok kezeléséről a csődgondnok gondoskodott.²⁹

Miután a hitelezők benyújtották követeléseiket és az azt alátámasztó bizonyítékokat, a perfelügyelő ezeket megvizsgálta és 15, nagy számú hitelező esetén 45 napon belül döntött azok elfogadásáról, vagy elutasításáról. A perfelügyelő a beadványok vizsgálata során a szabad bizonyítás elve alapján járt el, és további bizonyítékokat is beszerezhetett, ha szükségét látta. Ennek keretében döntött a perfelügyelő azokról a követelésekről is, amelyek folyamatban lévő perként kerültek áttételre a csődbírósághoz a csődnnyitáskor.³⁰

A perfelügyelő a követelések jogalapjának vizsgálata során azon követelések esetében, amelyek olyan ítéleten alapultak, melyeket a bíróság ún. makacssági ítéletként³¹ hozott, a perfelügyelő jogosult volt az alapperben elmulasztott bizonyítási eljárások lefolytatására a követelés jogalapjának megállapítása érdekében. Ez esetben a törvény tehát lehetőséget adott a *res iudicata* áttörésére.

A perfelügyelő véleményét a hitelezők megtekinthették, és újabb 15 napjuk volt viszontválasz tételére. A hitelezők nemcsak a saját, hanem bármely másik hitelező követeléséről szóló iratanyagba is betekintheztek, és arra írásban észrevételt tehettek. Ezáltal a hitelezők nemcsak a perfelügyelővel kerülhettek vitába követelésük jogossága tekintetében, hanem azt egy másik hitelező is vitathatta. A 15 nap leteltével a perfelügyelő és azok a hitelezők, akiknek követelését egy másik hitelező beadványa érintette, újabb 15 napon belül végső iratot nyújthattak be. Ezt követően viszont további bizonyításra már nem volt lehe-

tőség, a bíróság az eddig összegyűlt adatok alapján hozott döntést a hitelezői igényekről, amit haladéktalanul ki is hirdetett. Az ítélet ellen fellebbezésnek nem volt helye.³²

A hitelezői igények elismeréséről hozott ítélet alapján a perfelügyelő összeállította a kielégítési sorrendet a törvényi osztályozásnak megfelelően, majd azt a hitelezők számára közzétette. A hitelezőknek ismét 15 napjuk volt arra, hogy kifogásolják a sorrendet, és a kifogásukat alátámasztó bizonyítékaikat előterjesszék. Ez a határidő is jogvesztő volt.³³

A hitelezői osztályokat nagyon aprólékos kazuisztikával határozta meg a törvény, hat hitelezői osztályt és azon belül huszonhárom csoportot különböztetett meg.

Az I. Osztályba hat csoport tartozott. Amennyiben a csődtömeg nem volt elég a teljes osztály kielégítésére, az egyes csoportok egymást követő sorrendben kerültek kielégítésre, ha a sorrendben előrébb álló csoport már teljesen kielégítést nyert:

- a csődeljárás költségei,
- a végrehajtási költségek,
- az adós által kezelt közhivatali letétek összege – amennyiben azokat a csődtömeg felmérésekor nem tudták meghatározni és azonnal kiadni – és más, hivatali számadási kötelezettséggel kezelt összegek,
- köztartozások,
- bányajáradék tartozások,
- folyó évi földesúri tartozások.

A II. Osztályba szintén hat csoport tartozott, azonban ennél az osztálynál, ha a csődvagyon az osztály teljes követelésére nem biztosított fedezetet, a követelések aránya szerinti kielégítést rendelt a törvény:

- gyámoltak számadással kezelt vagyona, cselédségnek a csőd megnyitását megelőző egy éven belüli elmaradt bére,
- kereskedősegédek elmaradt bére, illetve a felmondási időre eső bére,³⁴
- orvos és gyógyszerész a csőd megnyílta előtti egy évben elmaradt díja,
- adós temetési költségei – amennyiben a csőd megnyílta előtt halt meg, a temetés teljes költsége, amennyiben a csődnnyitás után halt meg, csak a köztemetés költsége,³⁵
- a csődnnyitást legfeljebb fél évvel megelőző lakbértartozás,
- a csődnnyitást megelőző egy éven belüli kéményseprői díjhátralék.

A III. Osztályba tartozó követelések öt csoportra osztottak. Az osztályon belül a kielégítési sorrend az egyes követelések betáblázásának (zálogjog alapítása) illetőleg a váltó kiállításának időrendi sorrendjében történt azzal, hogy az örökölt adósságok akkor is megelőzték a saját adósságokat az örökség erejéig, ha azok későbbiek voltak:

- az adós ősi (örökölt) adósságai, amelyek már az örökség megnyílásakor, vagy az örökhatyóra tekintettel, az örökség megnyílta utáni 6 hónapon belül be voltak táblázva az örökölt vagyonba,

- az adós feleségének törvényes hitbére,³⁶
- az adós feleségének hozománya és jegyajándéka, ha azoknak a férj vagyonába való bekerülése betáblázásra került vagy bizonyítást nyert,
- az adós betáblázott adósságai,
- váltóadósságok.

A IV. Osztályba hat csoport tartozott. Az idetartozó csoportok egymáshoz képest nem voltak privilegizálva, ha a csődvagyon nem volt elég, a követeléseket arányosan elégítették ki:

- az adósnál lévő magánletétek,
- az adós feleségének be nem táblázott hozománya,
- az adós közönséges adóslevelei,
- bármely szerződésből eredő tartozás,
- kivonati adósságok,
- egyéb, számadási kötelezettség alá tartozó összegek.

Az V. Osztályba a kamattartozások tartoztak. Az első négy osztályba tartozó követelések kamataiból a csődnyitást megelőző egy évre és a csőd időszakára járó kamatok a tőkeköveteléssel együtt kerültek kielégítésre. Ide, az ötödik osztályba az éven túli kamatok tartoztak. Amennyiben a csődvagyon a teljes tartozásra nem volt elég, a kielégítés a kamattartozás arányában történt.

Végül a VI. Osztályba az összes egyéb, az előző öt osztályba nem sorolt tartozás került, ahol ugyancsak arányos kielégítés történt, ha a csődvagyon nem volt elégséges.

Az osztályba sorolást a csődbíróság ítélettel hirdette ki, ami ellen a hitelezők és a perfelügyelő három napon belül fellebbezhetett. A fellebbezés nemcsak az osztályozásra, de a hitelezőkenti nyilvántartásba vételre is kiterjedhetett, azonban új bizonyíték becsatolására nem kerülhetett sor. A fellebbezésre a per többi résztvevője 8 napon belül tehetett észrevételeket, majd a bíróság a per iratait felküldte a váltófeltörvényszékre, amely az iratok alapján azonnal ítéletet hozott. Amennyiben az ítélet helybenhagyta az első fokon eljáró bíróság döntését, további fellebbezésnek nem volt helye. Ha azonban a váltófeltörvényszék megváltoztatta az elsőfokú ítéletet, az, a törvény alapján, külön fellebbezés nélkül felterjesztette az ügyet a Hétszemélyes Táblához, amely aztsoron kívül, minden más polgári ügyet megelőzve döntötte el és küldte vissza azt az elsőfokú bíróságnak.³⁷

Ha a váltófeltörvényszék módosító ítélete csak az osztályba sorolásra terjedt ki, a Hétszemélyes Tábla által jóváhagyott döntés jogerőssé vált, és a kielégítés a csődvagyon elárverezését követően ez alapján történt. Amennyiben viszont a váltófeltörvényszék olyan követelést ítélt meg, amelyet az elsőfokú csődbíróság nem fogadott el valósnak, az első fok, miután visszakapta az ügyiratot, felhívta a perfelügyelőt az utóbb megítélt követelés osztályba sorolására, ami esetleg a kielégítési arányokat is módosíthatta. Ezért, mivel a módosított osztályba sorolás valamennyi hitelező érdekét érinthette, a törvény lehetőséget adott a hitelezőknek, hogy 8 napon belül észrevételeket terjesszenek elő, ami alapján a perfelügyelő az osztályozást korrigálhatta. Amennyiben ezt a korrigált

osztályozást valamely hitelező nem fogadta el, a korrigált osztályozás közzétételétől számított 24 órán belül indokolt fellebbezést terjeszthetett elő a váltófeltörvényszékhez. A váltófeltörvényszék ennek a fellebbezésnek az elbírálásánál nem volt a fellebbezési kérelemhez kötve, az osztályozás egészét vizsgálta meg és módosíthatta.³⁸

A csődvagyont a törvény árveréssel rendelte értékesíteni. Mint az előzőekben már láttuk, az árverést már a hitelezői osztályba sorolási tárgyalással egyidejűleg megkezdték. Az árverést a csődgondnok készítette elő, és az elsőfokú bíróság bírója vezette. Az árverés során a jegyzőkönyvben világosan el kellett különíteni, hogy mely vagyontárgyból mekkora bevétel származott. Amennyiben az árverés során azt állapították meg, hogy az árverésen befolyt összeg és a csődvagyonban meglévő pénzüsszeg fedezi a tartozások teljes összegét, az árverést a bíró befejezte.³⁹

Miután a teljes csődvagyon értékesítésre került, a csődgondnok feladata volt, hogy a pontos kielégítési listát összezszerűen elkészítse, és a bíróságnak benyújtsa. A hitelezők a kielégítési listára három napon belül észrevételeket tehettek, és a bíróság az észrevételek alapján a listát módosíthatta. Ez ellen az ítélet ellen nem volt helye fellebbezésnek, azonnal végrehajthatóvá vált. Ennek alapján a bíróság egy kiküldött tagja jelenlétében a csődgondnok fizette ki a hitelezőket. A hitelezőknek az összeg átvételére 30 napjuk volt, ezt követően a csődgondnok az összeget bírói letétbe helyezte. A kifizetések megtörténtét követően a kiküldött bíró és a csődgondnok jelentést tett a csődbíróságnak és bemutatta a kifizetési okiratokat, amelyek alapján a bíróság a csődöt megszüntetnek nyilvánította és az eljárást berekesztette.⁴⁰

A reformkorban a csődtörvényt egy alkalommal, az 1844. évi VII. tc.-el módosult. A módosítás a csekély, 1000 forintot meg nem haladó összegű csődügyekben lehetővé tette a sommás eljárást⁴¹ a hagyományos csődper helyett. A másik lényeges változás szigorította az adósnak a bukás okainak feltárására vonatkozó kötelezettségeit azáltal, hogy az adós beterjesztett jelentésére a hitelezők a korábbi egységesen 45 napos helyett, 15–45 napos bírói határidőn belül tehetek észrevételeket. Erre az adós viszontválaszt adhatott és ezt követően döntött a bíróság a bukás hamissága kérdésében.⁴²

4. Csődbüntett a reformkorban

A reformkori törvényhozás a csődtörvényben együtt szabályozta a csődeljárást és a csődhöz kapcsolódó büntetőjogi konzekvenciákat. A korabeli jogirodalom a csődbűncselekmény fogalma helyett a hamis és a vétkes gondatlanságú bukás fogalmat használt. A korabeli jogrend a csődeljárással szoros összefüggésben kezelte az ahhoz kapcsolódó bűncselekményeket is. Az adósnak már a csődeljárás legelején kötelessége volt részletesen feltárni vagyoni helyzetét a bíróság előtt, kitérve a fizetésképtelenség bekövetkezésének okaira.⁴³ Az előadott bizonyítékokat a bíróság megvizsgálta, illetőleg a hitelezők is áttanulmányozhatták az előterjesztett iratokat és az adós

valós vagyoni helyzetére vonatkozó bizonyítékokat, illetőleg bizonyítási eljárásokat terjeszthettek elő.⁴⁴ A törvény a csőd kapcsán felmerülő bűncselekmények közt a hamis és a vétkes bukást definiálta, meghatározva elkövetési magatartásaikat. Mivel a csődbíróság folytatta le az adós vagyoni helyzetére vonatkozó vizsgálatot, ezért ebből okszerűen következően, ugyanez a csődbíróság volt az, amely a fizetéseképtelenséget, okainak feltárása után megállapította. A csődbíróság azonban polgári bíróság volt, az eljárása során felderített tényállás alapján, amennyiben az megfelelt a büntetőjogilag releváns tényállásnak, hogy a csődvagyon nem volt elegendő valamennyi hitelező kielégítésére, értesítette a büntetőbíróságot. A büntetőbíróságnak ezek alapján, mivel birtokában volt a csődbíróságnak a büntetőjogilag releváns tényállásszerűséget alátámasztó bizonyítékainak, eljárása során nem volt szüksége a tényállás ismételt megállapítására, eljárása döntően a bűnösség megállapítására szorítkozott.

A hamis és a vétkes bukás alanya kizárólag a csőd-eljárás alá vont adós lehetett, az esetleges vagyonelejtésben segédkező személyt nem bűnsegédként, hanem orgazdaként büntette a törvény.⁴⁵ A csődtörvény ugyan kifejezetten nem határozta meg, de a 130. § elemzéséből egyértelműen következik, hogy a hamis bukás kizárólag szándékosan követhető el. Az elkövető tudatának a 130. § a–d) pontok esetében a csődeljárás megindítását, illetőleg a csődkérelem bírósághoz történt beérkezésének a tényét, míg az e–h) pontok esetében mindössze jogügyletének jogellenességét kellett átfognia. A tárgyi oldalon pedig a tényleges fizetéseképtelen helyzet beállta, vagyis annak a ténynek a bírósági megállapítása volt szükséges, hogy a teljes csődvagyon értékesítése és felosztása után nem minden hitelező lett teljes mértékben kielégítve.

A hamis bukási tényállások első csoportja bármely adós által elkövethető volt, azonban több tényállás is speciális alanyiságot – kereskedő, gyáros – követelt meg. A vétkes bukást kizárólag kereskedelmi könyvek vezetésére kötelezett személy követhette el.

A 130. § a–h) pontig sorolta fel a bármely adós által elkövethető hamis bukásokat. Ezek közül az első csoport, az a–d) pontokban a törvényhozó azt szankcionálta, hogy az adós nem működött együtt a csődbírósággal. Az a) pont az adós elszökését, a b) pont a csődnyitás előtti tárgyaláson való meg nem jelenést, a c) pont ugyanitt a vagyoni állapot fel nem tárását, míg a d) pont a bukás okainak elő nem adását szankcionálta. Ezekben a tényállásokban a törvényhozó azt a vélelmet állította fel, hogy az adós bűnössége leplezése miatt nem működik együtt a bírósággal, és nem adja meg a szükséges tájékoztatásokat.

Ebből a jogalkotói technikából fakadóan ennél a négy tényállásnál az a modern büntetőeljárási alapelvekkel ellentétes helyzet⁴⁶ következett, hogy a büntetőperben az adósnak – akkor már vádlottnak – kellett azt bizonyítani, hogy nem bűnös a tényállásszerű magatartás elkövetésében. Ezekben az esetekben nem lehet zárt oksági láncot felállítani az elkövető (adós) magatartása (távollét), a tájékoztatás meg nem adása, illetőleg az eredmény, a hitelezők nem teljes kielégítése között. A tényállások megalkotása mögött az a ki nem mondott vélelem látszik

kirajzolódni, miszerint az adós felróható módon idézte elő fizetéseképtelenségét, és annak beálltát tudata átfogta, vagy fizetéseképtelensége tudatában nem kért önmaga ellen csődöt, hanem belenyugodott a hitelezői kielégítésére szolgáló vagyon lecsökkenésébe.

Az a) és b) pontok esetében tehát azt kellett bizonyítani a vádlottnak, hogy a csődeljárástól való távolmaradása nem a vagyoni helyzet eltitkolása érdekében történt. Nem valószínű meg a bűncselekmény, ha a vádlott bizonyította, hogy a bírósági idézést nem kapta meg, és a csődeljárásról más módon sem értesült és ezért nem jelent meg a bíróság előtt, vagy értesült ugyan az eljárásról, de objektív okból kifolyólag nem tudott megjelenni a bíróság előtt (például ágyhoz kötött beteg). Fontos megjegyezni, hogy ez utóbbi esetben a vádlottnak azt is bizonyítani kellett, hogy arra sem volt lehetősége, hogy képviseltesse magát az eljárás során.

A c) és d) pontok esetében pedig azt kellett bizonyítani, hogy azért nem adott tájékoztatást vagyoni helyzetéről, illetve bukásának okairól, mert nem volt ezekre vonatkozó információk birtokában.

Az e) pont – vagyonát elrejt – hatályos jogunkban is visszaköszön, a csődbüntett legrégebb és legtipikusabb elkövetési módja.⁴⁷ Az ebbe a pontba tartozó másik elkövetési mód – vagyonát a csődnyitás után eladja – ugyancsak összecseng a jelenlegi csődbűncselekményi tényállással.⁴⁸ Azonban fontos visszautalni arra, hogy a 34. § szerint ezek az adásvételek, amennyiben a vevő a csődről tudva kötötte meg a szerződéseket (akár piaci áron is!), semmisesek, és köteles a csődtömegbe visszaszolgáltatni a vagyontárgyakat, a vételárat ellenben nem kaphatja vissza. Összevetve a 33–34. § és a 130. § e) pontok rendelkezéseit, megállapíthatjuk, hogy a vevő büntetőjogi felelőssége is felmerül. Amennyiben a csődtömegből kivont dolgot ingyenesen, vagy értékén alul kapta, esetleg kifejezetten csak megőrzésre vette át az adóstól és tudott a csődnyitásról, orgazdaként felelt. Ha a csődnyitásról nem tudva – akár ingyenesen, akár piaci ár alatt – jutott a dologhoz, vagy arról tudva, de valós piaci áron vette a dolgot, akkor csak a dolgot volt köteles visszaszolgáltatni, és elvesztette a kifizetett vételárat.

Az f) pont ugyancsak klasszikus elkövetési formát határoz meg. Az adós a fiktív követelések elismerésével tényleges hitelezőit hozza hátrányosabb helyzetbe,⁴⁹ hiszen a csődvagyon felosztásakor a fiktív követelésekkel fellépő hitelezőkkel is osztozniuk kell a csődvagyonon. Látható, hogy ez az elkövetési mód – adósságot színlel, valótlán adóslevelet ad ki, adósság esedékességét előre hozza – jellegéből fakadóan több elkövetőt igénylő cselekmény, hiszen a valótlán tartalmú adóslevél tulajdonosa tudatának át kellett fognia a kötelezővény valótlán voltát. Legfeljebb az utolsó fordulat – valós kötelezővényei kiadási napját előbbre hozza – esetében merülhet fel, hogy a hitelező nem tudott az adós fizetéseképtelen helyzetéről, mikor a határidő előtti teljesítést elfogadta. Az f) pont első két fordulata esetében a valótlán hitelleveleket elfogadó személy és az adós vonatkozásában is a bűncselekmény akkor vált befejezetté, ha a valótlán követelést a bíróság nyilvántartásba vetette a 46. § szerint, hiszen a csődvagyon csökkentése ezáltal valósulhatott csak meg.

A g) pontban meghatározott cselekmény – hitelének emelése, vagy fenntartása érdekében tudva hamis leveleket használt – mai terminológiánk szerint már nem a csődbűncselekmény körébe tartozik, hanem a gazdálkodás rendjét sértő (a konkrét elkövetési magatartástól függően) valamely más bűncselekménynek⁵⁰ minősül.

Végül a h) pontban meghatározott tényállás – számadás alatti vagyont elköltött, árvák vagyona elpazarolta, eltulajdonította – a mai dogmatika szerint ugyancsak nem csődbűncselekmény, hanem sikkasztás.⁵¹ A közhivatallal összefüggő letétek az első, a gyámoltak vagyona a második, a többi, számadás alá tartozó vagyonok pedig a negyedik osztályba tartoztak⁵². A bűncselekmény viszont már akkor is megvalósult, ha csak az utolsó osztályba tartozó hitelezőket nem lehetett teljesen kielégíteni a csődvagyonból, vagyis a csőd során utóbb hiába nyertek kielégítést a kezelt vagyonok tulajdonosai, a vagyon eltulajdonítása, illetőleg az azzal való sajátjaként rendelkezés akkor is megvalósította a bűncselekményt, ha a kár utóbb megtérült.

A 130. §-ban, a hamis bukások között sorolt fel a törvény két elkövetési módot, amit csak speciális alany, kereskedő vagy gyáros követhetett el. Ezek közül az a) pont azt rendelte büntetni, ha – a vonatkozó speciális törvények⁵³ alapján könyvvezetésre kötelezett – elkövető könyveit hamisan vezette, vagy utólag meghamisította, külön kiemelve ennek két akkor jellemző elkövetési módját, a könyvből lap kitépését és lap utólagos beragasztását. A b) pont azt rendelte büntetni, ha a kereskedő egyáltalán nem vezette könyveit. A tényállások áttekintése alapján ismét azt látjuk, hogy a jogalkotó a könyvviteli – mai kifejezéssel élve: számviteli – szabályok megsértése esetén hamis bukásként értékeli a cselekményt, abból a ki nem mondott feltételezésből kiindulva, hogy a vagyon eltitkolását a könyvek meghamisításával követte el. A felállított szillogizmus azonban hibás. Bár sok esetben előfordulhat, hogy az elkövető a vagyonkimentést a könyvek meghamisításával próbálja leplezni, de abból, hogy a könyveket meghamisította, még nem következik feltétlenül, hogy vagyont is kimentett.

A 131. § a vétkes gondatlansággal – *luxuria* – elkövetett csődbűncselekmény eseteit sorolta fel. A törvény itt is

speciális alanyiságot határozott meg, csak kereskedők valósíthatták meg a bűncselekményt. Az a) pont a könyvek nem szabályszerű – de nem szándékosan meghamisított – vezetését, míg a b) pont az éves mérlegkészítési kötelezettség elmulasztását büntette.

A speciális alanyiságot megkövetelő, eddig áttekintett tényállások a hatályos szabályozás szerint nem a csődbűncselekmény, hanem a számvitel rendjének megsértése⁵⁴ körébe tartoznak. A lényegében egymásnak megfeleltethető tényállások eltérő értékelése abból fakad, hogy míg a reformkorban a könyvvezetési szabályok megszegését csak csőd esetén szankcionálták, a hatályos jogszabályok a vagyoni helyzet áttekintésének megnehezítését, vagy lehetetlenné tételét – függetlenül attól, hogy az érintett társaság fizetőképese – rendelik büntetni, mivel ez önmagában jelentősen megnöveli a független piaci szereplők károsodásának veszélyét.

A 131. § c) pontja egy, a mai büntetőjogi terminológia szerint nem tényállásszerű magatartást, a pazarlást rendelt büntetni. A kereskedő vagyonával mint sajátjával rendelkezhetett, ebből kifolyólag a tulajdonosi autonómiába főszabályként a pazarlás, a vagyon indokolatlan csökkentése is beletartozott. Abban az esetben viszont, ha a kereskedőnek tartozásai voltak, bár csődnyitás nélkül a hitelezők nem szereztek jogosultságot a vagyon felett, a jó gazda gondosságával kellett vagyonát óvnia, hogy hitelezőit tartozása lejártakor ki tudja elégíteni. Amennyiben ezt a kötelezettségét megszegte, vétkes gondatlansággal követte el a bukást.

A reformkorban a csődtörvényt egy alkalommal módosították, az 1844. évi VII. tc.-kel. Ez döntően a büntetőjogi felelősségre vonás körében hozott változásokat, valamint a bukás okainak feltárása körében módosította az egyes kérdésekre vonatkozó bírói és törvényi határidőket.⁵⁵ Ennek révén a hitelezők nagyobb rálátást kaptak a bukás körülményeire, és az adós által előtárt okokat vitathatták, amire az adós viszontválaszát követően döntött a csődbíróság arról, hogy hamis volt-e a bukás, majd igenlő válasz esetén áttette az ügyet a büntetőbírósághoz.

KERTÉSZ, GÁBOR

Konkurs und Konkursdelikte in der Reformära

(Zusammenfassung)

In der Einleitung des Aufsatzes stellt der Autor kurz die Regelungen der mittelalterlichen Stadtrechte vor, aus denen sich die Vorschriften der Reformzeit in Ungarn entwickelten, und verwendet dabei auch die Lösungen, die durch die Praxis in ausländischen Beispielen und im internationalen Handel entwickelt wurden. Gemäß der Praxis des Zeitalters enthielt das vom Landtag verabschiedete Insolvenzgesetz neben detaillierten Verfahrensregeln auch materiell- und strafrechtliche Regeln, jedoch wurden die strafrechtlichen

Fragen nicht vom Zivil-, sondern vom Strafgericht entschieden. Das wichtigste Thema des Gesetzes war die Klassifizierung der Gläubiger und die Bestimmung ihrer Befriedigungsrangfolge. In der Rangfolge der Gläubiger kann man an mehreren Stellen eine Analogie zu den Vorschriften des aktuellen Insolvenzgesetzes entdecken, deren Gründe nicht nur in der wirtschaftlichen Organisation und die Verkehrssicherheit liegen, sondern auch in sozialen Gründen, die der Staat seitdem für wichtig hält.

Jegyzetek

- ¹ A gazdag szakirodalom néhány reformkori és dualizmus-kori tagját kiemelve: CSÁSZÁR Ferenc: *Magyar csődtörvénykezés*. Pest, 1845; SZENICZEY Gusztáv: *A magyar csődtörvény és csődeljárás*. Pest, 1869; ÓVÁRI Kelemen: *A csődrendszer: tekintettel a nevezetesebb külföldi csődtörvényekre, s különösen a magyar csőd és csődeljárás részletes ismertetése: irománypéldákkal ell., elméleti s gyakorlati használatra*. Pest, 1871; APÁTHY István: *A magyar csődjog rendszere*. Budapest, 1887–88; BERNHARD Miksa: *A csődjog*. Budapest, 1914.
- ² /www.mybankruptcy.lawyer/bankruptcy-history/.
- ³ Vö. MADAI Sándor: A csalárd bukás néhány történeti és dogmatikai kérdése. *Jogtörténeti Szemle*, 2004. 3. sz. 311–334. p.
- ⁴ KÁLLAY István: A csődeljárás kezdetei Magyarországon a XVII–XIX. században. *Jogtudományi Közöny*, 1992. 7–8. sz. 377–379. p.
- ⁵ Tripartitum III. rész 28. cím 1. §
- ⁶ Uo. 2. §
- ⁷ 1807:12. tc. 1. §
- ⁸ Uo. 2. §
- ⁹ Vö. SZÉCHENYI István: *Hitel*. Pest, 1830.
- ¹⁰ Vö. 1840. évi XXII. tc. 130. §
- ¹¹ Uo. 1. § a–b)
- ¹² Uo. 5. § a–b)
- ¹³ Uo. 9. §
- ¹⁴ Uo. 10. § a–d), 130. § a–b), d), 131. § a)
- ¹⁵ Uo. 10. § a); vö. 1991. évi IL. tv. 24. § (3) bek. I. és III. mondat.
- ¹⁶ 1840. évi XXII. tc. 11. §
- ¹⁷ Uo. 32. §
- ¹⁸ Uo. 2. §
- ¹⁹ Uo. 25. §
- ²⁰ Vö. 1991. évi IL. tv. 28. § (1) bek., amely a *Cégközlöny* honlapján való közzétételt rendeli el.
- ²¹ 1840. évi XXII. tc. 26–31. §
- ²² Uo. 17. §, 38–42. §
- ²³ Vö. 1994. évi LIII. tv. 90. § (1) bek. a), c–e) pontok. A hatályos végrehajtási törvény más vagyontárgyak mellett az itt felsoroltakat is a végrehajtás alá nem vonható ingóságok közé sorolja.
- ²⁴ 1840. évi XXII. tc. 19–21. §
- ²⁵ Vö. Actio Pauliana D. 22. 1. 38. 4.
- ²⁶ 1840. évi XXII. tc. 46. §
- ²⁷ Uo. 50. §
- ²⁸ Uo. 51–54. §
- ²⁹ Uo. 60–61. §
- ³⁰ Uo. 65–67. §
- ³¹ A modern kort megelőző magyar jogban makacssági ítéletnek neveztek azokat az ítéleteket, amelyekben a bíróság az alperes távolléte vagy védekezésének elmulasztása miatt a felperes követelését valósnak fogadta el és ennek alapján hozott ítéletet.
- ³² 1840. évi XXII. tc. 72–74. §
- ³³ Uo. 76–77. §
- ³⁴ Az 1840. évi XVI. tc. 29. §-ának értelmében a felmondási idő a tanítvány és közönséges segéd esetén 2 hónap, a fontosabb feladatot ellátó, különösen a könyvvezetéssel megbízott segéd esetén 4 hónap.
- ³⁵ Vö. 1993. évi III. tv. 48. §. A hatályos szociális törvény a rászorulóknak esetében a haláleset helye szerint illetékes önkormányzat feladatává teszi az eltemetést. A reformkori csődtörvény pedig utólag rendeli a köztemetési költségnek megfelelő összeg térítését az adóst eltemető személy részére – függetlenül attól, hogy mekkora volt a temetés tényleges költsége.
- ³⁶ Hitbér: A Tripartitum I. rész 93. címe értelmében a feleségnek szüzessége elvesztéséért és a házasság elhálásáért a férj javaiból adott ajándék, annak megfizetése a férj halálakor, vagy az asszony újbóli férjhezmenetelekor esedékes. Összege függött a férj társadalmi állásától, az 1840. évi XXII. tc. 85. § b) pontja szerint az alábbiak alapján: mágnás 400 forint, nemes és polgár 200 forint, nem-nemes 40 forint.
- ³⁷ 1840. évi XXII. tc. 96–101. §
- ³⁸ Uo. 102–104. §
- ³⁹ Uo. 108–110. §
- ⁴⁰ Uo. 114–117. §
- ⁴¹ 1844. évi VII. tc. 2. §
- ⁴² Uo. 5. §
- ⁴³ 1840. évi XXII. tc. 125. §
- ⁴⁴ Uo. 137. §
- ⁴⁵ Uo. 33. §
- ⁴⁶ 2017. évi XC. tv. 7. § (1) A vád bizonyítására a vádló köteles.
- ⁴⁷ 2012. évi C. tv. 404. § (1) bek. I. fordulat.
- ⁴⁸ Uo. (2) bek. I. fordulat.
- ⁴⁹ Vö. 2012. évi C. tv. 404. § (2) bek. II. fordulat.
- ⁵⁰ 2012. évi C. tv. XLI. Fejezet 403–414. § A törvény Indokolása szerint ezek mindegyike mögött ott áll háttérzabályként a család 373. § szerinti tényállása.
- ⁵¹ 2012. évi C. tv. 372. §
- ⁵² 1840. évi XXII. tc. 17. §, 81. § d) pont, 83. § a) pont, 89. § a) pont.
- ⁵³ A speciális alanyi körre vonatkozó könyvvezetési kötelezettséget az alábbi törvények szabályozták: 1840. évi XVI. tc. a kereskedőkről 12–23. §; 1840. évi XVII. tc. a gyárok jogviszonyairól 3. §; 1840. évi XVIII. tc. a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól 3. §.
- ⁵⁴ 2012. évi C. törvény 403. § (1) Aki a számvitelről szóló törvényben vagy a felhatalmazásán alapuló jogszabályokban előírt bizonylati rendet megsérti vagy könyvvezetési, beszámoló készítési kötelezettségét megszegi, és ezzel
- a) a megbízható és valós képet lényegesen befolyásoló hibát idéz elő, vagy
- b) az adott üzleti évet érintően vagyoni helyzete áttekintését, illetve ellenőrzését megghiúsítja, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- ⁵⁵ Az 1844. évi VII. tc. 5. §-a újraszabályozta az 1840. évi XXII. tc. 125–129. §-ait.



Varga Norbert

A törvényszéki eljárás megindítása kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően

A kartellfelügyeleti szervek közül az első fokon eljáró törvényszékek voltak azok, amelyek előtt a bemutatási kötelezettség miatt az eljárást el lehetett indítani. Az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően került szabályozásra a kartellrendészeti jog is, amely szoros összefüggésben állt az állam kartellfelügyeleti hatalmával. A kartell törvény szerint rendbírsággal azt lehetett büntetni, aki a kartellmegállapodást, vagy határozat bemutatását elmulasztotta a szerződés vagy megállapodás aláírását követő 15 napon belül, és mulasztásának okát nem igazolta, továbbá, aki az adatközlési kötelezettségét nem teljesítette, vagy az intézkedés foganatosítását akadályozta. A levéltári források között alapvetően szintén a bemutatási kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárásokkal kapcsolatos ítéletek maradtak fenn, amelyek egy részének elemzése a jelen tanulmány tárgya.

Az eljárás megindítása szempontjából ki kell emelni a Magyar Kincstári Jogügyi Igazgatóságot. A jogügyi igazgatóság szerepe az állammal kapcsolatos pénzügyi és vagyonjogi viták esetében mutatkozott meg elsősorban, hiszen a kincstár érdekeit védte a jogviták során. Az igazgatóság legfontosabb feladata az volt, hogy a kincstárt perben képviselje, továbbá az államigazgatás és az állami vagyon kezelése során jogi véleményeket adjon hatósági megkeresés alapján, az államot félként érintő jogügyletek kötésében közreműködjön, szerződések és egyéb okmányok szerkesztésében vegyen részt.

A kartell törvény egy új jogkörrel ruházta fel a jogügyi igazgatóságot. A törvény közjogi jellegéből adódóan a bírósági eljárás általában csak indítványra, a kartellek felügyelő hatóságát képező miniszter kezdeményezésére indulhatott meg. Ezért kellett szabályozni és bevezetni azt, hogy az állam képviselétét kartellügyekben a jogügyi igazgatóság lássa el, ami a közérdek képviselétének garanciáját is jelentette. A kartell törvény a kincstár képviselétét azért nem bízta a királyi ügyészségi rendszerre, mert „a jogügyi igazgatóság, a kincstárt, mint magánjogi személyt érintő perekben folytatott gyakorlatára révén az üzleti élet viszonyaival szorosabb kapcsolatban áll.”¹ A per ura a jogügyi igazgatóság lett a magánfél kizárása mellett.²

Az igazgatóság nem a saját jogkörén belül járt el, hanem a kartellek felügyelő közigazgatási hatóságnak, a kereskedelmi miniszternek az utasítása alapján. A miniszter utasításait be kellett tartania, mert az igazgatóság nem

intézkedő, hanem csak képviselő szerv volt. Ez azt jelentette, hogy kartellügyekben saját elhatározása alapján nem járhatott el.

A kartell törvény alapján az igazgatóság legfontosabb feladata az volt, hogy a közérdekű perben az államot képviselje a jogügyi igazgatóság mint felperes. A közérdekű perben nem lehetett a kincstárt pervesztés esetén az alperes költségében marasztalni, nem lehetett vele szemben kártérítési igényt érvényesíteni. A jogügyi igazgatóság további feladata a közérdekű perben alapvetően a bizonyítékok összegyűjtésében, csoportosításában és a védekezés megcáfolásában állt. „Az ilyen perek alapján gazdasági természetű perek, tehát a gazdasági életviszonyok ismeretét kívánják meg és a bizonyítás teljessége éppen ezért meglehetősen és amellet emminens fontosságú feladat, ahol az elkövetett hibák nem nagyon reparálhatók. Így a közérdekű per sorsa nem kis mértékben nyugszik a jogügyi igazgatóság felkészültségén.”³ A Kartelbíróóság előtt folyamatban lévő ügyben ideiglenes intézkedések foganatosítását szintén a jogügyi igazgatóság kezdeményezhette. A választott bírósági ítéletek érvénytelenítésével kapcsolatban az igazgatóságnak vizsgálnia kellett, hogy szükséges-e a beavatkozás a közérdek védelme érdekében.

A Kartelbizottság ülésein a jogügyi igazgatóság küldöttjei a törvény értelmében megjelenhettek és felszólalhattak, ami alapján lehetősége volt arra, hogy a „kartellügyeknek azt a részét, amely a Kartelbizottság elé kerül kezdeti stádiumtól fogva figyelemmel kísérrje, mert mindazok az ügyek, amelyek a Kartelbíróóság elé fognak kerülni, a törvény értelmében, sürgős szükség esetét kivéve, előbb a Kartelbizottság elé kell, hogy kerüljenek.”⁴

A rendbüntetés kiszabása kapcsán az indítványt szintén a jogügyi igazgatóságnak kellett benyújtania, amelynek esetei a bemutatási kötelezettség elmulasztása, az adatszolgáltatási kötelezettség megszegése vagy vizsgálati cselekmények megakadályozása, továbbá a betiltott megállapodás vagy határozat foganatosítása, az eltiltott tevékenység folytatása.⁵ A miniszter adhatott utasítást arra, hogy a jogügyi igazgatóság indítványozza az eljárást az illetékes törvényszék előtt.⁶

A jogügyi igazgatóság joggyakorlatát a bírói gyakorlat alapján lehet leginkább bemutatni. Legtöbb esetben csak az ítéletek rövid szövegezése alapján lehet következtetni a jogügyi igazgatóság tényleges működésére. A Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárában megtalálható teljes pertestben a jogügyi igazgatóság előterjesztése is megtalálható. Eszerint a kiskunhalasi fakezskedők 1933. április 8-án faanyagokra, égetett téglákra és cserépárura vonatkozóan az 1931. évi XX. tc. 1. §-ának hatálya alá tartozó kartellmegállapodást kötöttek, amely az említett termékek vonatkozásában a forgalmazás, az áralakítás, a vevőkör és az eladási terület biztosítása tekintetében gazdasági versenyt szabályozó kötelezettséget állapított meg. A jogügyi igazgatóság nevében eljáró királyi kincstári főügyész leveléből az is kiderül, hogy az említett kartellmegállapodást határidőn belül felterjesztették a kereskedelemügyi miniszterhez. A megállapodás mellékletét képezte a felek által közösen meghatározott fix eladási

árjegyzék. A kartelltörvény értelmében az eredeti szerződés mellékletét képező megállapodásokra ugyanazon felteteleket kellett alkalmazni.⁸

„Fentnevezettek azonban a törvény ellenére az 1933. év április hó 8-án létrejött és [...] a csatolt megállapodást csupán 1933. év május 4-én, tehát nyilván elkésztetten mutatták be. Minthogy nevezettek mulasztásokat elfogadható módon nem igazolták, a keresk. min. 1931. XX. t.c. 14. §-ában nyert felhatalmazás alapján 416/3 K.M. XI. 1933. sz. rendeletével a jogügyi igazgatóságot a rendbüntetési eljárás megindítására utasította.”⁹

A jogügyiigazgató a kartelltörvény 14. §-a alapján kérte az eljárás megindítását. A levélben azt is jelezte, hogy a pénzbírság kiszabásánál figyelembe kell venni a panaszlottak vagyoni viszonyait. A kereskedelmi vétségekre vonatkozó eljárási szabályok betartása mellett hozott végzést a bíróságnak kézbesíteni kellett a jogügyiigazgatónak.¹⁰ Ezt követően került kiküldésre a felhívás, hogy az érintett felek küldjék el az igazoló nyilatkozataikat.¹¹ A per további irataiból az is kiderült, hogy a panaszlottak a jogügyi igazgatóság panaszáról csak a Cg. 187/1/1933. számú végzésből értesültek. A törvényszék ezt követően végzésében megállapította, hogy a jogügyi igazgatóság kérelme alapos, és a szerződő feleket pénzbírsággal büntette.¹²

A pécsi téglagyárosok kapcsán fennmaradt iratok szintén tartalmazzák a királyi kincstári főügyészi helyettesnek a pécsi törvényszékhez küldött levelét, amelyben szintén a rendbüntetési eljárás megindítását kérte hasonló indokokra hivatkozva, mint az előző esetben.¹³

A jogügyi igazgatóság részvételét az eljárásban alapvetően az indokolta tehát, hogy a magánjogi jogviszonyokra is rálátása volt. Dobrovics Károly szerint

„a kartellkérdés nagy jelentősége megkívánja azt, hogy a kartelek hivatalos adminisztrálásával, ellenőrzésével foglalkozó és ezen kérdésekben a törvény által hivatást kapott állami szerv a legteljesebb felkészültséggel tudja hivatását ellátni és tudjon annak megfelelni. A jogügyi igazgatóság multjánál, tapasztalatainál fogva be tudja

kifogástalanul tölteni a rábizott ezen újabb ügykört is, ha szükséges támogatásban részesül és a törvény megfelelő részei helyesen alkalmaztatnak.”¹⁴

Az eljárását annál a törvényszéknél kellett megindítani, amelyiknél a részvénytársaságot vagy a szövetkezetet, illetőleg a biztosítóvállalatot bejegyezték. Ha pedig több törvényszéknél volt bejegyezve, akkor az volt az illetékes bíróság, amelyik a fő telephelynek vagy külföldi cég belső képviselőjének cégbírósága volt. Ha az eljárás megindításakor a cég már nem szerepelt a cégjegyzékben, akkor az a törvényszék volt illetékes, ahol a céget utoljára bejegyezték.¹⁵

Harasztosi Király Ferenc szerint a rendbírságotlasi esetek közül gyakorlati jelentősége csak a törvényszék hatáskörébe utalt rendbüntetéssel kapcsolatos eljárásoknak volt, különösen a bemutatás elmulasztása vagy késedelmes benyújtása; vagy az adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárásnak.

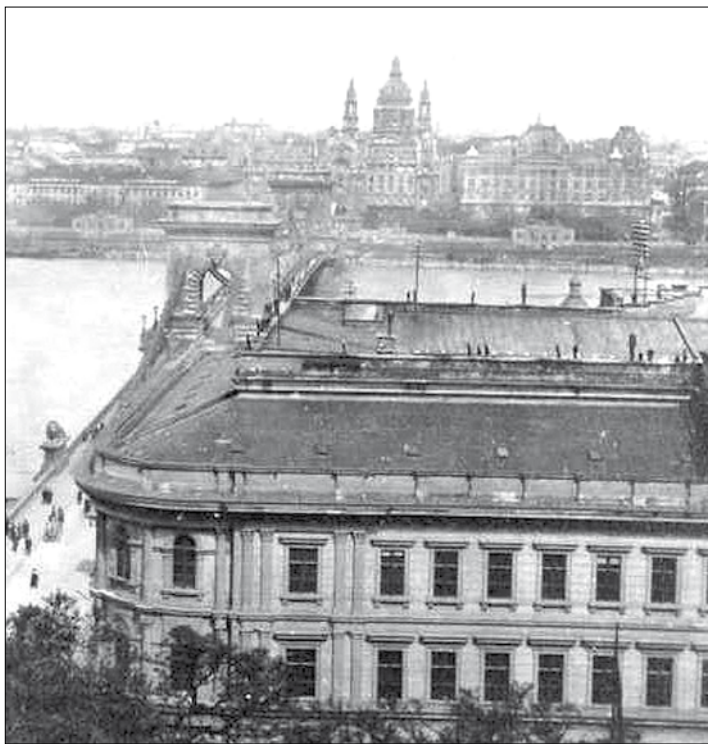
A miniszterhez benyújtott igazolásoknak nem volt ügyletértvényesítő hatálya, maximum azt érthették el vele az érintett felek, hogy mentesültek a rendbüntetés megfizetése alól.¹⁶

A törvényszék előtt indított bírságotlasi eljárásban a kereskedelmi vétségek esetében követhető eljárási szabályokat kellett alkalmazni, amelyet a 68.400/1914. I. M. sz. rendelet szabályozott.¹⁷

A bírságotlasi ügyekben a törvényszék egy rendes bírása járt el, aki mint az ügy előadója felhívta a panaszlott(ak) figyelmét a vizsgálat és a tárgyalás mellőzésével

vel az igazoló nyilatkozat megtételére az arra vonatkozó felhívás kézhezvételétől számított 15 napon belül. A törvényszék mindig háromtagú tanácsban döntött, amelynek nem lehetett tagja az a személy, aki az ügyben mint vizsgálóbiztos működött közre. Azon törvényszékeknél, amelyeknél a kereskedelmi ügyekre külön tanácsot hoztak létre, az a tanács járt el a bírságotlasi ügyekben. Ahol ilyen tanácsot nem hoztak létre, ott a polgári ügyekben ítélkező tanácsok valamelyike döntötte el az ügyet.

Ezt követően a bíróság a benyújtott iratok, a hivatalosan tudomására hozott információk alapján döntött a büntetés kiszabása, vagy az eljárás megszüntetése iránt. A zárt ülésen hozott végzését az érintett feleknek és a Magyar Királyi Kincstári Jogügyi Igazgatóságnak kézbesítet-



A Magyar Királyi Kereskedelemtügyi Minisztérium, a Kartellbizottság üléseinek első helyszíne⁷

te. E tekintetben a fentebb hivatkozott rendelet a királyi főügyésznek tartotta fenn a közvédelmi szerepet, de ebben az eljárásban ezt a pozíciót a jogügyigazgató töltötte be a joggyakorlat alapján.¹⁸

A bíróság a tényállás felderítése végett vizsgálatot rendelhetett el, ha azt szükségesnek tartotta. Ebben az esetben saját bírói apparátusából vagy jegyzői közül vizsgálóbiztost küldött ki. A vizsgálóbiztos feladata volt a tényállás felderítése, amely alapján a törvényszék az eljárást megszüntethette, vagy a tárgyalást rendelhetett el. E célból kihallgatta a panaszlottat, és beszerezte a tényállás tisztázásához szükséges adatokat és bizonyítékokat.¹⁹

A tanúk és a szakértők kihallgatására a bünvádi perrendtartás (Bp.) szabályait kellett irányadónak tekinteni.²⁰ A tanúként idézett üzleti alkalmazottat a bíróság vagy a vizsgálóbiztos felmenthette olyan körülmény tisztázása alól, ami a vizsgálat vagy a tárgyalás szempontjából nem releváns és az eljárásához nem szükséges üzleti titok felderítéséhez vezetne. A könyvvizsgálat elrendeléséhez, ha a vizsgálóbiztos szükségesnek tartotta, ki kellett kérnie a bíróság határozatát. Ennek az eljárásnak csak annyiban volt helye, amennyiben az szükséges volt az eljárás tárgyává tett mulasztás vagy cselekmény megállapításához. Az illetékes járásbíróhoz kellett fordulni abban az esetben, ha az eljárási cselekményt csak megkeresés útján lehetett végrehajtani. A vizsgálatot elrendelő törvényszék utasíthatta a vizsgálóbiztost a vizsgálat folytatására vagy épp megszüntetésére.²¹

A bíróság a Kartellbizottság szakvéleményét is kikérhette az ítélet meghozatala előtt. A jogügyigazgató a közérdek szempontjából ellenőrizhette a vizsgálatot, amelynek következtében a vizsgálati iratokat megtekinthette; a vizsgálat folytatására, vagy megszüntetésére vonatkozó indítványt a vizsgálóbiztoshoz küldte, akinek határozatai ellen a törvényszékhez nyújthatott be jogorvoslati kérelmet. Ez utóbbi két jogosultság a panaszlottat is megillette, aki már a vizsgálat folyamán védőt bízhatott meg, akinek jogait szintén a Bp. határozta meg. Védő csak valamelyik ügyvédi kamaránál bejegyzett gyakorló ügyvéd lehetett.²²

A sértettet sem a vizsgálatnál, sem pedig az eljárás további részében nem illette meg a beavatkozás vagy az indítványozás joga, nem mondhatott perbeszédet. Ellenben jogában állt a mulasztás vagy a tiltott cselekmény felderítését előmozdító, vagy a bizonyítást elősegítő körülményeket a vizsgálóbiztosnak, a törvényszéknek vagy az ítéletábrának bejelenteni. Ha tanúként történő idézését mellőzték, akkor követelhetette azt, amelyet a törvényszék és az ítéletábrá semmisség terhe mellett köteles volt elrendelni.

A vizsgálat befejezését követően a vizsgálóbiztos az iratokat elküldte a törvényszéknek. Az iratok alapján pedig megszüntette a törvényszék az eljárást, vagy annak folytatását rendelte el. Az eljárás megszüntetését végzésben mondta ki a bíróság. Ellenkező esetben az ügy szóbeli tárgyalására határnapot tűzött ki. Büntetőbíróhoz kellett áttenni az ügyet akkor, ha olyan cselekményről vagy mulasztásról volt szó, ami a korabeli hatályos büntető törvénykönyv hatálya alá tartozott.²³

Vizsgálat nélkül is elrendelhetette a törvényszék a tárgyalás megtartását, ha a tényállás egyértelmű volt. Ezt megelőzően a panaszlottat 15 napos határidővel nyilatkozattételre kellett felszólítani.²⁴ A felhívás elmaradhatott abban az esetben, ha a külföldi kézbesítés nehézségekbe ütközött. Nem akadályozta a tárgyalás megtartását az a tény, ha a panaszlott ismeretlen helyen tartózkodott.

A Budapesti Királyi Törvényszék tényként állapította meg a következő ügyben, hogy a panaszlottak Budapesten 1932. február 12-én a gazdasági versenyt szabályozó megállapodást kötöttek, amelyet csak 1932. február 29-én mutatták be a kereskedelemügyi miniszternek.

A bemutatás elmulasztása a kartellvétség tényállási elemeit kimerítette az 1931. évi XX. tc. 2. §-a és a 14. § 1. pontja alapján, így a bíróság a panaszlottakat vétkesnek találta. A törvényszék az eljárást a jogügyi igazgatóság 46920/III.–1932. számú feljelentése alapján megindította, majd felhívta a panaszlott cégeket, hogy igazoló nyilatkozataikat záros határidőn belül mutassák be.

A törvényszék a panaszlottak igazoló nyilatkozataiban foglalt védekezését nem fogadta el, ugyanis nem tudták igazolni, hogy a kartellmegállapodás határidőn belül történő benyújtását olyan körülmények akadályozták, ami alapján vétlenségük megállapítható lett volna.

„Önmagában az a körülmény, hogy a megállapodás beterjesztésével megbízott Wolfner György betegsége miatt mulasztotta el kellő időben bemutatni a megállapodást, még a valósága esetén sem mentesíti a panaszlottakat a törvényben irt kötelezettségük alól, mivel módjukban állott volna a megbetegedett ügyvezető helyett a megállapodás bemutatásával más személyt megbízni.”²⁵

Az eset körülményeit figyelembe véve a törvényszék a Magyar Ruggyantaárugyár Rt.-t, valamint Wolfner és Társa panaszlottakat vétkesnek mondta ki az 1931. évi XX. tc. 14. §-ának 1. pontjába ütköző vétségben,

„amelyet azáltal követtek el, hogy a Budapesten 1932. évi február hó 12.-én kötött, a gazdasági versenyt szabályozó megállapodást az 1931. évi XX. t.c. 2. §-ában megállapított határidő elmulasztásával csupán 1932. évi február hó 29.-én mutatták be a Magyar Királyi kereskedelemügyi miniszternek”²⁶

A törvényszék ezért a Magyar Ruggyantaárugyár Rt.-t, továbbá Wolfner Gyula és Társa panaszlottakat egyenként 100 pengő pénzbírsággal sújtotta ugyanezen törvény 14. §-a alapján.

A pénzbírság kiszabásánál a törvényszék figyelembe vette, hogy a késedelem csupán kisebb terjedelmű volt, ez idő alatt a panaszlottaknak nem állt módjukban mulasztásukkal meg nem engedett vagyoni hasznot elérni. A panaszlott felek a végzés ellen felfolyamodással éltek az illetékes Budapesti Királyi Ítéletábrához.

Hasonló mulasztás miatt indult eljárás a Magyar Királyi Kincstári Jogügyi Igazgatóság feljelentése folytán a Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársulattal szem-

ben. A törvényszék a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. panaszlottát vétkesnek mondta ki az 1931. évi XX. tc. 14. §-ának 1. pontjába ütköző mulasztásban, ugyanis a közte és a Tóth Gőzmalom és Villamostelep Rt. között 1928. február 6-án, 1928. február 10-én és 1930. március 5-én létrejött megállapodásokat a kartelltörvény 16., illetve 2. §-ában meghatározott határidőn belül nem mutatták be a kereskedelemügyi miniszternek. E megállapodások az Arad, Csanád és Torontál megyék áramszolgáltatása kapcsán, a forgalom és az áralakulás tekintetében a gazdasági versenyt korlátozó és szabályozó kötelezettségeket állapítottak meg, amelynek következtében az 1931. évi XX tc. 1. §-a alá eső megállapodásoknak minősültek.

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. mint panaszlott fél az igazoló nyilatkozatában előadta, hogy az 1928. február 6-án a Tóth Gőzmalom és Villamostelep Részvénytársasággal létesített megállapodását, az abban foglalt összes joggal és kötelezettséggel az 1930-ban megalakult Hungária Villamossági Rt. cégre ruházta át. Éppen ezért véleménye szerint a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hatálybalépésekor már nem neki, hanem a Hungária Villamossági Rt.-nek kellett volna a megállapodást a kereskedelemügyi miniszternek bemutatni.

A törvényszék felhívta a panaszlottat, hogy jelentse be, mikor és melyik megállapodást ruházta át a Hungária Villamossági Rt.-re, és csatolja be az átruházási szerződést. A törvényszék megállapította, hogy a panaszlott e felhívásnak nem tett eleget, éppen ezért a bíróság nem látta igazoltnak, hogy a panaszlott a megállapodást a Hungária Villamossági Rt. cégre átruházta volna. A törvényszék ezért a panaszlottat tekintette az 1928. február 6-án, február 10-én és 1930. március 5-én létesített megállapodások jogosított és kötelezett alanyának.

A törvényszék nem fogadta el a panaszlottnak a nyilatkozatában előadott azon érvelését sem, hogy

„a kérdéses megállapodás nem tartozik azok közé a megállapodások közé, amelyek az 1931. évi XX. t.c. 1. §-ában vannak megjelölve, amelyekre vonatkozólag a bemutatási kötelezettség fennállt, ugyanis a királyi törvényszék a másolatban a, b, c alatt becsatolt szerződésekből megállapította, hogy azok több olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyek a kartel törvény 1. §-ának rendelkezései alá estek.”²⁷

A törvényszék kifejtette, hogy

„a kartel törvény rendelkezései ugyanis nem csupán a kifejezett kartelszerződésekre vonatkoznak, hanem minden olyan megállapodásnak a bemutatási kötelezettségét előírják, amely árura vonatkozóan a forgalom vagy az áralakulás tekintetében vagy egyébként a gazdasági versenyt korlátozó vagy a versenyt más módon szabályozó kötelezettséget állapított meg, így tehát villamosítás tárgyában áramszolgáltatási szerződés is eshetik az 1931. évi XX. t.c. rendelkezései alá. A szóban forgó megállapodás lényege ugyanis az, hogy az üzleti feltételek a gazdasági versenyt szabályozzák és hogy a

megállapodások huzamosabb időre meghatározzák az ügyletkötő felek bizonyos üzleti körben követendő magatartását.”²⁸

Miután panaszlott bejelentési kötelezettségével elkésett, a kartelltörvény 14. §-ának 1. pontjában meghatározott mulasztást a bíróság megállapította, és pénzbírságot szabott ki. A pénzbírság kiszabásánál a bíróság enyhítő körülménynek tekintette, hogy „panaszlott a megállapodásokat bemutatta és hogy a bemutatást ezen okból eszközölte csak a minisztérium felhívása folytán, mert abban a feltevésben volt, hogy a megállapodás nem tartozik az 1931. évi XX. t.c. hatálya alá”.²⁹ A panaszlott fél a végzés ellen felfolyamodással élt az illetékes Budapesti Királyi Ítéltáblához.

Egy másik ügyben a Magyar Királyi Kincstári Jogügyi Igazgatóság azért kérte az eljárás megindítását, mert érintett részvénytársaságok ár felemelésre vonatkozó körlevelet intéztek ügyfeleikhez anélkül, hogy azt, mint a gazdasági versenyt szabályozó 1931. évi XX. tc. 1. §-a alá eső megállapodást a hivatkozott törvénycikk 2. §-a értelmében 15 nap alatt a kereskedelemügyi miniszterhez bemutatták volna.

A panaszlottak igazoló nyilatkozataikban tagadták, hogy a két részvénytársaság között a kérdéses körlevél kibocsátását megelőzően akár kartellszerű, akár más olyan megállapodás jött volna létre, amely a fent hivatkozott törvény értelmében a kereskedelemügyi miniszternek bemutatandó lett volna. Továbbá vitatták azt is, hogy az általuk kibocsátott körlevél kartellszerű, vagy más olyan megállapodásnak lehetne tekinteni, amely bemutatási kötelezettség alá esne.

A törvényszék a panaszlottak által nem vitatott körlevélből megállapította, hogy

„a Joss M. és Löwenstein fehérműgyár Rt. valamint a Wieslthier Emil féle fehérműgyár Rt. a körlevélben arról értesítette a vevőit, hogy a kemény gallérok, valamint a kézelők árát 10%-kal, a félkemény gallérok árát pedig 15%-kal felemelte”.³⁰

A bíróság kiemelte, hogy az 1931. évi XX. tc. 1. §-a értelmében

„az olyan megállapodás, vagy határozat, mely az árura vonatkozóan az áralakulás tekintetében a gazdasági versenyt korlátozó, vagy a versenyt más módon szabályozó kötelezettséget állapított meg, csak írásba foglalás esetén volt érvényes, valamint a t.c. 2. §-a szerint pedig az 1.§ alá eső megállapodást, vagy határozatot annak létrejöttétől számított 15 nap alatt a Magyar Királyi kereskedelemügyi miniszterhez kellett bemutatni.”³¹

A törvényszék álláspontja szerint a körlevél egymagában olyan határozat volt, amely a hivatkozott jogszabály 2. §-a értelmében annak létrejöttétől számított 15 nap alatt a kereskedelemügyi miniszternek bemutatandó lett volna, ugyanis véleménye szerint ez a körlevél nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy az azt kiállító, illetve aláíró rész-

vénytársaságok áruikat ezentúl magasabb árakon tudják értékesíteni, így végső soron a gazdasági versenyt az áralakulás tekintetében egyértelműen korlátozták.

A bíróság utalt arra, hogy a fent nevezett részvénytársaságok, illetve annak felelős igazgatósági tagjai a törvényben megszabott határidő alatt bemutatási kötelezettségüknek eleget nem tettek, következésképpen a panaszlottak véttségét meg kellett állapítani.

A törvényszék nem fogadhatta el a panaszlottak igazoló nyilatkozataiban előadott védekezését, amely szerint a körlevelet kizárólag azért bocsátották ki, hogy az egyik gyár vásárlói ne hivatkozhasanak arra, hogy a másik gyár még a régi árak alapján szállított. A bíróság szerint a panaszlottak e védekezése is a gazdasági verseny korlátozására irányuló azon közös elhatározásra engedett következtetni, amely jelen esetben

„a körlevél alakjában burkolt módon foglaltatott írásba; – már pedig az 1931. évi XX. t.c.-ben lefektetett törvényhozói akarat kifejezetten is utalt az egyes cégek azon eljárására, amikor is írásba foglalt megállapodás, vagy határozat nélkül végeredményben elhatározásukat olyannak kellett tekinteni, amely a hivatkozott törvény 1. §-ában meghatározott célt szolgálta és ezen elhatározás kihatásaiban a közgazdaság, vagy a közjó érdekét veszélyeztette.”³²

A bíróság pénzbüntetést szabott ki, tekintettel arra, hogy a feljelentett cégeknek a körlevélben kifejezésre juttatott, nyilvánvaló akaratelhatározására, ami nem jelentett mást a gyakorlatban mint a hatósági ellenőrzés nyilvánvaló elkerülését és az áraknak a fogyasztóközönség hátrányára történő szabályozását.

Az eljáró bíróság a panaszlottakat az 1931. évi XX. tc. 14. §-a alapján fejenként 150 pengő pénzbírsággal sújtotta. Nem került el a törvényszék figyelmét az a körülmény sem, hogy a Wieselthier Emil-féle Fehérneműgyár Rt. igazgatósági tagjai közül három tagot 1932. szeptember 20-án töröltek. A bíróság szerint ugyanakkor ez a körülmény nem mentesítette őket a felelősség alól, ugyanis a mulasztás elkövetésének idejében a részvénytársaság bejegyzett igazgatósági tagjai voltak, így az akkor elkövetett mulasztásukért felelősséggel tartoztak.

Szintén kartellmulasztás miatt indult eljárás a Budapesti Királyi Törvényszéken az 1931. évi XX. tc. 14. §-ának 1. pontjába ütköző mulasztás miatt a budapesti Zsolnai-féle Porcelán és Fayence Gyár Rt. I. rendű, a Kőszénbánya's Téglagyár Társulat II. rendű, valamint a Lloyd Kerámiaipari Rt. III. rendű panaszlott cégek ellen.

A Magyar Királyi Kincstári Jogügyi Igazgatóság a panaszlott cégek ellen az 1931. évi XX. tc. 14. §-ában meghatározott mulasztás miatt indított eljárást, ugyanis álláspontja szerint a nevezett cégek

„a falak kádak és homlokzatok stb. burkolására vonatkozóan a termelés, forgalom és áralakulás tekintetében a gazdasági versenyt szabályozó így az 1931. évi XX. t. c. 1. §-a alá eső megállapodást kötöttek 1933. április hó 5-én, amelyet csak 1933. április hó 26-án tehát az

idézett törvény 2. §-ában meghatározott 15 nap elteltével vagyis elkészen mutatnak be a Magyar Királyi Kereskedelemügyi Miniszternek.”³³

A panaszlott cégek igazoló nyilatkozataikban, valamint a II. rendű panaszlott a tárgyaláson azzal védekezett, hogy a megállapodás nem 1933. április 5-én, hanem 1933. április 12-én jött létre, hiszen a II. rendű panaszlott csak ekkor írta alá a megállapodást tekintettel arra, hogy eddig húzódtak el a megállapodás egyes pontjaira nézve az egyeztetések. Szerintük a bemutatott megállapodásra az 1933. április 5-i keltezés csak tévedésből került, ugyanis csak egy tervezet készült el ebben az időpontban, de ezt követően a szerződés két ízben is változtatáson ment még keresztül. A végleges megállapodás csak akkor jött létre, amikor II. rendű panaszlott 1933. április 12-én aláírta a szerződést. Ebből pedig az következett, hogy 1933. április 26-ig a bemutatás határmájai a törvényben meghatározott 15 napos határidő nem telt el.

A bíróság utalt arra ítéletében, hogy „valamely szerződés létrejöttének időpontjával azon időpont tekintendő mikor a szerződést valamennyi szerződő fél aláírja. A jelen esetben a kartel megállapodás létrejöttnek mindaddig nem volt tekinthető míg azt a II. rendű panaszlott is alá nem írta.”³⁴ A bíróság számára bizonyítást nyert az a körülmény, hogy az 1933. április 5-i keltezés után jött létre a végleges megállapodás, ugyanis azt csak 1933. április 12-én írta alá a II. rendű panaszlott úgy, hogy a tervezeten egy hiba folytán az eredeti dátum maradt.

„Ennélfogva minthogy a kartel törvény 2. pontja szerint valamely kartel törvény alá eső megállapodás a megállapodás létrejöttének napjától számított 15 nap alatt jelentendő be s a fentiek szerint a szerződés 1933. április hó 12-én jött létre, és 1933. április hó 26-án bemutatott, mulasztás hiányában tehát a panaszlottak ellen az eljárást meg kellett szüntetni.”³⁵

Jelen tanulmányomban az utolsó elemezni kívánt esetben a Budapesti Királyi Törvényszék a Magyar Királyi Kincstári Jogügyi Igazgatóság feljelentése folytán eljárást folytatott le az Ásványolajgyár Rt. I. rendű, a Hazai Kőolajipar Rt. II. rendű, a Kőolaj Finomítógyár Rt. III. rendű, a Magyar Belga Ásványolajgyár Rt. IV. rendű, a Magyar Fantó Művek Rt. V. rendű, a Magyar Olaj és Vegyipar Rt. VI. rendű, a Nyírbogdány Petróleumgyár Rt. VII. rendű, a Shell Kőolaj Rt. VIII. rendű, a Steaua Magyar Kőolaj Rt. IX. rendű, a Vacuum Oil Kőolaj Rt. X. rendű, valamint a Szőregi Petróleumgyár Rt. XI. rendű budapesti cégek ellen az 1931. évi XX. tc. 14. §-ának 1. pontjának megsértése miatt.

A Magyar Királyi Kincstári Jogügyi Igazgatóság álláspontja szerint a Szőregi Petróleumgyár Rt.-nek a kartellbe való belépése folytán 1933. július 12-én egy újabb megállapodás jött létre a panaszlottak között, amelyet csak 1933. szeptember 12-én, azaz a törvényben megszabott 15 napos határidő eltelté után mutattak be a kereskedelemügyi miniszternek. Az I., a II., a III., az V., a VI., a VII., a X. és a XI. rendű panaszlottak igazoló nyilatkozataikban

és a tárgyaláson azzal védekeztek, hogy ők a bejelentési határidő lejárta előtt aláírták a Szőregi Petróleumgyár Rt. XI. rendű panaszlattal létrejött csatlakozó megállapodást és azt átadták R. Andornak, az ásványolaj nyilvántartási iroda igazgatójának. A Magyar Belga Ásványolaj Rt. IV. rendű alperes részéről azonban a megállapodás aláírása csak 1933 novemberében, a Shell Kőolaj Rt. VIII. rendű panaszlott részéről pedig 1933. szeptember 7-én történt meg, vagyis a szerződés bemutatása annak tényleges létrejötte előtt megtörtént. A IV. rendű panaszlott Magyar Belga Ásványolaj Rt. igazoló nyilatkozatában és a tárgyaláson azzal védekezett, hogy a Szőregi Petróleumgyár Rt. XI. rendű panaszlott a szerződést 1933. augusztus 25. után írta alá, ő maga pedig szeptember 9-ét követően, így a szerződés bemutatása időben megtörtént.

A királyi törvényszék a megállapodás aláírásának időpontjára vonatkozóan a 68.400/1914. I. M. sz. rendelet 27. §-a alapján bizonyítást, azzal kapcsolatban pedig szóbeli tárgyalást rendelt el. A kihallgatott tanúk, valamint a bemutatott okiratok alapján a királyi törvényszék megállapította a következő tényállást.

„1933. július 12.-én jött létre egy tervezet az I-X r. panaszlottak között a Szőregi Petróleumgyár Rt. XI. r. panaszlottak csatlakozása tárgyában az 1933. január 28.-án I-X r. panaszlottak között már létesített megállapodáshoz. Ezen tervezet 36. pontja értelmében a Szőregi Rt.-nek 1930 július hó 18-ig kellett határozni, hogy a szerződést aláírja-e. Ez időpontot szóbelileg 1933 július hó 20-ig hosszabbították meg a felek. 1930. július 20.-án a Szőregi Rt. aláírta a szerződéshez való csatlakozását, amelyben kijelentette, hogy 1933 augusztus 1.-i hatállyal tekinti magát a szerződés tagjának. A kartell tagjai 1933. július 25.-én a Szőregi Rt. csatlakozása tárgyában taggyűlést tartottak és akkor a Hazai Kőolaj Rt. II. r. és Magyar Belga ásványolaj Rt. IV. r. panaszlottak kivételével aláírták az 1933. január 28.-iki megállapodás eredetijét, amit átadtak a Szőregi Rt.-nek. R. Andor az Ásványolaj nyilvántartási iroda – a kartell nyilvántartási szerve – igazgatója 1933. augusztus hó 3-án beadványt intézett a Magyar Királyi Kereskedelemügyi Minisztériumhoz, amelyben bejelentette, hogy a Szőregi Rt. 1933. augusztus 1.-i hatállyal csatlakozott a kartellszerződéshez, és haladékat kért 1933. évi augusztus hó 31-ig azon célból, hogy a cégszerű aláírásokkal ellátott eredeti példányt bemutathassa. Erre

1933. évi szeptember hó 6-iki kelettel felhívást kapott a kereskedelemügyi minisztériumtól, hogy a megállapodást haladéktalanul mutassa be és mulasztását igazolja. Amire szeptember hó 14-én azt a bejelentést tette, hogy már 1933. évi szeptember hó 12-én bemutatta a Magyar Belga Ásványolaj Rt. IV. r. panaszlott kivételével mindenki által aláírt szerződést. Az a szerződési példány, amelyet a Szőregi Rt. aláírt, a Hazai Kőolaj Rt. II. r. panaszlott által 1933. október hó 4-én a Magyar Belga Ásványolaj Rt. IV. r. panaszlott által pedig 1933. november 23. és 30.-a között íratott alá, vagyis mindenki által az aláírás csak 1933. november 30.-ával történt meg.”³⁶

A királyi törvényszék kifejtette, hogy „valamely szerződés létrejöttének időpontjául azon időpont tekintendő, mikor a szerződést valamennyi szerződő fél aláírta”.³⁷ Jelen esetben a kartellmegállapodás mindaddig nem jött létre, amíg azt a IV. és a VIII. rendű panaszlottak nem írták alá. A bíróság számára bizonyítást nyert az a körülmény, hogy az 1933. július 12.-én létrejött akarathatározást mint tervezetet a Szőregi Rt. XI. rendű panaszlott 1933. július 20.-án aláírta, a kartelltagok pedig 1933. július 25.-én, a Hazai Kőolaj Ipar Rt. II. rendű és a Magyar Belga Ásványolaj Rt. IV. rendű kivételével aláírták az 1933. január hó 28.-i megállapodás eredeti változatát. Az 1933. szeptember 12.-én a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz benyújtott aktajegyzetet a Magyar Belga Ásványolaj Rt. IV. rendű panaszlott még nem írta alá. Ezt a IV. rendű panaszlott csak 1933. november végén tette meg, így az csak 1933. november végével jött létre érvényesen. Megállapította tehát a bíróság, hogy a Szőregi Rt. csatlakozása tárgyában létrejött megállapodás bemutatása késedelembe nem esett, így az eljárást a panaszlottak ellen meg kellett szüntetni.

A jogesetek elemzése alapján megállapítható, hogy a rendes bíróságok, a törvényszékek előtt lefolytatott kartellmulasztásokkal kapcsolatos eljárások megindításában a jogügyi igazgatónak és a kereskedelemügyi miniszternek kiemelt szerep jutott. A miniszter beavatkozási jogköre és a jogügyi igazgató keresetbenyújtási joga a kartellfelügyelet közjogi jellegű szabályozásának volt a következménye, hiszen a közérdek és a közgazdaság védelme került előtérbe a 20. század első felében, amikor az első világháborút követően a tisztességtelen piaci magatartásokkal szemben felléptek, és kartellek működését engedélyezték törvényes keretek között.³⁸

VARGA, NORBERT

Die Einleitung des Gerichtsverfahrens in Kartellfällen nach dem Inkrafttreten des Gesetzes Nr. 20 von 1931 (Zusammenfassung)

Der Charakter des ungarischen Kartellrechts lässt sich in tiefgreifender Weise anhand der Rechtsprechung darstellen. Die zugänglichen Gerichtsdokumente enthalten – in der Regel – nur die Urteile des Gerichts erster, bzw. zweiter Instanz, daraus folgt, dass es nicht zu viele archivalische Quellen gibt, in der die ganze Prozessdokumentation

auffindbar ist. Demzufolge stehen uns – in erster Linie – die Informationen aus den Verfügungsteilen und Begründungen der Urteile zur Verfügung, um die materiellrechtliche und besonders die prozessrechtliche Regelung aus dem Blickwinkel der Rechtspraxis untersuchen zu können. Im Rahmen dieses Aufsatzes legt der Autor Wert

auf die Darstellung des Gerichtsprozesses – d. h. vom Gericht erster Instanz – mit besonderer Hinsicht auf die Prozesseinleitung und auf die Rolle des Schatzkammerdirektors für Rechtswesen. Innerhalb des Kartellrechts stand das Kartellpolizeirecht im engen Zusammenhang mit der Kartellaufsichtsmacht des Staates, und diese Macht beinhaltete auch das Ordnungsstrafverfahren. Laut dem ungarischen Kartellgesetz (Gesetz Nr. 20 von 1931) wurde mit Ordnungsstrafe sanktioniert, der die Vorlage der Kartell-

vereinbarung oder des Beschlusses versäumte – wenn der Grund dieses Versäumnisses nicht nachgewiesen wurde –, ferner der die Datenmitteilungspflicht nicht erfüllte oder die Durchsetzung der Maßnahme hinderte. In den archivalischen Quellen haben sich grundsätzlich die Urteile erhalten, die sich auf die Prozesse beziehen, die eben gerade wegen dem Versäumnis dieser obengenannten Vorlegungspflicht angestrengt wurde, und die Analysierung dieser Urteile steht im Schwerpunkt des Aufsatzes.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00198/18/9) támogatásával készült. DOBROVICS Károly: *A kartellek helyzete és működése Magyarországon*. Budapest, 1934. Hellas-nyomda Rt., 227. p.
- ² RANSCHBURG Nándor: *Karteljog kartelszervezet. A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX-ik törvény cikk magyarázatával és végrehajtási rendeletekkel*. Budapest, 1931. Iparjogvédelmi Egyesület, 102. p.
- ³ DOBROVICS 1934. 229. p.; RANSCHBURG 1931. 105. p.
- ⁴ DOBROVICS 1934. 231. p.
- ⁵ RANSCHBURG 1931. 125. p.
- ⁶ HARASZTOSI KIRÁLY Ferenc: *A kartel*. Budapest, 1936. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 515. p.
- ⁷ <http://urbface.com/budapest/a-volt-kereskedelmi-miniszterium>
- ⁸ HOMOKI-NAGY Mária: Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez. *Versenytiükör*, 2016. Különszám II. 39–52. pp.
- ⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (MNL BKML) VII. 2. c. 187/1933.
- ¹⁰ MNL BKML VII. 2. c. 187/1933. A jogügyszegítő levelében szereplő adatokat megerősítette a törvényszék végzésében. BKML. VII. 2. c. Cg. 187/1933.
- ¹¹ MNL BKML VII. 2. c. Cg. 187/3/1933.
- ¹² MNL BKML Cg. 187/4/1933.
- ¹³ MNL BKML VII. 2. c. 4224/1934.
- ¹⁴ DOBROVICS 1934. 233. p.
- ¹⁵ Lőw Tibor: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodások bemutatásáról. *Magyar Jogi Szemle*, 1935. 8. sz. 351. p.; DOBROVICS Károly: A kartelljogi rendbüntetés gyakorlata. *Közgazdasági Értesítő*, 1934. 33. sz. 10. p.; Uő: A kartelltörvény három évi gyakorlata – A kartellszerződés érvényességi kellei. *Közgazdasági Értesítő*, 1935. 3. sz. 9. p.; Uő: *A kartellek helyzete és működése Magyarországon*. Budapest, 1934. Hellas-nyomda Rt., 208. p.; A kartellfelügyeleti szervek működéséhez: SZABÓ István: A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. évi XX. törvény cikk nyomán. *Versenytiükör*, 2016. Különszám II. 68–75. p.; STIPTA István: Az első magyar kartelltörvény (1931. évi XX. tc.) dogmatikai jellemzői. *FORVM. Acta Juridica et Politica*, 2015. 1. sz. 115–131. p.; SZABÓ István: Az 1931. évi XX. törvény cikk rendes bíróságok előtti gyakorlata. *Versenytiükör*, 2017. Különszám VI. 35–45. p.
- ¹⁶ HARASZTOSI KIRÁLY 1936. 548. p.; Lőw 1935. 352. p., RANSCHBURG 1931. 124–125. p.; DOBROVICS 1937. 133–134. p.
- ¹⁷ 1931. évi XX. tc. 15. §.; DOBROVICS 1934. 209. p., RANSCHBURG 1931. 127. p.
- ¹⁸ HARASZTOSI KIRÁLY 1936. 549. p.
- ¹⁹ Uo. 550. p.
- ²⁰ Schey Ernő tanúvallomása. Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. A jogszolgáltatás területi szervei (1841–1973), VII. 1. d.: Budapest Királyi Ítéletábla iratai. BFL. VII. 1. d. Cg. 35030/9.; DOBROVICS 1934. 15. p.
- ²¹ HARASZTOSI KIRÁLY 1936. 550. p.
- ²² Uo. 551. p. Lásd még a közrend és a közérdek védelméhez STIPTA István: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei. *Versenytiükör*, 2016. Különszám II. 61–62. p.
- ²³ HARASZTOSI KIRÁLY 1936. 551. p.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ BFL VII. 1. d. 13. P. 47691/1932/4.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ BFL VII. 1. d. Cg. 35109/3.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ BFL VII. 1. d. Cg. 33989/1932/6.
- ³¹ Uo.
- ³² Uo.
- ³³ BFL VII. 1. d. Cg. 35174/ 5.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ BFL VII. 1. d. Cg. 35547/12. Bővebben lásd Az ásványolajárak és a mezőgazdaság. *Köztelek*, 1926. 54–55. sz. 934. p.; Gazdák az olcsóbb mezőgazdasági termelésért. *8 Órai Ujság*, 1926. (október 27.) 244. sz. 4. p.; A kartellek árdragításai. *Pesti Hírlap*, 1931. (január 31.) 25. sz. 4. p.; Érdekes számadatok a kartellek működéséről a Ház előtt. *Pesti Napló*, 1931. (január 31.) 25. sz. 6. p.; Bíróság előtt az ásványolajkartel ügye. *Ujság*, 1931. (november 20.) 264. sz. 7. p.; Feliratban kéri a kormányt, hogy gátolja meg az ásványolajkartel áremelő kísérleteit. *Reggeli Hírlap*, 1928. (június 24.) 142. sz. 2. p.; Nagyarányú építkezéseket kezd a kormány, *Pesti Napló*, 1930. (augusztus 12.) 182. sz. 4. p.
- ³⁷ BFL VII. 1. d. Cg. 35547/12.
- ³⁸ SÁNDORFI Kamill: *A Gazdasági verseny szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. magyarázata*. Budapest, 1931. Tébe; KRUSÓCZKI BENCE: *A tisztességtelen verseny a Szegedi Királyi Ítéletábla joggyakorlatában*. In *Acta Universitatis Szegediensis, Forum, Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, 2018. 1. sz. 245–269. p.; MOLNÁR Erzsébet: A kartellmagatartások büntetőjogi szankcionálásának kriminálpolitikai vizsgálata. *Versenytiükör*, 2019. 1. sz. 29–38. p.; POGÁNY Ágnes: A nagy háború hosszú árnyéka: Az I. világháború gazdasági következményei. In TOMKA Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest, 2015. Osiris Kiadó; PÉTERVÁRI Máté: A kivételes hatalomról rendelkező törvény alapján elrendelt moratóriumok hatása a csődeljárásokra. *Katonajogi és Hadijogi Szemle*, 2020. 2. sz. 25–39. p. ALMÁSI Antal: *A háború hatása a magánjogra*. Budapest, 1917. Magyar Jogászegylet; BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában (1933–1944)*. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó; KOVÁCS György: A kartellkérdés és -szabályozás gazdaságtudományi és gazdaságpolitikai háttere a két világháború közötti magyar közgondolkodásban. *Versenytiükör*, 2016. Különszám II. 14–38. p.; SZILÁGYI Pál – TÓTH András: A kartellszabályozás történeti fejlődése. *Versenytiükör*, 2016. Különszám II. 4–13. p.



1. Kemény fia Lőrinc szerepe Árpád-kori történelmünkben

Az Árpád-korban, az úgynevezett személyes királyság korában a legfőbb hatalmi-közjogi tényező Magyarországon a király volt. Országában minden más hatalom, tisztség és tekintély az ő akaratára és hatalmára volt visszavezethető. A 13. század második felében azonban a királyi udvarban egymás után tűntek fel olyan (állam)férfiak, akiknek nevét – tisztségeik, a koronának tett szolgálataik vagy éppen hűtlenségük miatt – megőrizte az utókor. E jeles vagy kevésbé dicső tettekről, azok jutalmáról, illetve büntetéséről a korszakból fennmaradt latin nyelvű oklevelekben és a többé-kevésbé eme forrásokra támaszkodó történeti-államtörténeti szakirodalomban olvashatunk.

Ilyen kiemelkedő személy volt a maga korában az ismeretlen – talán Sente-Mágócs¹ – nembeli Kemény fia Lőrinc is, aki a királyi hatalom és a kiépülőben lévő magyar állam szempontjából kiemelkedő jelentőségű, egyben kritikus időszakban, a tatárjárást követő ország(újjá)építés, majd a IV. Béla és István ifjabb király közötti belháborúk idején, V. István királysága alatt és IV. László király uralkodásának első éveiben is viselt jelentős tisztségeket. Személyének még az uralkodó számára is bizonyos fokú megkerülhetetlenségét mutatja az a tény, hogy a trónon egymást követő uralkodók az események folyásában rendre igyekeztek őt híveik sorában tudni, számítottak szolgálataira, és azt készségesen jutalmazták. Amikor azonban a szerencséje úgy fordult, Lőrincnek azt is meg kellett élnie, hogy a hűtlenség bélyegét sütötték rá.

E tanulmányban Kemény fia Lőrinc harctéri és hivatali működésének a korabeli oklevelekből megismerhető főbb állomásait mutatom be azoknak a királyi joggal kimutatható összefüggéseit kiemelve. Ennek keretében vizsgálható az általa viselt tisztségek és a neki juttatott birtokadományok sora, valamint hűtlenségben marasztalásának körülményei.

2. A királyi jog

Elfogadva Párniczky Mihály definícióját, a királyi jog (*ius regium*) tágabb értelemben nem más, mint a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összessége, amelyek a király számára valamely politikai vagy

László Balázs

Kemény fia Lőrinc és a királyi jog

gazdasági előnyt biztosítanak.³ Egyszerűbben fogalmazva, a *ius regium* az, amitől tartalmi értelemben király a király. Jellegzetes elemei korszakoktól és országoktól

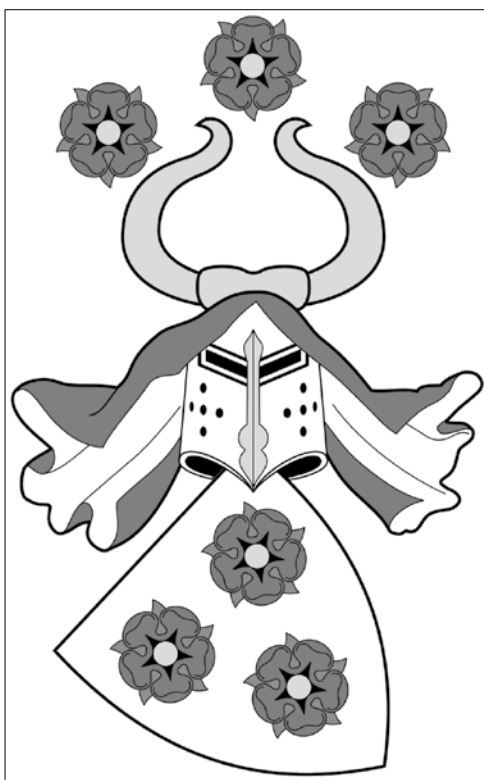
függően részleteikben némiképp eltérő tartalommal a törvényhozás, a kormányzás, a bírászkodás, az adók, vámok szedése, a fontosabb tisztviselők állítása vagy éppen a hadsereggel rendelkezés. Mai jogrendszerünkben e jogosultságokat, azok funkcióit – természetesen tartalmilag is más formában – a főbb állami szervek hatásköreiként azonosíthatnánk, azonban a személyes királyság korában mindezek az előjogok egyetlen hatalmi tényezőre, a királyra mutattak, ezért nem volna helytálló a király hatásköreiről beszélni, helyesebb a királyi hatalomgyakorlás formáinak nevezni ezeket.

E tágabb értelemben vett *ius regium* alkalmas arra is, hogy a királynak országához, alattvalóihoz való jogi viszonyát tükrözze. Ennek szemléltetéséhez pedig azért szolgálhat jó példának Kemény fia Lőrinc pályafutása, mert ő a tatárjárást követő restauráció, majd a királyi hatalomért kibontakozó belharcok idején folyamatosan a király, a központi hatalom legszo-

rosabb közelségében tudott maradni. Sorsszerű persze, hogy a hatalom hullámvázaival, az erőviszonyok változásával időről időre változott az ő szerepe és megítélése is a királyi udvarban.

3. Kemény fia Lőrinc emlékezetes cselekedetei

Az Árpád-kor századait átfogó történeti munkákban rendre olvashatunk Kemény fia Lőrinc életének fontos mozzanatairól, Wertner Mór pedig önálló tanulmányt szentelt Lőrinc és leszármazói életrajzában és főbb cselekedeteinek. Kemény fia Lőrinc neve a tatárjárást követő ország(újjra)építés korában jelenik meg a királyi udvarban, „a főtiszt-



Szente-Mágócs címere²

viselők mellett forgolódo, már a felváltásukra hivatott fiatalabb urak” között, olyan nevek társaságában, mint Ákos nembeli Ernye (majdani erdélyi vajda, királyi lovászmester, országbíró, tárnokmester) vagy Aba nembeli Lőrinc (majdani királyi étekgómester, pohárnokmester).⁴

Wertner 1243-ra teszi,⁵ a korabeli forrásokot nagyobb számban és pontosabban használó Pauler Gyula azonban 1249-re datálja azt, amikor Lőrinc a király udvari ifjaként, inasaként a halicsi hadjárat egyik útközetében átadta saját lovát IV. Béla vejének, Ratiszlávnak, Bosznia bánjának, miután az elvesztette a sajátját.⁶ Ugyancsak kitüntette magát 1246-ban a II. Frigyes osztrák herceg csapatai ellen vívott németújhegyi csatában,⁷ harcolt 1252-ben a morvaországi hadjáratban,⁸ 1260-ban pedig frissen – és éppen e célból – kinevezett bánként legyőzte a szörényi területeket dúló bolgárokat.⁹ Már ekkor megmutatkozott azonban jellemének kegyetlenségre hajló oldala, mivel a harcban ejtett foglyokat a Duna mentén felakasztatta.¹⁰ A források szerint pedig nem ez volt egyetlen és utolsó könyörtelen cselekedete.

Működésének újabb emlékezetes pontja az 1264–65. évi feketehalmi ostrom. Amikor ugyanis az 1260-as évek közepére IV. Béla és fia, István hatalmi harca a korábbi békeegyezségük ellenére fegyveres konfliktusba torkolt, a király seregeinek sikerült Istvánt az erdélyi ország-részben mind keletre, a Barcaságig szorítania. István azonban alkalmanként képes volt visszavágni apjának a hadszíntéren. Ekkor érkezett Erdélybe Béla király újabb seregének élén Lőrinc – immár országbíróként –, akinek segítségével Béla utóbb három falut adományozott, jóllehet „hideg, könyörtelen bátorsága ilyféle buzdításra alig szorult”.¹¹ Lőrinc a seregével Feketehalom váráig üldözte a visszavonuló Istvánt, majd ostrom alá vette a várat, amely végül sikertelennek bizonyult, Istvánnak sikerült elhagynia a csatateret, Lőrinc pedig fogságába esett. Ebben szerepe lehetett a Béla által a helyszínre küldött, mégis Istvánhoz csatlakozó Miskolc nembeli Panyit árulásának.¹² Még az ostrom előtt azonban Lőrinc ismét megcsillagította eltökéltségét és kegyetlenségét, amikor elfogta és halálra kínoztatta István követét, akit az ifjabb király az apjához küldött volna.¹³

Miután 1266 tavaszán Béla és István a Nyulak szigeten ismét békét kötöttek, híveik táborának megerősítése érdekében birtokadományokkal és újabb vagy magasabb tisztségekkel jutalmazták azokat, akiket maguk mellett tudhattak. Így esett, hogy 1267-ben IV. Béla elmozdította tisztségéből az István táborához közeledő szlavón bánt,

Rátót nembeli Lorántot, és helyére addigi nádorát, Héder nembeli Henriket ültette. Ekkor nyerte el első alkalommal a nádori tisztséget Kemény fia Lőrinc, míg az ő helyét országbíróként Ákos nembeli Ernye vette át.¹⁴

IV. Béla halála után korábbi híveinek tábora kettészakadt. Főként az 1250-es évek közepét követően tisztséget kapott urak nem álltak az új király, V. István mellé, míg Béla régebb óta szolgáló hívei, köztük Lőrinc is, többnyire felsorakoztak mögötte.¹⁵ Lőrinc személyének jelentőségét mutatja, hogy bár IV.



IV. Béla harca Ottokár cseh királlyal (Képes Krónika)¹⁹

Bélának 1270-ben bekövetkezett halálakor is nádora volt, ugyanebben az évben, de már Béla halála után ő kísérte V. Istvánt Krakkóba, majd a II. Ottokár cseh királlyal történő békekötés végett Pozsony környékére is.¹⁶ Ugyanennek az évnek a végén, amikor Ottokár a béke ellenére a nyugati határterületen az István ellen zavargókat támogatta, decemberben a királyi hadak Lőrinc vezetésével már Ausztriát dúlták, majd 1271 tavaszán Lőrinc újabb hadat vezetett Ausztria

irányába, hogy megfékezze Ottokár előretörését.¹⁷ Végül májusban, több vesztes csata után a magyar seregek visszaverték Ottokár csapatait. A két uralkodó júliusban megkötött békeszerződését kiegészítendő, az ország legjelentősebb tisztségviselői között Lőrinc is – ekkor ismét mint szörényi bán – felesküdt a békére.¹⁸

Kemény fia Lőrinc pályafutásának egyik utolsó jelentős, dokumentált pontja V. István királysága alatt a korszak egy másik jelentős férfiúja, Gutkeled nembeli Joachim szlavón bán árulására vezethető vissza. Joachim 1272-ben Erzsébet királynéval szövetségbe – a király ellen hűtlenségbe esve²⁰ – elrabolta és Kapronca várába vitte László herceget (a későbbi IV. Lászlót). István király ekkor, röviddel halála előtt megfosztotta tisztségétől Joachimot, helyére Mojs fia Mojs nádort ültette, akitől e tisztséget – második alkalommal – Lőrinc vette át.²¹

A gyermek IV. László uralkodásának kezdetén Erzsébet özvegy királyné kívánta kezébe venni a tényleges hatalmat, és bár Erzsébet „nagyra törő, hatalomra vágyó nő volt”, aki „már férje életében oly szerepre vágyott, aminőt egykor Gertrúd töltött be II. Endre mellett”, IV. Béla fegyelmelzett, régebbi hívei – Lőrincel egyetemben – László mellé álltak.²² Rövid időn belül azonban az Erzsébet által támogatott Joachim és annak szövetségese, Kőszegi Henrik léptek előre a magasabb tisztséget viselők között. Joachim visszakapta a szlavón bántágot, Henrik pedig árulással vádolta meg, majd lemészárolta II. Ottokár király sógorát, Béla macsói és boszniai herceget. Ezt követően, 1272 novemberében Lőrinc – igaz csak rövid időre

– ismét kiszorult a hatalomból, Rátót nembeli Loránt lett a nádor, Joachim a tárnokmester, Henrik pedig megkapta Bosznia északnyugati részét.²³

Miközben a haragra gerjedt Ottokár az ország ellen indult, a királyi udvarban sem csitulak a kedélyek, Joachim ugyanis Erzsébethez sem tudott hű maradni, igyekezett a fiatal László királyt anyja ellen hangolni.²⁴ Ekkor Erzsébet csak elhalt férjének híveire támaszkodhatott. Így nyerte el – némi birtokadomány mellett – 1273 tavaszán immár harmadszor a nádori tisztséget Kemény fia Lőrinc, aki ekkor közreműködött a király és anyja megbékélésében, míg végül 1273 júniusában ismét Rátót nembeli Loránt váltotta őt a nádori tisztségben.²⁵ E ponton túl a történetírók Lőrinc további cselekedeteiről nem számolnak be, és a Hóman–Szekfű szerzőpáros áttekintő táblázatai szerint többé nem viselt országos tisztséget.²⁶ Halálának pontos ideje nem ismert, az 1273 és 1280 közé tehető.²⁷

4. Kemény fia Lőrinc tisztségei

A történettudományi munkák és a korszakból fennmaradt oklevelek alapján, ha hézagoktól nem is mentesen, de lényegesebb elemeit tekintve képet kaphatunk a Kemény fia Lőrinc által viselt fontosabb tisztségekről. A Hóman–Szekfű szerzőpáros áttekintő táblázatai segítik a tájékozódást az országos tisztségek körében: a vizsgált korszak első táblázata²⁸ IV. Béla fontosabb tisztségviselőit mutatja be a tatárok kiűzésétől 1270-ig, a második²⁹ pedig IV. László tisztségviselőit jelöli 1272 augusztusától 1290-ig.

A korábbi táblázat szerint Lőrinc a legfontosabb országos tisztségek közül legkorábban a királyi lovászmesterséget viselte 1257 és 1260 között, majd 1260-tól 1267-ig az országbírói hivatalt töltötte be, e tisztséget viselte Fekete-halom ostromának idején is (míg Wertner ekkor nádornak, 1263-ban pedig István tárnokmesterének nevezi³⁰). IV. Béla és fia, István 1266. évi békekötését követően, az udvari tisztségeknek a király hívei közötti újrafelosztásában pedig, amikor Héder nembeli Henrik a horvát-szlavón bániságot vette át Rátót Loránttól, Henrik után Lőrinc lett a nádor, amely pozíciót 1270-ig, de rövid ideig még IV. Béla halála után is betöltötte. Paulertől tudjuk, hogy V. István uralkodása alatt Lőrinc a szörényi bániságot viselte, míg István nádorként Mojs fia Mojs tevékenykedett egészen addig, amíg a király – röviddel halála előtt – Mojsot a hűtlenségbe esett Gutkeled nembeli Joachim helyett szlavón bánná tette; ekkor Lőrinc visszakapta a nádori méltóságot.³¹

A második táblázat szerint pedig Lőrinc IV. László uralkodásának első éveiben a nádori címet viselte előbb 1272 novemberéig, majd 1273 márciusa és júniusa között, hivatali utóda mindkét alkalommal Rátót nembeli Loránt lett. Harmadik nádorságát – Erzsébet gyakran változó kedvén túl – vélhetően II. Ottokár fenyegető támadásának köszönhette, munkáját pedig a fiatal király és anyja, az özvegy királyné összebékítésével végezte be.

Országos tisztségei mellett Kemény fia Lőrinc számos ispánságot viselt több évtizedes pályafutása során. Erre vonatkozó adatokat a korabeli oklevelekben három jellegzetes formában találhatunk. Egyfelől, mivel ország-

bíróként, majd nádorként a bírói hatalom gyakorlását is lehetővé tevő országos tisztséget viselt, néhány ítélete fennmaradt az utókor számára, ezek pedig jellemzően fel tüntetik a bíró valamennyi aktuális tisztségét. Léteznek továbbá olyan oklevelek, amelyek érdemi tartalmukban érintik, vagy a rendelkezéseik indokolását tartalmazó történeti részben említik Lőrinc személyét és tisztségeit. Harmadszor, a korabeli királyi okleveleknek gyakori tartozéka a rendelkezés idején fontosabb tisztséget viselő személyek felsorolása. E felsorolásokban Lőrinc több alkalommal szerepel mint nádor és somogyi ispán, illetve mint szörényi bán és dobokai ispán.

A Lőrinc által viselt ispánságokra utaló egyik, ha nem a legkorábbi forrás egy 1259-re datált privilégium, amelyben IV. Béla a pilisi várat adományozza Mária királyné részére. Az oklevélben a fontosabb tisztséget viselők sorában szerepel a következő megjelölés: „*Laurencio filio Kamini Marescalco nostro et Comite Geuriensi*”, amelynek értelmezését segíti Wenzel Gusztáv megjegyzése, miszerint az oklevél szövege IV. Orbán pápa 1263. évi megerősítő bullájában maradt fenn. Az olasz nyelvben ugyanis a „*marescalco*” kifejezést kovácsmesterként vagy istálló-mesterként azonosíthatnánk. Egyértelmű tehát, hogy a forrás Lőrinc királyi lovászmesterségére utal, emellett viselte – mint kiderül – a győri ispánságot.³²

Wenzel 1262-ből közli Lőrincnek a pannonhalmi apátiság és bizonyos mosoni várjobbágyok közti, Dorogban fekvő birtokkal kapcsolatos perében hozott ítéletét. Az oklevél Lőrincet mint a király úr udvarának bíróját (országbíró) és zalai ispánt jelöli.³³ Érdekes, hogy a történettudományi források és életrajzi lexikonok Lőrincet 1260–61-től mutatják országbírónak, elődjeként pedig Kőszegi Henriket tüntetik fel, ezzel szemben Ráth Károly közöl egy 1256. december 30. napjára datált oklevelet, amely arról tanúskodik, hogy bizonyos Miklós bán fia Lőrinc országbíró és zalai ispán előtt megosztoznak.³⁴ E forrást Wenzel is átveszi,³⁵ azonban ő közli 1256-ból a székesfehérvári káptalan egyik oklevelét, amely szerint akkoriban Henrik somogyi ispán az országbíró.³⁶ Mindezekre tekintettel az 1256. december 30. napjára datált, állítólag Lőrinc országbírótól származó oklevél vagy legalább a keltezés hitelessége kétségbe vonható.

A Lőrinc első nádorsága idejéből fennmaradt több oklevél szerint is nádorsága idején somogyi ispán volt.³⁷

1271-ből maradt fenn az oklevél, amelyben V. István Újhely birtokot adományozza minden tartozékaival Kemény fia Lőrincnek, aki István elmondása szerint királyi atyjának idején, már ifjúkorától fogva mindig különféle hű érdemekkel volt az ország hasznára. Beszámol azonban Lőrincnek az István uralkodása alatt tett szolgálatairól is, nevezetesen arról, hogy bánként elkísérte a királyt lengyel földre, majd Pozsony vidékére, később pedig a cseh támadásának kivédésére hadat vezetett a nyugati országrészbe. E forrás szerint Lőrinc 1271-ben szörényi bán és dobokai ispán, de a levél szövegéből azt is megtudjuk, hogy korábban a nádori tisztség és a somogyi ispánság mellett a kemléki ispánságot is viselte.³⁸ Lőrinc kemléki ispánságáról Pauler annyit jegyez meg, hogy e tisztségét IV. Béla halálakor is viselte.³⁹

A *Hazai Oklevéltár* közli azt az adománylevelet, amelyvel IV. László Lőrincnek adja a Pozsony megyei Újvár birtokot. E forrás rövidebb Lőrinc harmadik nádorsága előtt keletkezhetett, mivel a tisztviselők felsorolásánál nádorként Rátót Loránt szerepel, míg az oklevél érdemi része Lőrincet soproni és verbaszi ispánnak nevezi.⁴¹ Említést érdemel még egy 1273 júniusában kelt dokumentum, amely szerint IV. László bizonyos Lőrinc fia Bogomér ispánnak adja a Palugya nevű földet, és amely forrás Kemény fia Lőrinc harmadik nádorságának utolsó hónapjában keletkezhetett, ennek megfelelően tünteti fel az országot kormányzóknak sorában Lőrincet, aki nádor, soproni és baranyai ispán, valamint a kunok bírója.⁴²

Végül, 1274-ben IV. László király, amikor hű szolgáltaért visszaadja Lőrincnek a tőle korábban elvett Újhely birtokát, arról is megemlékezik, hogy Lőrinc, jóllehet 1274-ben már csak ispánnak nevezik, korábban más tisztségeket is viselt: „elődeinknek, tudniillik nagyapánknak és atyánknak, Magyarország jó emléké és kiváló királyainak idején a nádorságot és az ország nagyobb tisztségeit dicséretesen viselte”.⁴³

Érdekes, hogy Reiszig Ede történész Somogy vármegye középkori ispánjainak felsorolásánál Kemény fia Lőrinc esetében az alábbiakat tünteti fel: „1267–1268: Baranya, Moson, Sáros, Sopron, Szepes vármegyék főispánja és nádor”.⁴⁴

Összevetve Kemény fia Lőrinc emlékezetes cselekedeteit és az éppen uralkodó királyhoz való viszonyát az általa viselt tisztségekkel, azok megszerzésének és elvesztésének időpontjaival, egyértelműen kijelenthető, hogy a mindenkor király jóindulata, Lőrinc és a király aktuális kapcsolata határozta meg az általa viselt hivatalokat. E tény magyarázata megközelíthető politikai és jogi oldalról is. Politikai oldalról nyilvánvaló, hogy a király a tisztségek és birtokok adományozásával jutalmazza a hű szolgálatot, valamint további hűségre és szolgálatra kíván ösztönözni. E megfontolásokat számos korabeli királyi oklevél *arenga* része kifejezetten – és gyakran látványos nyelvi fordulatokkal – tartalmazza. A politikai szándékhoz pedig közjogi felhatalmazás párosul, a királynak azon előjoga, hogy a tisztviselőit maga jelöli ki, és ő fosztja meg őket tisztségeiktől. E jogkörében – ha esetleg ki is kéri tanácsának véleményét – semmilyen más akarat nem korlátozza. Degré Alajos szerint például a rendek a 13. század végéig a nádor és az országbíró esetében is hiába tettek kísérletet arra, hogy kinevezésükbe beleszólást nyerjenek.⁴⁵

A tisztségek kiosztásában tehát a király akaratát közjogilag semmi nem korlátozza, „a királyi, később országos tisztviselőket, megyéspáncokat stb. belátása szerint nevezi ki és bocsátja el”.⁴⁶ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tisztviselők kiválasztásában a társadalmi-történelmi körülményektől teljesen függetlenedni tudna. Éppen Kemény fia Lőrinc esete mutatja, hogy egyes kiemelkedő személyiségek a király (vagy a királyok sora) számára is mellőzhetetlenné válhatnak. A 13. század második felére ugyanis a királyi hatalom olyan helyzetbe került, amikor ha közjogilag nem is volt kötve más hatalmi tényező által, ténylegesen mégsem tudott függetlenedni az országában és a királyi udvarban zajló eseményektől. Ahogy Degré fogalmaz, a nemesség rangja nem örökségből, hanem a király adományából származott,⁴⁷ és közöttük is voltak olyanok, akik birtokaik és viselt tisztségeik nyomán kiemelkedhettek a többiek közül, tisztségeiket azonban nem sikerült örökletessé tenniük.⁴⁸ Az adományok pedig egyes előkelői csoportok tényleges hatalmának növekedését eredményezték, ördögi körbe zárta a királyi hatalmat. IV. Béla és főleg az ő utódai ugyanis hiába próbálták időről időre visszavágni egyes urak hatalmának túlhajtásait és megszilárdítani a királyi hatalmat, az országot érő külső támadások és azoktól való félelem, valamint a belharcok miatt szükségük volt a legjelentősebb urak támogatására, amelyet újabb adományokkal szerezhetek meg. Kristó Gyula szavaival: „olyan időket élt IV. Béla alatt – és még a következő évtizedekben is – Magyarország, amikor a történelmi körülmények a nagyuraknak és nem a királyi hatalomnak kedveztek”.⁴⁹ Ennek eredményeként a 13. század második fele a fennmaradt okleveles források alapján a királyi birtokadományozások és a birtokok visszavétele végeláthatatlan hullámszerűségét kelti.



V. István koronázása (Képes Krónika)⁴⁰

5. Kemény fia Lőrinc nádor bírói munkássága

Kemény fia Lőrinc jelentőségéhez mérten különös, hogy a *Magyar História* sorozat 13. századot tárgyaló könyvében Kristó csupán egyetlen helyen említi Lőrincet. Az 1267. évi úgynevezett harmadik Aranybulla birtokvisszavételre vonatkozó szabályait tárgyalva jegyzi meg a szerző, hogy „a bárki által elfoglalt nemesi birtokok visszavételét – a törvény előírásainak megfelelően – két

báró (Lőrinc nádor, somogyi ispán, valamint Csák bán, zalai ispán) ítélte meg”, akik mellé IV. Béla megyéenként nemeseket állított bírótársnak.⁵⁰ E megállapítást Béli Gábor akként pontosítja, hogy a király Lőrinc nádort küldte a saját megyéjébe, Somogyba, hogy ezekben az ügyekben ítéljen, mellé pedig öt megyebeli nemest delegált⁵¹ – ezek a nemes bírók pedig a későbbi szolgabírók elődeinek tekinthetők ugyan, valójában azonban még a király által delegált bírók, akik ítélkezési hatalmukat, *iurisdictio*jukat a királytól és nem valamiféle nemesi közösségtől kapják.⁵² Ezt támasztja alá azoknak az 1268-ból származó ítéleteknek a szóhasználata is, amelyeket Lőrinc és nemes bírótársai hoztak. Az egyik ilyen forrás például arról tanúskodik, hogy az eljáró bíróság Domonkos fiainak, Sándornak és Pálnak visszaadta a bizonyos királynéi népek által jogtalanul elfoglalt Sengurg (Szentgyörgy) nevű örökös birtokukat. Témánk szempontjából azonban az oklevél bevezető része érdekesebb, ahol Lőrinc maga is elmondja, hogy őt a király küldte ki ítélkezni Somogy megyébe, és ő rendelte mellé a megye nemesi által választott öt bírótársat is.⁵³

Az előbbi forrás a *ius regium* egyik fontos elemére, a király bírói hatalmára is utal. A személyes királyság korában ugyanis a legfőbb bírói hatalom forrása a király, aki teljes országának, alattvalóinak bírója, aki bármely ügyet magához vonhat. Értelemszerűen azonban az uralkodó egy személyben nem képes minden vitás ügyet személyesen megítélni, ezért bírói hatalmát fokozatosan egyes tisztviselőire, később már közösségekre is delegálja.⁵⁴ Már Szent István *Intelmei* előíranyozzák, hogy a király lehetőleg csak a tekintélyéhez méltó, nagyobb ügyekben ítéljen személyesen, egyébként hagyja az ítélkezést a törvényes bírókra.⁵⁵ A király mellett az Árpád-kor másik kiemelkedően fontos bírói személye pedig a nádor, akinek ítélkezési hatalma a vidéki bíraskodásban az 1222. évi Aranybullával teljesebbé válik, a mindenkori nádor e tisztségénél fogva saját jogon, a király tudta nélkül ítélkezhet saját udvarában, ahol egy bírói helyettese is lehet.⁵⁶ Az 1270-es évek közepétől aztán működik a nádori közgyűlés is, amelynek elsődleges feladata az úgynevezett közösleges gonosztevők kiiktatása volt, eljárta azonban egyéb ügyekben (birtok- és hatalmaskodási perekben) is.⁵⁷

Bármilyen formában jár azonban el a nádor, hatalma végső soron mégis a királyi hatalomra mutat vissza, méghozzá kettős szálon. Egyfelől, a nádor tisztségét a király ruházta fel ítélkezési hatalommal törvényeiben, például az Aranybullában, saját bírói hatalmának egy részét delegálva rá. Másrészt, a nádor – és más országos tisztviselők – személyének meghatározása is a király előjoga, ekként a mindenkori nádor személyében is a királytól kapta hatalmát. Az előbb hivatkozott 1268. évi oklevélből kiolvasható ítélkezési forma azonban sem a nádor udvarában történő ítélkezéssel, sem a nádori törvényszékkel nem azonos. Lőrinc nádor és a nemes bírótársak tanácsa valójában a király által konkrét – az oklevelek bevezető részében is megjelölt – tárgyban, meghatározott ügytípusra kiküldött bíróság. E tanácsban ezért nemcsak a nemes bírótársak, de maga Lőrinc nádor is delegált bíró.

6. Birtokadományozás és vagyonkobzás

Látva Kemény fia Lőrinc közéleti pályafutását, és ismerve a 13. század második felének királyi birtokpolitikáját, nem meglepő, hogy Lőrinc neve többször – és különböző összefüggésekben – merül fel birtokadományozásról vagy vagyonkobzásról beszámoló korabeli oklevelekben.

1267-ből maradt ránk István ifjabb király levele, amely arról tanúskodik, hogy amikor három évvel korábban az ifjabb király seregével Feketehalom várába vonult, Hontpázmány nembeli Iván fia András az ostromló csapat kapitányát, István és az övéi nagyobb ellenségét, magát Kemény fia Lőrincet – ahogy arról korábban szó volt – elfogta és István elé vitte, András ajtónállómester ezért és más cselekedeteiért Istvántól megkapott bizonyos Aranylabu Barth (Pétervárad) nevű földet. Az oklevélből az is kiderül, hogy ezt a földet István korábban a kun Bachkoldának adományozta, majd el is kobozta annak fiaitól hűtlenségük miatt, amit „ugyanazek nyilvánvalóan elkövettek minket és a mieinket üldözvén, mivel szüleink, tudniillik IV. Béla és Mária Királyné parancsára felkeltek ellenünk, hadjáratot indítva üldöztek minket”.⁵⁸

Pétervárad kapcsán István oklevele megemlíti egy további érdekességet, miszerint e birtok korábban Töre fia Péter ispáné volt, és tőle „hűtlenségének nyilvánvaló bélyege miatt, amely bélyeg az egész ország ellen is volt, elidegenített és a mi kezünkre szállt”.⁵⁹ Pétervárad tehát történelmi távlatokban rövid időn belül legalább kétszer szállt a koronára hűtlenség miatt, és e ponton Kemény fia Lőrinc története távolról összekapcsolódik az Árpád-kor legismertebb hűtlenségi cselekményével, a Gertrúd királyné elleni merénnyel. Töre fia Péter ispán ugyanis a források alapján nem más, mint a Gertrúd elleni összeesküvés azon résztvevője, aki végül a halálos csapást mérte a királynéra.⁶⁰ Péter esetleges büntetéséről írásos forrás nem maradt fenn, úgy tartják – és ez magyarázná is az okleveles dokumentálás hiányát –, András király őt „első felindulásból” karóba húzatta.⁶¹

A Feketehalomnál, Kemény fia Lőrinc seregével szemben tanúsított hősiessége miatt kapott birtokadományt V. Istvántól Sándor szörényi bán 1268-ban,⁶² majd Demeter és Mihály ispánok, Endre fiai, 1270-ben.⁶³

Az előbbieken már hivatkozott egyik oklevél szerint 1271-ben kapta Lőrinc V. István királytól a Béla és István királyoknak tett gyakori hű szolgálataért az Újhely nevű birtokot.⁶⁴ A *Hazai Oklevéltár*ból előbb már idézett, 1273-ban kelt oklevél tanúsága szerint pedig IV. László király a felmenői, Béla és István királyok idején tanúsított hű szolgálataiért, anyja Erzsébet királyné és az ország báróinak egyetértésével „kegyeltjének és hívének”, Lőrincnek adta a Pozsony megyei Újvár nevű földet és az ottani vámot, amely földről azt is elmondja, hogy azt korábban Lőrinc apja, Kemény ispán bírta II. András király adományából.⁶⁵ Ugyanebből az évből maradt fenn az adománylevél, amellyel a király Csák nembeli Péter és Máté fivéreknak adta a Scynche nevű birtokot, érdemeikért, amelyeket töb-

bek között a Kemény fia Lőrinc és társai ellen Feketehalomnál vívott harcban csillogtattak.⁶⁶

Amint arról Kemény fia Lőrinc országos tisztségeinek vizsgálatánál már szó esett, ismereteink szerint Lőrinc politikai pályafutásának utolsó jelentős cselekedete az volt, hogy 1273-ban közreműködött az ifjú IV. László király és anyja, az özvegy Erzsébet királyné összebékítésében. A királyi hatalmat aláásni igyekvő urakkal (leginkább Kőszegi Henrikkel és Gutkeled nembeli Joachimmal) szembeni fellépés érdekében László és Erzsébet kénytelenek voltak elnyerni egymás híveinek bizalmát is, és kellőképpen meg kellett jutalmazniuk azokat, akik mellettük kitarítottak. Ezt példázza az a terjedelmes, 1274-ben kelt oklevél, amelyben IV. László visszaadja Kemény fia Lőrinc ispánnak a Trencsén megyei Vág mellett fekvő Újhely (Vág-Újhely) birtokot. A levél a következőket rendeli:

„báróink tanácsának közbenjárására ugyanezzel a királyné úrnóval, legdrágább anyánkkal bizonyos feltételek alatt a béke és egyetértés szövetségére léptünk, hogy a bárók, nemesek és általában mindenki mások birtokait, melyek a korábban mondott harcokban elvéstettek, vissza kell adni és állítani, és az okozott károkat megtérítő módon helyre kell állítani”.

Az oklevél *arenga* részéből egyértelmű, hogy az említett harcok alatt az 1270-es évek elején lezajlott hatalmi viszálykodást kell érteni. A forrás érdemi része pedig Lőrinc hűségét emlegeti:

*„tetszett ennélfogva, hogy Kemény fia Lőrinc ispánnak, kegyelt és hű bárónknak, aki helyettesével és fiaival egykor az előbb mondott anyánk pártjára állt, és ezért Újhely nevű birtoka általunk elvéstett; mivel pedig a mondott egyezés megkötése érdekében ugyanezen anyánknak hatékony segítségére sietni és ténykedni láttuk minden más bárónk előtt ugyanezt a Lőrinc ispánt, becsületességének felajánlásával megmutatva megbízható hűségét; a mondott Újhely birtokot minden hasznával és minden tartozékával ugyanennek a Lőrinc ispánnak, és általa fiainak és fiai leszármazóinak a jövőben, visszaadtuk és visszaállítottuk azzal a joggal és teljességgel, amelyben korábban ugyanazt megfelelően birtokolni ismertük”.*⁶⁷

A Lőrincnek juttatott birtokadományokat a király kivétel nélkül „Lőrincnek és általa örököseinek és örökösei leszármazóinak” rendeli. Ezt a korban szokásos birtokadományozási formulát nevezi Béli a jogokat meghatározó záradék egyik elemének, míg annak másik eleme a rendelkezési jog terjedelmének megállapítása, amely azonban hiányozhat akkor, ha a király saját (illetve a korona) dologi jogát a *ius regium* alapján fenntartja a birtokon.⁶⁸ IV. László 1273. évi, Újvár visszaadásáról rendelkező oklevelében azonban egy másik kitétel található, miszerint Lőrinc és leszármazói élők között vagy haláluk esetére teljesen szabadon és akármilyen jogcímen rendelkezhetnek az adomány tárgyáról.⁶⁹ E rendelkezésben pedig éppen a *ius regium* alapján fennálló elidegenítési tilalom alóli mentesítést kell látnunk.

7. Kemény fia Lőrinc hűtlensége

Az Árpád-korban a hűtlenségi bűncselekmények jellegadó tulajdonsága azok jogi tárgya, a király – és a korona – közjogi méltósága, ami szorosán összefügg a királynak e méltóságából fakadó közjogi jogosultságaival, a tágabb értelemben vett királyi joggal. A kör azzal zárul be, hogy a *ius regium* egyik eleme éppen a hűtlenségi bűncselekmények megbüntetése. A Hármaskönyvből is kiolvasható, hogy a hűtlen javainak a koronára történő visszaszállása – és ez különösen fontos a patrimonális államberendezkedés megszűnése után – azzal függ össze, hogy a hűtlen az ország szent koronájának méltósága és tekintélye ellen vétkezik.⁷⁰ Felmerül a kérdés, vajon Lőrincet marasztalták-e a hűtlenség bélyegével a 13. század második felének folyamatosan forrongó hatalmi-politikai viszonyai között.

Bár Lőrinc birtokainak hűtlenség jogcímén történt elvételéről nem maradt fenn oklevél, és ellenkező adat hiányában az is bizonyosnak vehető, hogy fővesztés-büntetéssel vesztette életét, a kérdés mégis igenlően válaszolható meg (a 13. század második felében egyébként is gyakori jelenség volt, hogy a hűtlenségi büntetésből a fővesztést nem hajtották végre).

Ahogy arról már szó volt, Lőrinc 1274-ben kapta vissza IV. Lászlótól a Trencsén megyei Újhely nevű birtokot, amelyről a király elmondja, hogy az korábban is Lőrincé volt, azonban tőle elvétetett. V. István 1271. évi okleveléből tudjuk, hogy ezt a birtokot ekkor kapta Lőrinc, tehát a köztes három évben kellett azt elveszítenie. Hogy ez mikor és ki által történt, arra IV. László adományleveléből és Lőrinc tisztségeinek változásából következtethetünk. László király az újhelyi birtokot általa elfoglaltként jelöli meg. Ha ezt önmagában nem tekintenénk perdöntőnek, akkor is figyelembe kell vennünk, hogy István levele Lőrincet szörényi bánként azonosítja, tehát a korábbi birtokadományozásra már Lőrinc első nádorsága után került sor, másodsorra pedig éppen István tette – röviddel halála előtt – nádorrá Lőrincet. Ebből alappal következhet, hogy Újhely királyi visszavételére már nem István életében került sor, és éppen Lőrinc második és harmadik nádorsága között volt egy rövid időtartam (1272 novemberétől 1273 márciusáig), amikor nem viselt országos hivatalt, ezért leginkább második nádorságának elvesztéséhez köthető Újhely birtokának elvesztése is. Arra pedig, hogy a birtok elvételére hűtlenség miatt került sor, következtethetünk a már hivatkozott adománylevelekből, amelyek alapján a Feketehalomnál Lőrinc serege ellen harcoló urak jutottak birtokhoz. Hontpázmány nembeli Iván fia András 1267-ben, Sándor szörényi bán 1268-ban, Demeter és Mihály ispánok, Endre fiai 1270-ben, valamint Csák nembeli Péter és Máté 1273-ban nyert adományleveléből is kiténik, hogy V. István és IV. László is István elleni fegyveres támadásként jelöli meg Feketehalom ostromát, amelyet Lőrinc vezetett. A király közeli hozzátartozója elleni támadás pedig – miként ezt a Gertrúd királyné elleni merénylet megítélése is példázza – a király közjogi méltóságát sérti, ezért éppúgy hűtlenségnek minősül, mint a király személye elleni támadás. V. István ráadásul ifjabb királyként sa-

ját uralmi területén maga is a királyi tekintélyt hordozta már apja halála előtt is.

Ugyanakkor Feketehalom ostroma, mivel IV. Béla érdekében indult annak fia ellen, Béla szempontjából nyilvánvalóan nem minősült hűtlenségnek, akkor sem, ha a király családtagja ellen irányult. István azonban, aki magát ifjabb királynak címezte, és akit fiatalkorában Béla meg is koronáztatott, ezt a személye és hatalma ellen irányuló fegyveres támadást bizonyosan hűtlenségnek tekintette. A Demeter és Mihály ispánoknak, Endre fiainak címzett adományát tartalmazó 1270. évi oklevélben pedig három alkalommal is a hűtlen jelzőt használja azokra, akik Béla nevében ellene támadtak.⁷¹ Ugyancsak hűtlennek nevezi István feketealmi támadóit a Csák nembeli Péternek és Máténak szóló, IV. László által adott oklevél.⁷²

Az esetleges hűtlenségben marasztalás mellett az is nyilvánvaló, hogy ha nem is maradt fenn olyan oklevél, amelyben V. István vagy IV. László formálisan kegyelemben részesítette Kemény fia Lőrincet, az országos tisztségek ismételt adományozása és korábban elvett újhelyi birtokának visszaadása egyértelműen kifejezi a hűtlenség bélyege alóli mentesítését. A kegyelmezés pedig ekkor ugyancsak a király közjogi méltóságából fakadó előjoga.

8. Összegzés

A 13. század második feléből fennmaradt oklevelek és a korszak eseményeit – jelentős részben eme oklevelek alapján – feldolgozó szakirodalom alapján megállapítható, hogy IV. Béla uralkodásának utolsó évtizedétől kezdődően a királyi hatalom működésének az egyes főurak fel-

emelkedésében megnyilvánuló tényleges – de még nem közjogi(!) – korlátai erősödtek. A királyi udvarban megjelentek olyan tisztviselők, akik a királyi család egymással is hadakozó, szemben álló tagjai számára megkerülhetlenné váltak. E személyek hűségének, szolgálatainak el-

nyeréséért a trónon egymást követő uralkodók újra meg újra a tisztségek és birtokok adományozásának eszközéhez nyúltak, ami végső soron egyes főurak befolyásának további növekedését és a királyi hatalom gyengülését eredményezte, ördögi körbe zárva a királyi hatalmat.

Korának egyik ilyen kiemelkedő alakja volt Kemény fia Lőrinc, akinek működése a tatárjárástól az 1270-es évek közepéig számos ponton került összefüggésbe a királyi hatalommal, az uralkodó közjogi jogosítványait jelentő királyi joggal. Lőrinc az események forgatagában folyamatosan nyert el és veszített tisztségeket és birtokokat, miközben – különösen egyes kortársaival szemben – tulajdonképpen mindenkor kitartott az aktuális uralkodó és a korona szolgálata mellett.

A rendelkezésre álló adatok alapján kimutatható az is, hogy Kemény fia Lőrincet pályafutása egy pontján

a királyi hatalom rövid időre hűtlennek bélyegezhette, személyének jelentőségét mutatja azonban, hogy néhány hónapon belül, az újabb külső támadás megfékezése és a királyi udvarban dülő villongások elcsitítása érdekében a hatalomnak ismét kegyeibe kellett fogadnia őt. Halálának körülményeiről pontos adatunk nincs, de alaposan feltehető, hogy a korona hosszú és hű szolgálata után a király kegyét élvezve, országának és korának egyik legjelentősebb alakjaként távozott az élők sorából. Életútja pedig a történészek és a jogtörténet-tudomány számára is érdekes és kutatásra érdemes témát szolgáltathat mind a mai napig.



Feketehalom (Codlea) mai címere⁷³

LÁSZLÓ, BALÁZS

Lőrinc (Lorenz), Sohn von Kemény und das Recht des Königs (ius regium)

Zusammenfassung

Lőrinc (Lorenz), der Sohn von Kemény ist bekannt als ein der hochberühmtesten Palatine des 13. Jahrhunderts in Ungarn. In seiner anregenden Laufbahn war er aber nicht nur dreimaliger Palatin, sondern auch der erste Pferdeknecht des Königs, der Ban von Szörény und der Oberrichter des Königshofs. Nach einigen mittelalterlichen Urkunden, er war auch der Vogt von zahlreichen Landkreisen und Burgen (Győr, Zala, Somogy, Doboka, Kemlék, Sopron, Verbász und Baranya) in verschiedenen

Zeiten. Als der Soldat von drei Königen (Béla IV, István [Stephan] V und László [Ladislaus] IV), er kämpfte gegen die Feinde von Galizien, Österreich, Bulgarien, Mähren und auch gegen die Rebellen in Ungarn. Sein Leben war von der königlichen Macht und von den königlichen Privilegien oft und vollauf beeinflusst. Er war aber auch der Knecht, der Beförderer und der Hintermann, den jeder Monarch dabeihaben will.

- ¹ PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II.* Budapest, 1899. Atheneum, 216. p.
- ² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7a/Coa_Hungary_Family_Szente-Mag%C3%B3cs.svg.
- ³ PÁRNICZKY Mihály: *De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar ius regium az Árpád-házi királyok korában.* Budapest, 1940. Illés Szeminárium, 7. p.
- ⁴ HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet I.* Budapest, 1935. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 558–559. p.
- ⁵ WERTNER Mór: Kemény fia Lőrincz nádor és utódai. *Századok*, 1892. 1. sz. 42. p.
- ⁶ PAULER 1899. 216. p.
- ⁷ Uo.
- ⁸ WERTNER 1892. 43. p.
- ⁹ Uo. 43–44. p.
- ¹⁰ PAULER 1899. 247. p.
- ¹¹ Uo. 258. p.
- ¹² HÓMAN–SZEKFŰ 1935. 578–579. p.
- ¹³ PAULER 1899. 259–260. p.; DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában. Utazások a múltban és a jelenben.* Harmadik, javított kiadás. Budapest, 1980. Panoráma, 441. p.
- ¹⁴ PAULER 1899. 265–266. p.
- ¹⁵ HÓMAN–SZEKFŰ 1935. 585. p.
- ¹⁶ PAULER 1899. 282. p.
- ¹⁷ Uo. 284–290. p.
- ¹⁸ Uo. 292–293. p.
- ¹⁹ <https://mek.oszk.hu/01900/01954/html/cd2m/kepek/tortenelem/to38lkk126a.jpg>.
- ²⁰ LÁSZLÓ Balázs: Gutkeled nembeli Joachim hűtlensége. *Joghistoria*, 2014. 4. sz. 31–32., 34–36. p.
- ²¹ PAULER 1899. 301–302. p.
- ²² HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet II.* Budapest, 1936. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 10. p.
- ²³ PAULER 1899. 305–306. p.
- ²⁴ LÁSZLÓ 2014a. 32. p.
- ²⁵ PAULER 1899. 308. p.
- ²⁶ HÓMAN–SZEKFŰ 1935. 608. p. (táblázat)
- ²⁷ WERTNER 1892. 46. p.
- ²⁸ HÓMAN–SZEKFŰ 1935. 520. p. (táblázat)
- ²⁹ Uo. 608. p. (táblázat)
- ³⁰ WERTNER 1892. 44–45. p.
- ³¹ PAULER 1899. 301–302. p.
- ³² WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus VII.* Pest, 1869. M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 501–503. p.
- ³³ WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus III.* Pest, 1862. M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 31–32. p.
- ³⁴ NAGY Imre – STUMMER Arnold – RÁTH Károly – VÉGHELY Dezső (kiad.): *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius IV.* Győr, 1867. 25. p.
- ³⁵ WENZEL 1869. 441–443. p.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ WENZEL 1862. 184–192. p.; Uő (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus VIII.* Pest, 1870. M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 206–207. p.
- ³⁸ WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus XII.* Budapest, 1874. M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 40–43. p.
- ³⁹ PAULER 1899. 280. p.
- ⁴⁰ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/V_István_koronázása.jpg.
- ⁴¹ NAGY Imre – DEÁK Farkas – NAGY Gyula (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234–1536.* Budapest, 1879. Magyar Történelmi Társulat, 63. p.
- ⁴² WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus IX.* Pest, 1871. M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 16–18. p.
- ⁴³ WENZEL 1874. 98–100. p.
- ⁴⁴ BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye.* Budapest, 1914. Országos Monográfia Társaság, 384. p.
- ⁴⁵ DEGRÉ Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán.* Szerk. BÉLI Gábor. Pécs, 2009. IDRResearch Kft. – Publikon Kiadó, PTE ÁJK, 85–86. p.
- ⁴⁶ Uo. 73. p.
- ⁴⁷ Uo. 38. p.
- ⁴⁸ Uo. 42. p.
- ⁴⁹ KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc: *Az Árpád-házi uralkodók.* Budapest, 1988. Interpress Kiadó, 276. p.
- ⁵⁰ KRISTÓ Gyula: *Az Aranybullák évszázada.* Budapest, 1976. Gondolat Kiadó, 145. p.
- ⁵¹ BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351.* Budapest–Pécs, 2008. Dialóg Campus Kiadó, PTE ÁJK, 47–48. p.
- ⁵² Uo. 179. p.
- ⁵³ WENZEL 1862. 184–185. p.
- ⁵⁴ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest–Pécs, 2000. Dialóg Campus Kiadó, 228. p.
- ⁵⁵ CSÓKA J. Gáspár – ÉRSZEGI Géza – KURCZ Ágnes – SZABÓ Flóris: *Árpád-kori legendák és intelmek.* Budapest, 1983. Szépirodalmi Könyvkiadó, 58. p.
- ⁵⁶ BAK, János M. – DOMONKOS, Leslie S. – SWEENEY, James Ross: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. Tomus I. 1000–1031.* California, 1999. Idyllwild, 33. p.
- ⁵⁷ BÉLI 2000. 234–235. p.
- ⁵⁸ FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV/3.* Budae, 1829. 407. p.
- ⁵⁹ Uo. 407. p.
- ⁶⁰ LÁSZLÓ Balázs: Gertrúd királyné merénylőinek büntetése a ius regium rendszerében. In ÁDÁM Antal (szerk.): *PhD Tanulmányok 14.* Pécs, 2014. PTE ÁJK Doktori Iskolája, 66. p.
- ⁶¹ PAULER 1899. 53. p.
- ⁶² WENZEL 1870. 196–200. p.
- ⁶³ Uo. 255–259. p.
- ⁶⁴ WENZEL 1874. 40–43. p.
- ⁶⁵ NAGY–DEÁK–NAGY 1879. 63. p.
- ⁶⁶ WENZEL Gusztáv (szerk.): *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus IV.* Pest, 1862. M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 23–27. p.
- ⁶⁷ WENZEL 1874. 98–100. p.
- ⁶⁸ BÉLI 2000. 79. p.
- ⁶⁹ NAGY–DEÁK–NAGY 1879. 63. p.
- ⁷⁰ WERBŐCZY István: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve.* Budapest, 1990. Téka Könyvkiadó, 90. p.
- ⁷¹ WENZEL 1870. 255–259. p.
- ⁷² WENZEL 1862. 23–27. p.
- ⁷³ https://it.wikipedia.org/wiki/Codlea#/media/File:Coa_Romania_Town_Feketehalom.svg.



A tanulmány X. Bölcs Alfonz, a spanyol jogfejlődés szempontjából meghatározó kódexe, a *Siete Partidas* (1254–1265) keletkezéstörténetét, jogtörténeti szerepét kívánja ismertetni. A magyar nyelven csak részleteiben hozzáférhető forrás gyermekekre vonatkozó rendelkezései közül elsősorban a gyermekkor életkori szakaszolását, a törvénytelen gyermek helyzetét, az atyai hatalom alatt álló gyermek jogait, vagyoni helyzetét, az örökbefogadás és az emancipáció kérdéseit meghatározó rendelkezéseket kívánjuk közreadni.

1. X. (Bölcs) Alfonz

Az Ibériai-félsziget központi területén fekvő Kasztíliai királyság évszázadokon át fontos színtere volt az európai történelmi eseményeknek, társadalmi és kulturális változásoknak. Különösképpen így volt ez X. (Bölcs) Alfonz (1252–1284)¹ uralkodásának időszakában. A Kasztíliai Királyság 927-ben az Asztúriai Királyság egyik utódállamként, előbb grófságként, majd 1035-től királyságként vált önállóvá. Története során uralkodói többször egyesítették perszonalunió révén Leónnal, később a Navarrai Királysággal. Önállósága 1516-ban szűnt meg a León és Kasztília továbbá Aragónia területén Habsburg Károly vezetésével létrejött Spanyol Királyság megalakulásával.

X. Alfonz mellett, hogy kiváló államférfi volt (nevéhez fűződik a királyi kormányzat helyi és központi szervezeteinek kiépítése, a központi adminisztráció megszervezése, támogatta a városok fejlődését) és eredményes hadvezérként is számon tartották (1262-ben visszafoglalta a móroktól Cádizt, 1264-ben Jerez de la Fronterát). Legfontosabb célját, a német-római császári cím elnyerését azonban nem sikerült megvalósítania.²

Bőkezűen támogatta a tudományos életet: maga is foglalkozott zeneszerzéssel, csillagászattal, kémiai és filozófiával. Az arab tudomány és filozófia közvetítőjeként nagy hatással volt az európai szellemi élet fejlődésére: bevezette az arab számok használatát, a kultúra több területét

áttekintő történeti enciklopédiát jelentetett meg. Csillagászati munkák, továbbá az első európai sakk-könyv kiadása is nevéhez kötődnek, ahogyan a „*Cantigas de Santa Maria*” című 420 – közöttük több ma is gyakran felcsendülő – vallásos éneket tartalmazó gyűjtemény versei. Őt tekintik a kasztíliai nemzeti irodalom megalapítójának és

Matla Gabriella

A Siete Partidas-kódex gyermekekre vonatkozó törvényei

az udvarában használt nyelvből hivatalossá tett modern kasztíliai spanyol nyelv atyjának.³

X. (Bölcs) Alfonz – akit a spanyol Iustinianusnak is neveznek – egyik legfontosabb tevékenysége az volt, hogy befejeztette az apja, III. Ferdinánd által elkezdett kasztíliai törvénygyűjtemény összeállítását.

2. A Siete Partidas jogi kultúrtörténeti és jogtörténeti háttere

X. Alfonz uralkodását sajátos kettősség jellemezte: a tradicionalitás és a modernizáció dinamikája, vagy még pontosabban egy „historizáló modernizáció”. Egyrészt Alfonz a 13. századi Európában a „háborúra szervezett társadalom”⁴ különleges státuszával jellemezhető león–kasztíliai királyság önállósága, szuverenitása érdekében a jogfolytonosság szempontjából a „hispan” öntudatra és identitásra alapozva a vizigótokig vezette vissza a gazdaságilag és szervezetenként erősen központosított, a világi és egyházi hatalom birtokosának tekintett király teljhatalmú irányításával működő állammodell. Személyesen felügyelte az ezt igazoló történeti munkát, a „*Primera Crónica general...*”⁵ ékes kasztíliai nyelven történő megírását.

Másrészt viszont az állam működése szempontjából a modernizáció felülírhatatlan célként fogalmazódott meg X. Alfonz számára a jogalkotás, a központi és területi igazgatás és a bíráskodás területén. A származás helyett az alkalmasság, azaz az iskolázottság és a szakmai felkészültség vált meghatározóvá, mindenekelőtt a jogászok (*letrados*) esetében. Már a 13. század elején működött Kasztíliában a VIII. Alfonz által alapított pelanciai, majd Leónban a IX. Alfonz által létesített salamancai egyetem. X. Alfonz 1255-ben elismertette a pápával a



X. (Bölcs) Alfonz udvari bírósága⁶

Salamancában kiadott fokozatokat, Pelancia helyett pedig Valladolidban alapított új egyetemet. Az itt végzett jogászok a kormányzati adminisztráció megbízható szakemberei lettek, az 1274-ben felállított udvari bíróságokon pedig gyakran nemesek ügyeiben is ítéleztek.

A X. Alfonzhoz köthető törvényhozói modernizáció folyamatában a tradicionális, központosított állam megerősítésében fontos szerepet játszott a partikuláris szokásjog helyett a római jog recepcióján alapuló egységes törvényi szabályozás megvalósításának a szándéka. Ennek elsődleges jogalkotói célja azonban apjától eltérően Alfonz számára a római jogból jól ismert *princeps* teljhatalmának (*tribunica protestas, imperium proconsulare, imperator*), azaz a szakrális, kormányzói és katonai főhatalomnak a király kezébe helyezése, illetve ennek deklarálása volt.

A jogi modernizáció részét jelentő országos kodifikáció azonban teljes egészében nem valósulhatott meg. A szokásjognak az uralkodó szerinti olvasatán és a római jog recepcióján alapuló kodifikációja, a születési privilégiumokat figyelmen kívül hagyó királyi bírászkodás, az adóztatás, illetve az Ibériai-félsziget muszlim megszállás alól történő felszabadítása (*reconquista*) során keletkezett gazdasági és társadalmi feszültségek megakadályozták ebben. X. (Bölcs) Alfonz az 1270-es években a helyi szokásjogok megerősítésére kényszerült.

A *Siete Partidas*, azaz a Kasztíliai törvénykönyv utolsó változatának elkészülte és a törvénykezési munka kezdete között több mint egy évtized telt el (1254–1265). A törvénykönyv alakulását, formálódását az évek során nagymértékben befolyásolta a jogi kultúra változása, amelynek elválaszthatatlan része volt a szertartásokban, rítusokban, elméleti és történeti művekben folyamatosan ismétlődő, a közvélemény élő részévé tett „hispan” felfogás: az, hogy León és Kasztília lakossága, azaz a keresztény „hispan” nép a vizigót monarchia örököse. Uralkodójuk a vizigótok királyához hasonlóan közvetlenül Istentől nyerte hatalmát, és csak neki tartozott elszámolással. Ahogyan a kánonjogász Vincentius Hispanus⁷ fogalmaz, a földet, az országot a rómaiaktól megszerző, majd az araboktól visszahódító „hispan” nép uralkodója „természetes ura” alattvalóinak és országainak: hatalma nem függ sem a császártól, sem a pápától.

Ezt fejezte ki az is, hogy a león–kastíliai királyt nem egyházi személyek koronázták meg, hanem az uralkodó helyezte saját maga fejére a koronát. A király trónra lépésének, hivatala elfoglalásának szimbolikus mozzanata elsősorban az *acclamatio* (közfelkiáltás), illetve személyes zászlójának felemelése és az előkelők nyilvánosság előtti kézcsókja volt. Egyes szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy a Kasztíliai törvénykönyvre, ahogyan az uralkodóra vonatkozó felfogásra, hatással volt a muszlim jogi kultúra is.

Ha a jogtörténeti hátteret vizsgáljuk, figyelemre méltó, hogy a római–germán jog tudományos értelemben a 13. században jelenik meg. Azonban az Ibériai-félszigeten már e század előtt is ismert és használt volt a római jog. A legfontosabb a Kasztíliai törvénykönyv forrásainak említése során a *Lex Romana Visigothorum* törvénykönyvre (más néven *Breviarium Alarici* vagy *Liber legum*)⁸ utal-

nunk, amelyet használtak a toulousi királyságban. A Receswint nyugati gót király által 654-ben kiadott, a gótok és a rómaiak egyenlőségét megteremtő *Forum Iudicum* vagy *Liber Iudiciorum* néven is ismert vizigót törvények latin kódexe a 13. században – néhány módosítással – kasztíliai fordításban kiadásra került III. Ferdinánd kasztíliai király parancsára *Fuero Juzgo* néven.⁹

Apja munkáját folytatva, X. Alfonz egyrészt udvarába gyűjtötte korának legjelentősebb zsidó, muzulmán és keresztény tudósait, és lefordíttatta velük kasztíliai nyelvre a gót királyok törvénykönyveit. Másrészt meg kívánta újítani és egységesé akarta tenni az egyes tartományok különböző jogforrásait összefoglaló, a szokásjog mellett létező *fuero*kat (azaz az uralkodó, a tartományúr vagy a városi tanács rendelkezéseit).¹⁰ Első lépésként a *Fuero Real* megszerkesztésére került sor, amelyet az *Espéculo* követett.

Iglesia Ferreiros X. Alfonz törvényhozói munkájának célkitűzéseit, szakaszait egy-egy jogi művel, törvénykönyvvel jellemzi. A *Fuero Real* az első cél megvalósítását szolgálta: a fentebb kifejtett kizárólagos uralkodói hatalom legitimációját, azaz a királyi jog meghonosítását azokon a területeken, ahol az korábban még nem létezett. A második cél valamennyi tartomány jogi egységesítése volt León és Kasztília legjobb *fueroi* alapján. Erre az *Espéculo* kihirdetése adott lehetőséget. Végül a harmadik cél az ország jogának megújítása a kánonjog és a római jog alapján. E cél megvalósítására a *Siete Partidas* kínált lehetőséget.¹¹

3. A *Siete Partidas*-kódex (*Libro de las Leyes*)

A *Siete Partidas* megalkotása 1256. június 23-án vette kezdetét, és 1265. augusztus 28-án fejeződött be, eredeti címe: *Libro de las Leyes* (Törvények könyve). Legfontosabb forrásai között említik a *Corpus Iuris Civilis*, a digesztákat, a *Decretum Gratiani*,¹² IX. Gergely *Decretalia* kánonjogi gyűjteményét, a *Libri Feudorum*,¹³ továbbá a helyi *fuero*kat és a kasztíliai szokásokat.

A szakirodalomban komoly viták alakultak ki X. Alfonz szerepéről a törvénykönyv létrejöttében, illetve megírásában részt vevő jogászok és jogtudósok személyét illetően.¹⁴ Alfonso García-Gallo például úgy vélekedik a *Partidas*ról, hogy „minden, ami ezt a nagy művet körülveszi, rejtélyes”:¹⁵ a szerzőktől kezdve a megszerkesztés dátumáig, a kéziratok sokféleségén és időrendi sorrendjén át. A kéziratok és a régi kiadások további alapos vizsgálata van szükség mindezek megválaszolásához.

A *Siete Partidas* a korszak teljes jogi tudását felöleli: a jogelmélet, a kánonjog, a közjog, a magánjog (családjog, öröklési jog, eljárás jog, szerződés) és a büntetőjog szabályait. Nyelve az udvari kasztíliai,¹⁷ stílusa irodalmi, választékos. Nyelvezetét tekintve érződik rajta a latin hatás: gyakran használ latin szakkifejezéseket, kötőszavakat; hosszú körmondatokba foglalja érvelését. A *Partidas* pró-



X. Alfonz és jogtudósai a *Siete Partidas* összeállításának idején¹⁶

zájára jellemző a jól felépített, következetes szerkezet és nyelvhasználat, érvelése megalapozott, az arisztotelészi logikát alkalmazza.¹⁸

A továbbiakban a *Siete Partidas*ból idézve a spanyol nyelven több kiadást megért, de magyar nyelven nem elérhető szöveg forrása a harmadik, a *Real Academia de la Historia* által három kötetben megjelentetett 1807. évi kiadás szövege.¹⁹ Az általam fordított magyar nyelvű jogszabályhelyek eredeti, spanyol nyelvű szövege megtalálható a vonatkozó lábjegyzetekben.

A *Siete partidas* a prológussal kezdődik, melyben a korszak empirikus (például 7 mozgás), biblikus magyarázatát kapjuk a hetes számra. Mint ahogy a neve is utal rá, hét részből vagy könyvből áll (*Partidas*), és ezek mindegyike fejezetekre (182 *Títulos*), a fejezetek pedig törvénycikkekre (2683 *Leyes*) oszlanak, ez a szerkezeti felépítés a digesztákkal hasonlatos. A király nevének akronimájaként Alfonso kezdőbetűi olvashatóak össze az egyes könyvek kezdetéből, kiindulva az alfától – mely magába foglalja a jogelméletet és a kánonjogot – az ómegával bezárólag, ahol az emberi élet is véget ér a megbocsátással és az irgalommal:

A servicio de Dios e a pro comunal de las gentes (jogforrások és kánonjog)

La fe Catolica de nuestro Senor Jesucristo habemos mostrado (közjog)

Fizo nuestro senor Dios todas las cosas muy complidamente (polgári eljárás)

Onrras senaladas dios nuestro senor Dios al ome (családjog)

Nacen entres los omes muchos entecos e grandes contienidas (szerződések)

Sesudamente dixeron los sabios antiguos (öröklési jog)

Olvidanca y atrevimiento son cosas que fazen a los omes errar mucho (büntetőjog).

A törvénykönyvek szövegeiben – mint ahogy azt tanulmányában Jesús Rodríguez-Velasco kifejti – gyakori, hogy hitvallást fogalmaznak meg, azonban X. Alfonz ennél tovább lép: könyvében a törvények teljes spektruma is megjelenik.²⁰

A *Siete Partidas* szerint a király országában az egyedüli törvényhozó (I, 1, 12), Isten helytartója, valamint népének nemcsak feje, hanem lelke is (II, 1, 5). Mindenképpen figyelemre méltó, hogy az utóbbi szerepet a kor fejedelmükre általában a papságra osztották ki. X. Bölcs Alfonz a *Siete Partidas* prológusában így fogalmaz: „uralmunk idején olyan jogokat tudunk, amelyek igazságosságban és békében tartják a népet”²¹

Az alfonzi felfogás a *Siete Partidas* szerint feltételezi a *corpus iuris* és a *corpus legis* egyidejű és elválaszthatatlan jelenlétét, mely a törvények tükör metaforáján keresztül jut kifejezésre, ezáltal a kódex szükségességét is

hangsúlyozza²²: „kifejezetten ezen ok miatt készítettük ezt a könyvünket, mert hogy uralmunk királyai mindig úgy nézzenek bele, mint a tükörbe és lássák azokat a dolgait, amelyeket módosítaniuk kell és kijavítsák azokat, és aszerint cselekedjenek az övéiknél”.²³ Övéik alatt népét, alattvalói érti.

X. Bölcs Alfonz visszatért a *Fuero Juzgo* spanyol tradícióinak útjára és arra törekedett, hogy Kasztília szokásokon alapuló szabályait összebékítse az egyetemek és az egyház által hirdetett római jog szabályaival, valamint a kánonjoggal. A *Siete Partidas* e kor bármely más gyűjteményénél jobban tükrözi az átalakulást.²⁴

4. A Siete Partidas gyermekekre vonatkozó rendelkezései

A továbbiakban a gyermekekre vonatkozó rendelkezéseket kívánom vizsgálni elsősorban az életkor és az atyai hatalom kérdéskörét, a téma kifejtése során Alonso Otero jogtörténetés álláspontját figyelembe véve.²⁶

A II. törvénykönyvben a római jog recepciójára vonatkozó hatás is megfigyelhető a gyermekre vonatkozó életkor szakaszolása tekintetében.

„Infánsnak hívják Spanyolországban a királyok gyermekeit [...] Az »infante« nevet adták – ami latinul azt jelenti »mozo« – a 7 évesnél fiatalabb gyermeknek, aki büntetlen és szelplőtelen.”²⁷

A „*niño*”²⁸ kifejezést a 3 éves kor alatti gyermekekre használták, „*mozo*”²⁹ az volt, akit nevelőkhöz adtak. Akik fogékonyak voltak az új dolgokra: „olyanok az ilyen gyermekek, mint a lágy viasz, amikor ráteszik a bélyegre, mely amikor lágyabb, hamarabb megragad rajta az, amit a bélyeg ábrázol”.³⁰ A „*mancebo*”³¹ volt a kamasz, a fiatal nemes fiút pedig „*doncel*” névvel illették.³²

A IV. törvénykönyv a családjog szabályairól rendelkezik. Az eljegyezhetőség korhatárát 7 éves kornál szabja meg úgy a férfiak, mint a nők esetében.³³

„Hiszen ez az a kor, amikor már valamelyest belátással bírnak, [...] azonban a házasságkötéshez már szükséges, hogy a férfi 14 éves, a nő pedig 12 éves legyen, és ha ezen idő előtt házasodnak össze, akkor az nem házasság, hanem eljegyzés, kivéve, ha olyan közel lennének ezen életkorhoz, hogy már készen állnának arra, hogy testileg egyesülhessenek, mivel az erre való bölcsességük és képességük pótolja az életkor hiányát.”³⁴

Házassági akadálynak tekintették ily módon a belátási képesség hiányát az életkor, továbbá komaság, rokoni kapcsolat miatt (idetartozónak tekintve a vér szerinti és spirituális rokonságot, valamint az örökbefogadást).

„Két koma fia vagy lányai házasságot köthetnek [...] kivéve, azt a keresztfiút vagy keresztlányt, aki által létrejött a komaság. Mert az ilyenek nem házasodhatnak

össze sem a keresztapák, sem a keresztanyák fiaival vagy lányáival, mert spirituális testvérek. Ez azokra a fiúkra és lányokra is vonatkozik, akik a komaság előtt születtek épp úgy, mint azokra, akik utána. Ahogy senkinek sem szabad összeházasodni a fiútestvérével, sem a lánytestvérével; így védi a Szent Egyház, hogy senki se házasodjon a spirituális fiútestvérével, sem lánytestvérével, aki az apjának vagy az anyjának a keresztfia vagy keresztlánya. És ezenkívül, ahogyan a fiúnak vagy lánynak nem szabad összeházasodni az édesapjával vagy édesanyjával, aki nemzette; így nem szabad összeházasodni sem spirituális apjával, sem anyjával, aki megkeresztelte [...]”³⁵

„A vér szerinti fiúgyermek nem házasodhatnak össze az anyjuk vagy apjuk által örökbefogadott lánygyermekkel, mindaddig, amíg tart az örökbefogadás. De ha az örökbefogadás megszűnne, akkor már összeházasodhatnak.”³⁶

A XV. fejezet a törvénytelen gyermekek fogalmát és jogállását határozza meg. „A Régi Bölcsék természetes és nem törvényesnek hívták azokat a gyermekeket, akik a törvény szerint nem házasságból, valamint azokat, akik „ágyasoktól” születtek.”³⁷ Ide sorolja még „a fattyúkat, akik házasságtörésből vagy nőrokotól vagy vallási rendhez tartozó nőtől származnak.”³⁸ A törvénytelen gyermekeket – a nő szexuális kapcsolata folytán – az alábbi nevekkkel illették: „*máncer*”, „*manua selas*”-ből ered, ami pokoli bünt jelent; ők a prostituált nők gyermekei. Mások szerint a „*máncer*” azt jelenti, hogy „*man-cillado*” vagyis bemocskolódott, mert erkölcstelenül nemzettek, és „*piszkos*” becstelen helyről születnek.³⁹ A „*spuri*”⁴⁰ latin kifejezést azokra használták, akik ismeretlen apától és prostituált nőtől származnak, illetve a „*noto*”,⁴¹ aki házasságtörésből származó, a férj által ismert gyermek.

Milyen hátránya származik a gyermeknek, ha törvénytelen? A törvénytelen gyermek „semmilyen megbecsülésben sem részesül sem az apák, sem a nagyapák részéről”.⁴² Amennyiben valamilyen méltóságra vagy megtiszteltetésre érdemessé válik, és azt elnyeri, de utóbb mégis kiderül törvénytelenisége, méltóságát elveszítette. És „nem örö-



Siete Partidas. Gregorio López kiadása, 1555
(A törvénykönyv 2. kiadása)²⁵

kölhetik sem az apák, sem a nagyapák vagyonát, sem pedig a tőlük leszármazó többi rokonét”.⁴³

Az atyai hatalom legfőbb alapköve a házasság. De mit is értünk atyai hatalom alatt? „[A]z a hatalom, mellyel az atyák rendelkeznek a gyermekek felett”⁴⁴ olyan jog, amelyet „gyermekeik, unokáik és mindazon egyes ágú leszármazottaik felett birtokolnak, akik törvényes házasságból születnek”.⁴⁵ Azonban a „természetes” gyermekek (természetesnek minősülnek a házasságon kívül született gyermekek), így az ágyasok gyermekei, valamint a vérfertőzésből – negyedik fokig nőrokonnal, sógornővel vagy vallásos nővel való kapcsolatból – származó gyermekek, akik „arra sem méltóak, hogy gyermekeknek hívják őket, nem állnak atyai hatalom alatt, mert nagy bűnben nemzettek”.⁴⁶ Az apának a törvényes gyermekei, unokái és dédunokái felett van hatalma, sem az anya, sem pedig anyai részről bármelyik rokonalma alatt nem állhatnak.⁴⁷ Az anyának nincs hatalma a gyermekei felett.

Az atyai hatalom azonban nemcsak házassággal jöhet létre, hanem származási perekben meghozott ítélettel, az emancipált fiú hálátlansága miatt és örökbefogadással is.⁴⁸ Az apának egyébként joga volt arra is, hogy éhezés vagy nagy szegénység esetén gyermekét eladja vagy elzalogosítsa, ily módon orvosolva súlyos helyzetét. Ez a jog azonban nem illette meg sem az anyát, sem az anyai ági rokonokat.⁴⁹

Az örökbefogadásnak két módját különbözteti meg a törvénykönyv: az *arrogatiót* és az *adoptiót*. Az *arrogatio* a király vagy herceg engedélyével jön létre olyan gyermek esetén, akinek nincsen vér szerinti apja, illetve amennyiben van, nem áll annak hatalma alatt, és ilyenkor az örökbefogadó hatalma alá kerül. Az *adoptio* a bíró engedélyével történő örökbefogadás; ekkor a vér szerinti apa hatalma alatt áll a gyermek, következésképpen nem kerül az örökbefogadó hatalmába.⁵⁰

Ha egy 7 évesnél fiatalabb gyermeknek nincsen apja, nem fogadható örökbe, hiszen nincs belátási képessége, hogy beleegyezzen-e az örökbefogadásba. Azonban „a 7 évnél idősebb és a 14 évnél fiatalabb gyermek csak a király engedélyével fogadható örökbe”,⁵¹ aki az engedély megadása előtt különböző szempontokat vesz figyelembe: ki szeretné örökbe fogadni, milyenek az örökbefogadó anyagi körülményei, rokoni kapcsolatai, jó szándékú-e, és az örökbefogadás szolgálja-e a gyermek érdekeit.⁵² A gyámság alatt álló gyermeket annak gyámja nem fogadhatja örökbe.⁵³ A gyám fogalmát a következőképpen határozza meg: „minden olyan ember, akinek gondozásában van valamely gyermek, és annak összes vagyona, a gyermek 14 éves koráig”.⁵⁴

Ok nélkül senki sem foszthatja meg hatalmától az örökbefogadót, és az örökbefogadottat nem lehet az örökségből kizárni. Azonban az örökbefogadó köteles mindazt a vagyont odaadni az örökbefogadottnak, amellyel a hatalmába lépett, valamennyi haszonnal, melyet ezt követően szerzett, kivéve a haszonélvezeti jogot, amit az örökbefogadott vagyonából kapott, mialatt az a hatalma alatt állt. Az *adoptió*val létrejött örökbefogadás esetén

„az örökbefogadó kiveheti a hatalma alól az örökbefogadottat, amikor akarja, okkal vagy ok nélkül, aki semmit sem fog örökölni az örökbefogadó vagyonából, [...] kivéve, ha az örökbefogadó végrendekezés nélkül hal meg”.⁵⁵

Az atyai hatalom alatt álló gyermek vagyoni helyzetéről, az általa szerzett vagyonról is rendelkeznek a törvények. Mindaz, amit az apa vagyonával szerez, „*profectitium peculium*”, amely nem válik saját vagyonává, továbbra is az apáé maradt. „Az a vagyon, melyet a fiú saját keze munkájával szerez, valamilyen tevékenysége vagy tudása által vagy egyéb módon”,⁵⁶ valamely élők közti vagy halál esetére szóló egyoldalú ügylet (például ajándékozás, végrendekezés, anyja öröksége) folyományaként, illetve találás vagy elhagyott jószág tulajdonába vétele következtében – feltéve, ha az sem az apa, sem a nagyapa vagyonát nem képezte – a fiú tulajdonába kerül. Ez a vagyon az *adventitia*, amely az apa vagyonán kívüli eredetű.⁵⁷

Azonban az apának gyermeke ily módon szerzett vagyonát meg kell védenie és vigyázni kell rá egész életében. A *castrense vel cuasi castrense peculium*, mely a hadi szolgálat, illetve hivatali állás által szerzett vagyon, mert

„az ilyen vagyont, mint ez, az emberek sok munkával, nagy veszély közepette szerzik meg, [...] nemes helyeken [...]. Mert ezek tulajdonosai ezen vagyonnal azt tehetnek, amit akarnak; és sem az apának, sem a testvérnek, sem bármely más rokonának nincs joga rá, és nem is foglalhatja le”,⁵⁸

vagyis a gyermek saját vagyonát képezte.

Az atyai hatalom alatt álló gyermek, latinul *filius familias*⁵⁹ nem perelhette be az apját, ha csak nem a fent említett *castrense vel cuasi castrense peculium* vagyon-szerzési ok miatt teszi, de meghatározott kereseti kérelmeket bírói engedély alapján előterjeszthetett.⁶⁰ Nem volt perelhető, nem indíthatott pert és nem vonhatták perbe apja engedélye nélkül, ám a kódex felsorolt néhány okot, mely miatt erre sor kerülhetett, például, amikor apja elküldené iskolába tanulás céljából, vagy egy olyan helyre, ahol ő nem lakna, vagy az apja elküldené egy másik asszonyhoz. Mert ha megtörténne, hogy ily módon ellopnának tőle valamit, vagy valamit igazságtalanul tennének vele, illetve ha olyan messze van apjától, hogy elveszítené ezt a jogát, amíg engedélyt kér apjától, önálló perlésre jogosult.⁶¹

Az atyai hatalom megszűnt az apa természetes halálával, a mindörökké tartó száműzetés érdekében meghozott ítélettel (*mors civilis*), a fiú által betöltött méltósággal és az *emancipáció*val, mely utóbbira vonatkozó rendelkezéseket részletesebben is szeretném bemutatni.

Az *emancipáció* valamennyi peres ügyben eljáró, *ordenarius* bíró előtti eljárásban kiadott okirattal, az apa és fia egyetértésével, egyöntetű akaratával történt. Az apának el kellett mondania, hogyan szünteti meg feletti hatalmát, az apa visszatarthatta magának az *adventi-*

cia vagyomból a haszonélvezet felét mintegy kárpótlásul az *emancipáció*ért, kivéve, ha azt kifejezetten elveszik tőle. Az *emancipáció* feltétele, hogy apa és fia személyesen jelenjen meg a bíró előtt, illetve a gyermeknek legalább a hetedik életévét be kellett töltenie. Ha e feltételek valamelyike nem állt fenn, a király hozzájárulására volt szükség.⁶² Kényszeríteni vagy sürgetni nem lehetett a gyermeket.

Néhány esetben az apát kötelezni lehetett az emancipációra. Így akkor, ha az apa kegyetlenül és könyörtelenül megbüntette a fiát, a büntetésnek ugyanis „mértéktartónak és könyörületesnek”⁶³ kell lennie; ha prostitúcióra kényszeríti lányait; ha valaki végrendeletében azzal a feltétellel hagy rá valamit, hogy emancipálja gyermekeit; ha örökbe fogadott egy 14 éven aluli gyermeket, aki miután eléri ezt az életkort, kéri a bírótól, hogy emancipálják bármilyen oknál fogva.⁶⁴

Apja engedélyével sem végrendelkezhetett az atyai hatalom alatt álló fiú, de ha nemesember vagy tanult ember gyermeke, akinek *peculium castrense, vel quasi castrense* vagyona volt, akkor végrendelkezhetett.⁶⁵ Nem végrendelkezhetett viszont a 14 év alatti fiú, illetve a 12 év alatti lány annak ellenére sem, hogy nem álltak sem apjuk, sem nagyapjuk hatalma alatt, mivel ebben az életkorban még hiányzott teljes belátási képességük.⁶⁶

A gyermek részére köteleességet is megfogalmaz a törvényalkotó: a gyermekek „természetesen kötelesek szeretni és félteni szüleiket, tisztelni, szolgálni és segíteni őket mindazon módon, ahogy tőlük telik”.⁶⁷

MATLA, GABRIELLA

Gesetze über Kinder im Kodex „Siete Partidas“

(Zusammenfassung)

Der Aufsatz setzt sich zum Ziel, die Entstehungsgeschichte und rechtsgeschichtliche Rolle des Kodexes *Siete Partidas* (1254–1265) von Alfons X „der Weise“ darzulegen, der einen erheblichen Einfluss auf die Entwicklung des spanischen Rechtssystems ausübte. Das auf Ungarisch nur bruchstückhaft vorhandene Werk beinhaltet zahlrei-

5. A Siete Partidas jogtörténeti, jogi kultúrtörténeti hatása

A *Siete Partidas* egy olyan korszakban született, amely a kultúrák együttélése, a területi identitás, az összetartozás érzése, a szellemi és vallási tolerancia kivételes időszaka volt. Jelentősége a helyi szokásjog mellett a római és kánonjogi doktrínáknak megfelelő jog alkalmazásában rejlik. Egy előremutató, a gyermek érdekét szem előtt tartó, jogai, kötelezettségei rendszerét kialakító személyi és vagyoni jogi normarendszert összefoglaló, kialakító törvénykönyv, amely forrásaira tekintettel meghatározza a későbbi gyermekvédelmi jogintézmények alapfogalmait, szabályrendszerét.

A 19. század neves spanyol jogtudósa, Benito Gutiérrez X. Alfonz törvénykönyvének értékelése során egyrészt annak enciklopédikus, azaz a korabeli jogtudomány ismereteit összegző jellegét, másrészt filológiai gazdagságát emeli ki,⁶⁸ amely a spanyol jogalkotás szempontjából pótolhatatlan értéket jelent, hatása pedig meghatározó a korabeli európai jogfejlődésre.⁶⁹ A *Siete Partidas* a római jognak a *Breviarium Alariciarum* és a *Liber Iudiciorum* révén tovább élő szabályozási gyakorlatára épít, amely a romanizálódó szokásjogi és a helyi törvények (*fueros*) mellett másodlagos módon (*derecho supletorio*) a kánonjogi szabályokkal együtt volt jelen a 13. századi Kasztíliaiban.⁷⁰ Ehhez járult hozzá Iustinianus törvényeinek újra felfedezése, amely egybeesett X. Alfonz korának újfajta kodifikációs kívánalmaival: a központi hatalom erősítése érdekében az egységes jogi szabályozásra törekvéssel a helyi jog és szokásjog partikularizmusa helyett.⁷¹

A *Siete Partidas* jelentősége még így nyolcszáz év múltán is megkérdőjelezhetetlen. A spanyol, az európai jogfejlődésre gyakorolt hatásán túl ma is több latin-amerikai ország és az Amerikai Egyesült Államok jogszabályaiban és joggyakorlatában található utalások X. Alfonz Kasztíliai törvénykönyvére (például Louisiana államban is kodifikálták és alkalmazzák szabályait).

che, auf Kinder bezogene Verordnungen, von denen folgende im Fokus dieser Forschung stehen: die Einordnung von Kindern in Altersgruppen, der Status unehelicher Kinder, die Rechte und finanzielle Situation von unter der Vormundschaft des Vaters stehenden Kindern sowie die Fragen der Adoption und Emanzipation.

Jegyzetek

¹ X. Alfonz (1221. november 23.–1284. április 4.) Toledóban született, III. (Szent) Ferdinánd (1199–1252) és Sváb Fülöp német-római király leánya, a Hohenstaufen-családból származó Beatrix (1202–1235) tíz gyermeke közül ő volt a legidősebb. Nevét apai nagyapja IX. Alfonz leóni király után kapta, apja halála után 1252 és 1284 között uralkodott. Életének magyar vonatkozása, hogy felesége, Ara-

góniai Jolán (1236–1301) I. (Hódító) Jakab (1208–1276) aragóniai király és második felesége, Árpád-házi Jolán (1219–1251) leánya, II. András unokája volt. X. Alfonz házasságából tíz törvényes gyermekén kívül is születtek gyermekek. A kasztíliai szokásjog szerint a korona utódlásakor az elsőszülöttek halála esetén a jogok a másodszülöttet, Sanchot illették meg. A *Siete Partidas*ban bevezetett római

- magánjog azonban megállapította, hogy a trónt Fernando de la Cerda gyermekei öröklék. A király kezdetben hajlandó volt támogatni Sancho törekvéseit, aki kitűnt az iszlám betolakodók elleni háborúban, azonban 1282-ben fellázadt apja ellen, akit 1284-től követett a trónon.
- ² ANDERLE Ádám: *Spanyolország története*. Budapest, 1992. Móra Könyvkiadó, 42–44. p.
- ³ Az egyes régiók vulgáris latinból kialakuló dialektusai: a gallegó, a kasztíliai, a leóni, az aragón és a katalán nyelv.
- ⁴ KLANICZAY Gábor: *Európa ezer éve I–II*. Budapest, 2004. Osiris Kiadó, 308. p.
- ⁵ MENÉNDEZ PIDAL, Ramón: *Primera crónica general: estoria de España que mandó componer Alfonso El Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289*. Madrid, 1906. Bailly-Bailliere é Hijos.
- ⁶ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Libro_de_los_Juegos,_Alfonso_X_y_su_corte.jpg.
- ⁷ Vincentius Hispanus (1180–1248) Bolognában képzett kánonjogász, dekrétumok különböző gyűjteményeinek glosszáírója, a Portugál Királyság kancellárja és Idanha-Guarda püspöke.
- ⁸ II. Alaric vizigót uralkodó által 506-ban Dél-Galliában kiadott és római alattvalóira érvényes törvénykönyve. Elnagyolt kivonatokat tartalmaz a *Codex Theodostanus*ból, a II. Theodosius utáni új törvényekből, valamint korábbi római törvénytárakból (például *Gaius Institutiones*, *Papinianus* stb.).
- ⁹ *Fuero juzgo en latin y castellano, cotejado con los más antiguos y preciosos códices*. Madrid, 1815. Real Academia Española, 1. p.
- ¹⁰ KAJTÁR István – HERGER Csabáné: *Egyetemes állam- és jogtörténet. Az Ibériai-félsziget állam- és jogtörténetének alapvonalai*. Pécs, 2014. Dialóg Campus, 141–143. p.
- ¹¹ PÉREZ MARTÍN, Antonio: *El Fuero Real*, Estudio Preliminar. Madrid, 2015. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, XXIV–XXV. p.
- ¹² PÉREZ MARTÍN, Antonio: Fuentes romanas en las Partidas. *Glossae. Revista de Historia del Derecho Europeo*, 1992. 4. sz. 15–246. p. Gratianus (11. század vége – 1160), itáliai kánonjogász, kamalduli szerzetes. Bolognában tanított. *Concordia discordantium canonum* című munkája (*Decretum Gratiani*) a legtöbbet használt kánongyűjtemény volt.
- ¹³ A két hűbéri jogkönyv a 12. századból, melyek az azokhoz csatolt függelékekkel a longobárd–észak-olasz hűbérjogra vonatkozó fejtegetéseket tartalmazzák. A fejtegetések alapja a hűbéri jogszokások és egyes német császároknak az olaszországi hűbérekre vonatkozó törvényei. A *Libri feudorum*hoz glosszák is készültek, melyekből az ún. *glossa ordinariát* Accursius készítette. Itáliában és a Német Királyság déli részén kötelező erővel bírt.
- ¹⁴ Francisco Martínez Marina történész és Antonio Solalinde a résztvevők között nevezi meg Jacobo mestert, Juan Alfonso leóni jegyzőt, Roldán mestert és Fernando Martínez de Zamorát, az egyik első kasztíliai jogtudóst.
- ¹⁵ GARCÍA-GALLO Y DIEGO, Alonso: “*Los enigmas de las Partidas*”, en *Instituto de España. VII Centenario de las Partidas del Rey Sabio*. Madrid, 1963. Instituto de España, 29–37. p.
- ¹⁶ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Las_Siete_Partidas.jpg
- ¹⁷ A középkori Kasztíliai Királyságban született újlatin nyelvújítás. Ó-Kasztília tartomány latin nyelvújításából alakult ki, és itt találták a nyelvújítás első írásos emlékeit is.
- ¹⁸ LAPESA, Rafael: *Historia de la lengua española*. Biblioteca Románica Hispánica. Madrid, 1981. Gredos, 242. p.
- ¹⁹ Ez a harmadik kiadás volt. 1. *Las Siete Partidas*. Madrid, 1989. Lex Nova. ISBN 8475572839 (edición facsimilar de la edición de 1491, con glosas de Alonso Díaz de Montalvo); 2. *Las Siete Partidas*. Madrid, 1999. BOE. ISBN 843400223X (edición facsimilar de la edición de 1555, con glosas de Gregorio López); 3. Alfonso X.: *Las Siete Partidas del Rey don Alfonso el Sabio*. 3 vols. Madrid, 1807. Real Academia de la Historia, Imprenta Real. Ez utóbbi megjelenésére a kiadás előkészítése során a kéziratok és a kódexek szövegének összehasonlítása után került sor.
- ²⁰ RODRÍGUEZ-VELASCO, Jesús D.: La urgente presencia de Las siete partidas. *La corónica: A Journal of Medieval Hispanic Languages, Literatures, and Cultures*, 2010. 2. sz. 99–135. p.
- ²¹ „[...] en nuestro señorio regnasen, sopiesemos ciertamente los derechos para mantener los derechos en justicia y en paz.” Alfonso X. 1807. 2. p.
- ²² RODRÍGUEZ-VELASCO 2010, 109. p.
- ²³ „[...] fecimos señaladamente este nuestro libro, porque siempre los reyes de nuestro señorio caten en él asi como en el espejo, et vean las sus cosas que han de enmendar et las enmienden, et segunt aquesto que lo fagan en los suyos” Alfonso X. 1807. 4. p.
- Jesús D. Rodríguez-Velasco felhívta a figyelmet arra, hogy a törvény tükörként használt metaforáját már az *Espéculó*ban is alkalmazták. Ott azonban a törvények tükör szerepének célja az alattvalók feletti ítélezés. A római jogból eredő gondolat, miszerint *lex regibus solutus* – azaz a király a törvény felett áll – az *Espéculó*ban magától értetődően van jelen, a *Siete Partidas*ban viszont nem értelmezhető, mert a törvénykönyvben maga X. Alfonz az alany, azaz ő maga testesíti meg a törvényt. A tükör metaforájának ilyen típusú használatában a monarchia definícióját szolgáló tézisek átalakulása történik, a monarchia sokkal inkább jelen van az emberek előtt. RODRÍGUEZ-VELASCO 2010. 109. p. Szintén a tükörmetaforára hivatkozik MARTÍNEZ MARINA, Francisco: *Ensayo histórico-crítico sobre la legislación y principales cuerpos legales de los reinos de León y Castilla especialmente sobre el código de las Siete Partidas de don Alfonso el Sabio*. Biblioteca de Autores Cristianos I. Madrid, 1996. 366. p.
- ²⁴ DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei (Összehasonlító jog)*. Budapest, 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 54. p.
- ²⁵ <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Partidas.jpg>.
- ²⁶ Otero Varela, Alfonso: La patria potestad en el Derecho histórico español. *Anuario de Historia del Derecho Español*, 1956. 87. sz. 209–242. p.
- ²⁷ „*Infantes llaman en España los hijos de los reyes [...], et tomaron este nombre de infantes que es palabra de latin que quier tanto decir como mozo menor de siete años, que es sin pecado et sin manciella*” ALFONSO X. 1807. II. törvénykönyv, VII. fejezet, I. törvénycikk (továbbiakban II, VII, I). További hivatkozás: „*Infante es llamado segunt latin todo mozo que es menor de siete años*” (IV, XVI, IV). II, VII, IV.
- ²⁸ II, VII, IV.
- ²⁹ „[...] *mozos, que conviene que les den ayos*” (II, VII, IV).
- ³⁰ „[...] *los mozos para aprender las cosas mientras son pequeños como la cera blanda quando la ponen en el sello que quanto mas tierna es, tanto mas aina se aprende en ella lo que está en sello figurado*” (II, VII, IV).
- ³¹ „[...] *quando fuesen mayores, et comezasen ya á entrar en mancebia*” (II, VII, IV).
- ³² „*Et desque fueren entrando en edat de seer donceles*” (II, VII, X). A forrásra hivatkozik KÉRI Katalin: *Gyermekkortörténet Spanyolországban. Iskolakultúra*, 2004. 10. sz.
- ³³ „[...] *desposarse pueden tambien los varones como las mugeres desque hobieren siete años*” (IV, I, VI).
- ³⁴ „[...] *porque entonce comienzan á haber entendimiento et son de edat que les placen las desposajas [...]. Mas para casamiento facer ha meester que el varon sea de edat de catorce años et la muger de doce, et si ante deste tiempo se casasen algunos, non serie casamiento mas desposajas, fueras ende si fuesen tan acercados á esta edat que fuesen ya guisados para poderse ayuntar carnalmente ca la sabidoria ó el poder que han para esto facer, cumple la mengua de la edat*” (IV, I, VI).
- ³⁵ „*Fijos y fijas de dos compadres et de dos comadres bien pueden casar de so uno, fueras ende aquel afjado ó afjada por quien fue fecho el compadrago; ca estos atales non pueden casar con los fijos nin con las fijas de sus padrinos nin de sus madras, porque son hermanos espirituales. Et esto se debe entender tambien de los fijos et de las fijas que fuesen nascidos ante del compadrago, como de los otros que nascieron despues: et bien asi como ninguno non debe casar con su hermano nin con su hermana carnal, bien asi defiende santa eglezia que non case ninguno con su hermano nin con su hermana espiritual, que es afjado ó afjada de su padre ó de su madre. Et otrosi como ninguno nin ninguna non debe casar con su padre nin con*

- su padre carnal que lo engendraron, bien asi non debe casar con su padre nin con su madre espiritual quel baptizó [...]” (IV, VII, III).
- ³⁶ „Otrosi los fijos carnales non pueden casar con aquellas que porfijaron su padre ó su madre mientras durare el porfijamiento, mas si el porfijamiento se desficiere bien podrien casar” (IV, VII, VII).
- ³⁷ „Naturales et non legitimos llamaron los sabios antiguos á los fijos que non nascen de casamiento segunt ley, asi como los que facen en las barraganas” (IV, XV, I).
- ³⁸ „[...] et los fornecinos que nascen de adulterio ó son fechos en parienta ó en mugeres de órden” (IV, XV, I).
- ³⁹ „Otros fijos hi ha que son llamados en latin manzeres, et tomaron este nombre de dos partes de latin mania et scelus, que quiere tanto decir como pecado infernal; ca los que son llamados manzeres nascen de las mugeres que estan en la putería [...]. Et homes hi ha que dicen manzer tanto quiere decir como mancillento, porque fue engendrado malamiente et nasce de vil logar” (IV, XV, I).
- ⁴⁰ IV, XV, I.
- ⁴¹ Uo.
- ⁴² „[...] non han las honras de los padres nin de los abuelos” (IV, XV, III).
- ⁴³ „Et demas non pueden heredar los bienes de los padres, nin de los abuelos nin de los otros parientes que decendieron dellos [...]” (IV, XV, III).
- ⁴⁴ „[...] el poder que han los padres sobre los fijos” (IV, XVII, I).
- ⁴⁵ „[...] es un derecho [...] et hanlo sobre sus fijos, et sobre sus nietos et sobre todos los otros de su linage que decenden dellos por la liña derecha, et que son nascidos del casamiento derecho” (IV, XVII, I).
- ⁴⁶ „[...] ca estos atales no son dignos de seer llamados fijos porque son engendrados en grant pecado” (IV, XVII, II).
- ⁴⁷ IV, XVII, II.
- ⁴⁸ IV, XVII, IV.; IV, XVIII, XIX.
- ⁴⁹ IV, XVII, VIII.
- ⁵⁰ IV, VII, VII.
- ⁵¹ „Mas el mozo que fuere mayor de siete años et menor de catorce, bien lo pueden porfijar con otorgamiento del rey [...]” (IV, XVI, IV).
- ⁵² IV, XVI, IV.
- ⁵³ IV, XVI, VI.
- ⁵⁴ „Tutor es llamado en latin todo home que ha en guarda de algun mozo con todos sus bienes fasta que es de edat de catorce años [...]” (IV, XVI, VI).
- ⁵⁵ „[...] puede el profijador sacar de su poder al porfijado quando quisiere con razon ó sin razon; et non heredará ninguna cosa de los

- bienes de aquel quel porfijó, ...fueras ende si el porfijador moriese sin testamento” (IV, XVI, VIII).
- ⁵⁶ „[...] lo quel fijo del alguno ganase por obra de sus manos por algunt menester; ó por otra sabidoria que hobiese ó de otra guisa” (IV, XVII, V).
- ⁵⁷ IV, XVII, V.
- ⁵⁸ „Et aun porque tales ganancias como estas facen los homes con grant trabajo et grant peligro, et porque las facen en tan nobles logares [...] ca los dueños dellas pueden facer destes bienes atales que quisieren et non han derecho en ellas, nin gelas pueden embaragar padre, nin hermano nin otro pariente que hayan” (IV, XVII, VI).
- ⁵⁹ „Filius familias es llamado en latin el fijo que es en poder del padre [...]” (IV, XVII, XII).
- ⁶⁰ IV, XVII, XI.
- ⁶¹ IV, XVII, XII.
- ⁶² IV, XVIII, XV-XVII.
- ⁶³ „[...] ca el castigamiento debe seer con mesura et con piedat” (IV, XVIII, XVIII).
- ⁶⁴ IV, XVIII, XVIII.
- ⁶⁵ VI, I, IX.
- ⁶⁶ VI, I, XIII.
- ⁶⁷ „Et otrosi los fijos tenudos son naturalmente de amar et de temer á sus padres, et facerles honra et servicio et ayuda en todas aquellas maneras que lo podieren facer” (IV, XIX).
- ⁶⁸ PÉREZ MARTÍN 1992. 222. p. (GUTIÉRREZ FERNÁNDEZ, Benito: *Códigos o estudios fundamentales sobre el Derecho civil español*, 3kdic., I–VII. Madrid, 1871.)
- ⁶⁹ FÖLDI András – KELEMEN Miklós – KISTELEKI Károly – MÁRKUS Eszter – RIGÓ Balázs – SIKLÓSI Iván: *Összehasonlító jogtörténet*. ELTE Jogi Kari Tankönyvek 12. Budapest, 2020. ELTE Eötvös Kiadó, 97–98. p.
- ⁷⁰ HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, 2002. Nemzeti Tankönyvkiadó, 305. p.; SANCHEZ-ARCILLA BERNAL, José: A római jogi tradíció továbbélése és a közönséges jog (ius commune) recepciója Spanyolországban. In HAMZA Gábor (szerk.): *Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből I*. Budapest, 1995. Nemzeti Tankönyvkiadó, 117. p.
- ⁷¹ GARCÍA RODULFO, Lisardo: *El Código de las Sietes Partidas y su supervivencia en el ordenamiento jurídico contemporáneo sobre la acción de jactancia y otras insituciones jurídicas*. Tesis doctoral dirigida por Miguel Ángel Chamocho Cantudo, Universidad de Jaén, 2019. 9–10. p.



Takó Dalma

A Briand–Kellogg-paktumhoz fűzött „megjegyzések”¹

1. Bevezetés

1928. augusztus 27-én, Párizsban került aláírásra a háború igénybevételéről való lemondás tárgyában kötött nemzetközi szerződés, más néven a Briand–Kellogg-paktum vagy Párizsi Paktum (a továbbiakban: paktum),² melyben a szerződő felek elviekben teljes egészében lemondtak a

háború nemzeti politikai eszközként történő alkalmazásáról, és megfogadták, hogy vitáikat ezentúl békés úton fogják rendezni.³ Szigorúan a paktum szövegét tekintve ez a kijelentés igaznak tűnhet, valójában azonban nem teljes mértékben az. A megállapodás aláírását és hatálybalépését ugyanis jelentős előkészítő munka előzte meg, mely során a szerződő felek különféle jegyzékek formájában kifejtették véleményüket a szerződésről. E vélemények figyelembevételével a háború tilalmára nézve jóval árnyaltabb kép rajzolódik ki.

A fenti kijelentés alátámasztásához kiemelten fontos az említett jegyzékek vizsgálata, mely azonban jelentős nehézségekbe ütközik. A szerződő felek megjegyzéseinek megítélése a szakirodalomban ugyanis korántsem egységes. Egyes szerzők⁴ úgy vélik, hogy a jegyzékekben foglaltak fenntartásnak tekinthetők, más források⁵ azonban értelmezésként hivatkoznak a felek nyilatkozataira. Ezen

felül olyan szerzők is akadnak, akik a jegyzékekre valamilyen semleges kifejezést használnak. William W. Bishop Jr. például egyszerűen nyilatkozatként hivatkozik a megjegyzésekre,⁶ Székely Gábor pedig magyarázatként említi őket.⁷

E tanulmány célja annak feltárása, hogy a fenti álláspontok közül melyik tekinthető helytállóknak, azaz, hogy a szóban forgó nyilatkozatok minősíthetők-e fenntartásnak, vagy helytállóbb-e a megjegyzések értelmező jegyzékeként történő aposztrofálása. Ennek feltárásához a tanulmány először a paktum létrejöttének körülményeit, valamint a megállapodás tartalmát ismerteti, ezt követően kerül sor az egyes felek megjegyzéseinek bemutatására, valamint ezek jellegének vizsgálatára. A nyilatkozatok minősítésére csak írásom végén kerül sor, ezt megelőzően az azokra való hivatkozás a nyilatkozat, megjegyzés, jegyzék szavakkal történik.

2. A paktum létrejötte és tartalma

2. 1. A szerződés létrejötte

A háborúról való lemondást tartalmazó szerződés francia kezdeményezés eredményeként született meg, azon okból kifolyólag, hogy az első világháborút követően Franciaország szerette volna biztonsági rendszerét minden oldalról megerősíteni. Az európai államokkal való együttműködés a Nemzetek Szövetsége, valamint a locarnói szerződés révén ugyan biztosított volt, azonban ezek nem nyújtottak teljes körű védelmet. A Nemzetek Szövetségének vitarendezési mechanizmusa jelentős hiányosságokat rejtett magában,⁸ a locarnói paktum pedig csak szűk körű együttműködést biztosított.⁹ Ezen okokból, valamint annak köszönhetően, hogy az Egyesült Államok egyik említett egyezménynek sem volt részese, Franciaország az USA-val való kapcsolatának megszilárdítására törekedett. Ebből a célból Aristide Briand, francia külügyminiszter 1927. április 6-án nyílt levélben arra kérte fel az Egyesült Államokat, hogy a két állam bilaterális megállapodásban mondjon le a háború alkalmazásáról egymás közötti viszonyaikban.¹⁰

A francia javaslatra az USA külügyminisztere, Frank B. Kellogg 1927. december 28-án adott válaszában kifejtette, hogy „sokkal előnyösebbnek látná, ha a világ összes főhatalmai mondanának le kölcsönös nyilatkozatban a háborúról mint nemzeti politikájuknak eszközéről”.¹¹ Az Egyesült Államok tehát egy sok állam számára nyitva álló, multilaterális paktumot kívánt létrehozni. Az USA elképzelésére reagálva, Franciaország 1928. január 5-én azt ajánlotta, hogy „a két állam kormánya kössön egymással szerződést, amellyel maguk között lemondanak minden támadó háborúról, és kijelentik, hogy a közöttük felmerülő bármily természetű viszályok elintézésére csak békés eszközöket fognak igénybe venni. Az ezen szerződéshez való csatlakozásra azután hívják fel a világ összes hatalmait.”¹² Kellogg január 11-én válaszában jelezte a francia kormány felé, hogy nem ért egyet a megállapodás támadó háború kizárására való leszűkítésével, valamint azzal,

hogy a többi nagyhatalmat kész megállapodás elé állítsák. A külügyminiszter szerint a szerződésnek a háborúról való lemondásról általánosságban kellene rendelkeznie, a bevonni kívánt államoknak pedig lehetőséget kellene adni, hogy kifejthessék véleményüket a megállapodásról.¹³

A két állam végül megállapodott abban, hogy többoldalú szerződést kötnek, mely a háború eszközéről való általános lemondást tartalmazza majd, nem korlátozva a megállapodást pusztán a támadó háborúkra. Ennek megfelelően 1928. április 13-án négy nagyhatalom – Németország, az Egyesült Királyság, Olaszország és Japán – részére küldték meg a megállapodás tervezetét, felhívva őket a szerződésben való részvételre.¹⁴ Nem sokkal ezután további kilenc állam – Belgium, Csehszlovákia, Lengyelország, India, Ausztrália, Kanada, az Ír Szabadállam, Új-Zéland és Dél-Afrika – bevonására került sor. 1928. augusztus 27-én így összesen tizenöt állam részvételével került sor a paktum aláírására, mely 1929. július 24-én lépett hatályba, a szükséges megerősítések megtörténtét követően.¹⁵

A megállapodás szerződő feleinek száma ezt követően is folyamatosan emelkedett, 1928 és 1934 között az elsőként aláíró 15 államon kívül csaknem 50 állam vált a szerződés részesévé.¹⁶ Ezek közé tartozott hazánk is, mely 1929. február 14-én, Budapesten írta alá a szerződést, a megerősítő okiratot pedig 1929. július 23-án tette le az Egyesült Államok kormányánál.¹⁷ A paktum tehát széles körű támogatottságra tett szert, az akkoriban „létező 67 államból 63 ratifikálta, beleértve az összes nagyhatalmat”.¹⁸

2. 2. A paktum tartalma

Tartalmát tekintve a paktum meglehetősen rövid, érdemi része mindössze három cikkből áll.¹⁹ Mindazonáltal érdemes kitérni az egyezmény preambulumban foglaltakra is, ugyanis már a bevezető rész rögzíti, hogy a szerződő felek népeik közötti békés és barátságos viszonyok állandósítása érdekében a háborúról mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak, egymás közötti viszonyaikban ezentúl csak békés eszközöket alkalmaznak. A felek továbbá a bevezető részben kifejezik az iránti reményüket, hogy „példájuktól felbátorítva a világ összes többi nemzetei hozzá fognak járulni ezekhez az emberies törekvésekhez”.²⁰

E célkitűzések rögzítését követően a szerződés első és második cikke az alábbiakat rögzíti:

„I. Cikk. A Magas Szerződő Felek népeik nevében ünnepélyesen kijelentik, hogy a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való igénybevételét elítélik, s egymáshoz való viszonyukban erről mint a nemzeti politika eszközéről lemondjanak.

*II. Cikk. A Magas Szerződő Felek elismerik, hogy a közöttük esetleg felmerülő bármely természetű vagy eredetű vitáknak vagy nézeteltérésnek megoldását vagy elrendezését mindenkor csak békés úton szabad keresni.”*²¹

A paktum harmadik cikke tulajdonképpen már záró rendelkezésnek is tekinthető, mivel ebben szerepel a szer-

ződés megerősítésének követelménye, valamint a hatálybalépés meghatározása. Ez utóbbi akkor valósul meg, „mihelyt minden megerősítő okirat letétetik Washingtonban”.²² Ezt követően a szerződés deklarálja nyílt jellegét, vagyis azt, hogy a megállapodás „a világ minden más Hatalmának csatlakozása végett, a szükségesnek mutakozó ideig nyitva fog állani”.²³ A csatlakozó államok tekintetében a hatálybalépés szintén akkor következik be, amikor megerősítő okmányait leteszik Washingtonban.²⁴

A paktum szövegéből jól látható, hogy a szerződő felek a szerződés megszegéséhez nem fűztek semmiféle szankciót. Erre nézve az egyezmény preambuluma csupán annyit mond ki, hogy a szerződészegőt meg kell fosztani a szerződésből folyó előnyöktől.²⁵ Ehhez kapcsolódóan a paktum tárgyalása során Kellogg kifejtette, hogy az egyik fél szerződészegése a többi szerződő felet felszabadítja az egyezményben vállalt kötelezettségük alól.²⁶

A paktum betartása kikényszerítési mechanizmus, valamint a betartást ellenőrző testület hiányában azon a reményen alapult, hogy a diplomácia eszközei és a közvélemény súlya elegendő visszatartó erőt jelent majd a szerződés megszegésével szemben.²⁷ Ahogy Faluhelyi Ferenc is írja: „Ennek a szerződésnek betartása, Kellogg szerint is a nemzeteknek ünnepélyes ígéretere és becsületére van bízva és ez ígéretnak szilárdságát a közvélemény és a világ nagy erkölcsi erői fogják biztosítani.”²⁸ Kellogg az amerikai Szenátus előtt tartott beszédében pontosan ki is fejtette ennek okát: véleménye szerint egyetlen állam sem írja alá a szerződést akkor, ha szankcionálnák a megállapodás megsértését, vagy ha ennek kérdését külön szerv döntené el.²⁹

Nem a szankciók kérdése volt az egyetlen, amelyről a szerződés nem rendelkezett. Az előkészítő tárgyalások során számos kérdés merült fel arra nézve, hogy a megállapodás pontosan milyen háborúkat tilt, mennyiben érinti az önvédelem kérdését, a locarnói szerződés, valamint a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya rendelkezéseit.³⁰ Mivel a megállapodás maga ezekről semmit sem mondott, ezért az államok erre nézve saját álláspontot alakítottak ki, melyeket a szerződés tervezetére reagálva különféle jegyzékek formájában ki is fejtettek. A továbbiakban e megjegyzések ismertetésére kerül sor.³¹

3. A paktumhoz fűzött nyilatkozatok

A tárgyaló államok közül elsőként Franciaország fűzött megjegyzéseket a szerződés tervezetéhez. Az állam 1928. március 30-án levélben fejtette ki véleményét egyes kérdésekről, többek között a szerződés megszegéséről, az önvédelem jogáról, valamint a megállapodás locarnói szerződéssel és a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányával való kapcsolatáról. Az első kérdésre nézve Franciaország kifejtette, hogy véleménye szerint, ha egy szerződő fél nem tartja meg a szavát és háborút alkalmaz, akkor a többi szerződő fél feloldást nyer a megállapodás alól. Az önvédelem jogával kapcsolatban az állam azon az állásponton volt, hogy a megállapodás nem vonja meg a szerződő felektől az önvédelem jogát,³² vagyis ilyen eset-

ben a háború nem tilos. A harmadik kérdést tekintve pedig Franciaország leszögezte, hogy a paktum nem érinti sem az Egyezségokmányt, sem a locarnói szerződést, azok rendelkezéseit nem csorbítja, sőt nem befolyásolja a Franciaország által kötött semlegeségi szerződéseket sem.³³

1928. június 23-án az Egyesült Államok is jegyzékben foglalt állást a felmerülő kérdésekről, melyben az állam rögzítette, hogy a megállapodás nem vonja el és nem korlátozza az önvédelem jogát. Az amerikai álláspont értelmében az önvédelmi jog minden, az állam területe ellen intézett támadással vagy betöréssel szemben való védekezési jogosultságot magában foglal, ráadásul nem korlátozódik csupán egy adott állam területére, hanem azt jelenti, hogy az államnak joga van lépéseket tenni minden esetben, ha érdekei vagy jogai védelme érdekében azt szükségesnek érzi. Az önvédelmi jog alkalmazását indokolhatja az állam területét ért konkrét támadás, sőt bármely olyan esemény megelőzése is, amely veszélyeztetheti az állam valamilyen jogát vagy érdekét. Az USA véleménye szerint ilyen esetben a szükséges válaszlépések meghatározása mindenkor az állam döntésétől függ. Az Egyesült Államok ezen felül azt is rögzítette, hogy egyik szerződő fél sem köteles fellépni a szerződés megszegőjével szemben, továbbá, hogy nincs összeütközés a paktum és a locarnói szerződés között, és a paktumban foglaltak nem állnak ellentétben a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányából fakadó jogokkal és kötelezettségekkel sem.³⁴

A szerződésbe először bevont államok közül Németország 1928. április 27-i jegyzékében fejtette ki véleményét a paktumról. Ebben az állam rögzítette, hogy a megkötendő egyezmény az előzetes nemzetközi szerződésekből – érteve ez alatt a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányát és a locarnói szerződést – eredő nemzetközi kötelezettségeket, valamint az államok természetes önvédelmi jogát nem érinti. Ezen felül a német kormány szerint magától értetődő, hogy a szerződést megszegő féllel szemben feléled minden hatalomnak a joga arra, hogy a háború eszközével vegyen magának elégtételt. Az állam továbbá annak a reményének is kifejezést adott, hogy a békeegyezmény révén elérhetővé válik az általános lefegyverzés, valamint, hogy „az egyezmény módot és ösztönzést is fog adni azon békés eszközöknek a kiépítésére, amelyek az államok közötti viszályoknak elsimitására nélkülözhetetlenek”.³⁵

Május 19-én az Egyesült Királyság is kifejtette véleményét, melyben saját magára nézve azt rögzítette, hogy „a brit birodalomnak vannak olyan határterületei, amelyekhez különös érdekei fűződnek, és amely területeknek védelméhez való jogát magának fenntartja”.³⁶ A megjegyzés egészen pontosan úgy fogalmazott, hogy vannak a világnak bizonyos területei, melyek integritása és jóléte az Egyesült Királyság különleges és létfontosságú érdekét képezi az állam békéje és biztonsága szempontjából. E területek ügyeibe való beavatkozást az angol kormány nem engedheti meg, éppen ezért a területek támadásoktól való védelmét az Egyesült Királyság önvédelemnek tekintti.³⁷ Július 30-án az angol alsóházban tartott beszédében Chamberlain ezt a nyilatkozatot brit Monroe-doktrínának nevezte, s leszögezte, hogy az „korántsem agresszív, célja csupán csak az, hogy ezektől a területektől távol tart-

sa idegen államoknak a támadását, úgy ahogy az eredeti Monroe-doktrína is a dél- és közép-amerikai államoktól igyekezett az európai államoknak támadásait elhárítani”.³⁸

A megjegyzésekből a többi állam sem maradt ki, Olaszország, Japán, Új-Zéland, az Ír Szabadállam, Kanada, Ausztrália, Csehszlovákia, Lengyelország, Belgium, India és Dél-Afrika is kifejezte hozzájárulását a paktumhoz, valamint minden állam kifejtette, hogy véleményük szerint a paktum nem érinti az Egyezségokmányban és a locarnói szerződésben foglaltakat, továbbá semmiféle tekintetben nem korlátozza vagy gyengíti az önvédelem jogát. Minden szerződő fél egyetértett abban, hogy az egyes államok teljes szabadságot élveznek abban, hogy szükségleteik és akarataik szerint megvédjék magukat a támadásokkal és az idegen megszállásokkal szemben.³⁹

A fenti nyilatkozatokból kiolvasható, hogy a résztvevő államok különös figyelmet szenteltek az önvédelem kérdésének. E tekintetben fontos megjegyezni, hogy az önvédelem körébe a korabeli szokásjog a megelőző csapást is beleértette.⁴⁰ A preemptív, azaz konkrét támadás nélkül alkalmazott önvédelem az 1837-es Caroline-ügytől kezdve⁴¹ elfogadott volt a nemzetközi jogban.⁴² Az önvédelem ilyen tág értelmezése a szerződésre nézve jelentős következménnyel járt: ennek köszönhetően a paktum jelentős rést kapott. E körülmény ugyanis lehetőséget adott arra, hogy a szerződő felek megelőző önvédelemre hivatkozva – a Webster-formulában meghatározott azonnalisági, szükségességi és arányossági követelmények teljesülése esetén – akár konkrét támadás nélkül, pusztán annak veszélye esetén fellépjenek a feltételezett támadóval szemben.⁴³

4. A nyilatkozatok megítélése

Ahogy az a bevezetőben ismertetésre került, a szerződő felek által kifejtett megjegyzéseket a témakör kutatói eltérően ítélik meg. Véleményem szerint a szakirodalomban létező álláspontok két fő csoportba sorolhatók: az első a megjegyzéseket fenntartásnak minősíti, a második pedig értelmezésnek.⁴⁴ A továbbiakban annak kifejtésére kerül sor, hogy álláspontom szerint melyik a helytállóbb az említett két kategória közül.

A megjegyzéseket fenntartásnak tekintő vélemények megítéléséhez a fenntartás fogalma szolgálhat kiindulópontként. A definíciót kodifikációs szándékkal elsőként a Harvard Egyetem szerződéstervezete foglalta írásba,⁴⁵ mely szerint a fenntartás olyan írásbeli nyilatkozat, mellyel egy állam a szerződés aláírásakor, ratifikálásakor vagy a szerződéshez való csatlakozáskor a megállapodásban részes félle válásának feltételeként specializál bizonyos rendelkezéseket, ily módon korlátozza a szerződés hatályát az adott államra történő alkalmazása tekintetében.⁴⁶

A fenti definíció alapján a szóban forgó megjegyzéseket három szempontból kell megvizsgálni ahhoz, hogy eldönthető legyen, hogy azok fenntartásnak minősülnek-e vagy sem. Egyrészt vizsgálat alá kell vonni a megjegyzések megtételének módját és időpontját, másrészt a nyilatkozatok tartalmát, harmadrészt pedig az államok

szándékát, vagyis azt, hogy milyen célból tették a nyilatkozatokat. Az első kérdéskört tekintve leszögezhető, hogy az államok a szerződés aláírását megelőzően, a kézhez kapott tervezetre reagálva, diplomáciai jegyzék formájában fejtették ki véleményüket. Ez a fenntartás fogalmában meghatározott időpontok közül egyiknek sem felel meg, ráadásul az egyezménytervezet szerint az aláírásakor tett fenntartást a ratifikáláskor meg kell erősíteni,⁴⁷ melyre a paktum esetében egyik állam részéről sem található utalás. Sőt az Egyesült Államok részéről történő megerősítés időpontjában – 1929. január 15-én – az USA kifejezetten kimondta, hogy a megerősítés fenntartások és feltételek nélkül történt, s ezt az állam közölte is a többi szerződő féllel.⁴⁸

A megjegyzések megtételét illetően tehát úgy tűnik, hogy nem fenntartásokról van szó. Fontos azonban kitérni a korábban említett két további kritériumra, vagyis a megjegyzések tartalmára, valamint a szerződő felek szándékára. A nyilatkozatok tartalmát tekintve azok mindegyike – más-más megfogalmazással ugyan, de – azt fejezte ki, hogy önvédelmi helyzetben az adott állam nem tekinti tilosnak a háború alkalmazását. E nyilatkozatok megtételének célja nyilvánvalóan az volt, hogy az egyezmény hatálya alól kivonják az önvédelem esetét, s ezáltal korlátozzák a szerződés hatályát. Ebből a szempontból azonban felmerül egy fontos körülmény: szenátusi beszédében Kellogg kifejtette, hogy az egyezmény az államok nyilatkozatai nélkül sem vonja el, vagy korlátozza az önvédelem jogát, ugyanis e jog „minden szuverént elválaszthatatlanul megillet és implicite minden szerződésbe beleértendő”.⁴⁹ A külügyminiszter szerint minden állam szabadságot élvez arra, hogy védekezzen mindenféle támadással vagy megszállással szemben – szükség esetén akár háború révén is –, mégpedig időtől és a szerződés rendelkezéseitől függetlenül.⁵⁰ Azaz minden nemzet a szerződéstől függetlenül bármikor megvédheti a területét támadástól vagy inváziótól és az állam kizárólagosan maga jogosult eldönteni, hogy a körülmények alapján önvédelem érdekében a háború eszköze szükséges-e.⁵¹

Kellogg beszédéből álláspontom szerint az a következtetés vonható le, hogy a szerződés hatályát a kezdeményezők eleve nem is kívánták kiterjeszteni az önvédelem esetére. Azaz úgy kívánták megállapodásba foglalni a háborúról való lemondást, hogy az ne érintse az önvédelmi jog gyakorlását. Ebből fakadóan az önvédelem joga a paktum alóli implicit kivételként is tekinthető, melyre az a korábban említett körülmény is utal, hogy egy szerződő fél szerződésszegése esetén a többi fél „felmentést nyert” a szerződés betartása alól.⁵² Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy, ha az önvédelmi jog, mint szerződés alóli kivétel ilyen jelentős, akkor miért nem jelenik meg szövegszerűen a paktumban? Véleményem szerint ennek két lehetséges oka van. Az első, hogy Kellogg nem találta definiálhatónak az önvédelem fogalmát. Szenátusi beszédében a külügyminiszter többször is hangoztatta, hogy véleménye szerint az agresszió, az agresszor, és az önvédelem fogalma sem határozható meg pontosan.⁵³ A fogalmi nehézségeken felül az önvédelem explicit megjelenésének hiánya ugyanakkor azzal is indokolható, hogy mivel e jogot min-

den állam természetes jogának tekintették – mely magától értetődően, külön említés nélkül is beleértendő minden szerződésbe –, szükségtelennek tartották ennek szövegszerű rögzítését a paktumban.⁵⁴

Bármi is volt a valódi oka annak, hogy a megállapodás nem nevesíti a háború tilalma alóli kivételként az önvédelem esetét, Kellogg beszédéből úgy vélem, egyértelműen kitűnik, hogy az önvédelmi jog a paktumban foglaltaktól függetlenül gyakorolható, vagyis arra nem terjed ki a szerződés hatálya. Ezt erősíti Kellogg Szenátus előtt tett azon kijelentése is, hogy a szerződés ugyanazt a hatást fejt ki a felek jegyzékei nélkül is, azaz meghagyja az önvédelem jogát anélkül, hogy az államoknak ezt nyilatkozatban kellene rögzíteniük. Márpedig a szerződés hatályának korlátozása fenntartás révén csak olyan kérdéskörre nézve képzelhető el, melyre a szerződés egyébként kiterjed. Ennélfogva az önvédelemre utaló nyilatkozatok véleményem szerint nem tekinthetők fenntartásnak.⁵⁶

Mindezeken felül van egy további körülmény, mely véleményem szerint megcáfolja a nyilatkozatok fenntartásjellegét. A nemzetközi szerződések tartalmát illetően ugyanis 1928-ban az abszolút integritás elve érvényesült.⁵⁷ Ez azt jelentette, hogy a szerződésnek ugyanolyan tartalommal kellett vonatkoznia minden szerződő félre. Ez a fenntartások tekintetében azt a következményt vonta maga után, hogy egy adott fél fenntartását az összes többi félnek el kellett fogadnia,⁵⁸ ellenkező esetben a fenntartást tevő nem vált a szerződés részesévé. Azaz a megjegyzések fenntartásként történő minősítése esetén azok valamennyi fél elfogadását igényelték volna. Ez esetben az Egyesült Királyság nyilvánvalóan nem válhatott volna részes féllé, hiszen nyilatkozata ellen számos állam tiltakozott.⁵⁹ Az állam szerződő felek közül történő kizárására azonban ennek ellenére nem került sor, mely tényező véleményem szerint tovább erősíti azt a kijelentést, hogy a vizsgált megjegyzések nem fenntartások.

Ezzel a jegyzékek megítélése témakörének azonban csak egy része került megválaszolásra. Szükséges kitérni még arra a kérdésre, hogy a megjegyzések a szerződés értelmezésének tekinthetőek-e. E felfogás szerint a Briand–Kellogg-paktumhoz fűzött nyilatkozatokban az államok pusztán kifejtik, hogy miként értelmezik a háborúról való lemondást. Ezt a nézőpontot fejtette ki Kellogg a paktum aláírását követő amerikai szenátusi tárgyaláso-

kon.⁶⁰ A tárgyalásokon a külügyminiszternek azt a kérdést tették fel, hogy mi az álláspontja a megjegyzések hatására nézve, véleménye szerint ezek fenntartások-e, s jelentenek-e bármilyen változást a szerződésre nézve? Kellogg válaszában kifejtette, hogy véleménye szerint a jegyzetekben nincs semmi, ami módosítaná a szerződést, vagy arra nézve változást jelentene.⁶¹ Szerinte a megjegyzések a szerződés értelmezésének keretei között maradnak, és

a feleknek csupán az ezzel kapcsolatos álláspontját tükrözik. Kellogg tehát úgy vélte, hogy egyetlen állam sem tett fenntartást,⁶² épp ellenkezőleg: a levelekben az államok olyan – saját álláspontjuk tükröző – egyoldalú nyilatkozatokat tettek, melyek nem bírnak a fenntartások erejével, hiszen a paktum szövegét érintetlenül és változatlanul hagyják. Ezzel egyidejűleg a külügyminiszter azt is kimondta, hogy a jegyzetekben kifejtettek lényeges és elválaszthatatlan részét képezik a szerződésnek, ugyanis ezek a megállapodás hivatalos értelmezését adják, s így a felekre nézve kötelezőek.⁶³

Jómagam a fentiekkel egyetértve úgy vélem, hogy a megjegyzések valóban közelebb állnak az értelmező funkcióhoz, mint a

fenntartásokhoz. Álláspontom szerint a jegyzékek mai fogalommal élve értelmező nyilatkozatnak volnának tekinthetők. E deklarációkra nézve a Nemzetközi Jogi Bizottság 2011-ben elfogadott Gyakorlati Útmutatója⁶⁴ ad iránymutatást. A dokumentumot nem kívánom alkalmazni a paktumhoz fűzött megjegyzésekre, azonban a benne foglalt fogalom az értelmező nyilatkozatokra nézve segítséget nyújthat a jegyzékek jellegének megértéséhez. A dokumentum értelmében az értelmező nyilatkozat „olyan állam vagy nemzetközi szervezet által tett, bárhogyan kifejezett vagy nevezett egyoldalú nyilatkozatot jelent, amellyel az állam vagy a szervezet tisztázza vagy pontosítja a szerződés egy rendelkezésének vagy egyes rendelkezéseinek jelentését vagy hatályát.”⁶⁵

Fontos leszögezni, hogy az értelmező nyilatkozat, azaz *interpretative declaration* kifejezést a korabeli szakirodalom nem használta, ugyanakkor más hasonló kifejezések már megjelentek. André N. Mandelstam például kormányok értelmezéséről és egyoldalú értelmezésekről (*interprétations unilatérales*) beszélt,⁶⁶ Robert H. Ferrell pedig az értelmező jegyzet és az egyoldalú nyilatkozat (*unilateral declaration*) kifejezéseket használta.⁶⁷ Az egyoldalú értelmezés tehát már az 1920-as, ’30-as években is ismert



Frank B. Kellogg
(New York, 1856. december 22. – St. Paul, 1937. december 21.)⁵⁵

és alkalmazott eszköz volt, így a megjegyzések e kategóriába történő besorolása véleményem szerint helytálló.

Ebből a szempontból még egy kérdést érdemes megvizsgálni, mégpedig azt, hogy értelmezésként történő minősítés esetén a jegyzékekben foglaltak vajon minden szerződő félre nézve kötelezőek-e. A Harvard Egyetem egyezménytervezetének függeléke szerint az az értelmezés, mellyel a felek mindegyike egyetért, a szerződés értelmezése tekintetében megegyezésnek minősül, és ilyenként minden szerződő fél tekintetében alkalmazandó. Ennek különösen akkor van jelentősége, ha a szerződés szövege nem teljesen egyértelmű. Ebben az esetben a felek akarata, vagy az egyezménnyel elérni kívánt céljuk a szerződés preambulumból, vagy a tárgyalások során kidolgozott anyagokból, jegyzékekből ismerhető meg.⁶⁸ Ezzel kapcsolatban Philip Marshall Brown is kifejti, hogy véleménye szerint a megállapodások értelmezése szempontjából a legfontosabb igazodási pont a szerződő felek szándéka, mely megjelenhet jegyzetek, nyilatkozatok, értelmezések formájában, akár a ratifikációt megelőzően, a tárgyalások során is.⁶⁹

Véleményem szerint ez a helyzet áll fenn a Briand–Kellogg-paktumhoz fűzött jegyzékekben foglalt egyoldalú értelmezések esetében is. A szerződő felek ugyanis – a brit Monroe-doktrína kivételével⁷⁰ – egyetértésüket fejezték ki az önvédelmi jog, valamint a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya és a locarnói szerződés érvényben maradásának kérdésére vonatkozóan.

Mindezek alapján az a véleményem, hogy a szerződő felek által a paktum előkészítése során tett megjegyzések egyoldalú értelmezésnek tekinthetőek, s a fent említett egyetlen kivétellel minden részes félre nézve a szerződés kötelező, kiegészítő részét képezik.

5. Záró gondolatok

A Briand–Kellogg-paktum széles körű támogatottsága ellenére a szakirodalomban olvasható egyes vélemények szerint nem tudta betölteni a neki szánt szerepet, ugyanis nem sikerült kiiktatnia a háborút a politika eszköztárából.⁷¹ Az ezen a véleményen lévő szerzők szerint az 1930-as évek eseményei – többek között Mandzsúria Japán általi lerohanása 1931-ben,⁷² Abesszínia olasz megszállása 1935-ben, 1939-ben a német betörés Lengyelországba, a orosz támadás Finnország ellen,⁷³ majd a borzalmas második világháború – nyilvánvalóvá tették, hogy a háború tilalmának megvalósulását tekintve a szerződés nem tudta elérni a célját.⁷⁴ Ennek fő okaként Henry Cabot Lodge például a paktumhoz fűzött megjegyzéseket jelöli meg,

utalva arra, hogy a felek által meghatározott értelmezés megfosztotta a paktumot annak lényegétől, s a nyilatkozatok a megállapodást teljesen hatástalanná tették.⁷⁵

A paktumot teljes kudarcként leíró kijelentések véleményem szerint nem helytállóak. Igaz ugyan, hogy az 1930-as és '40-es évek eseményeit az egyezmény nem tudta megakadályozni, azonban más szempontból jelentős mérföldkőnek tekinthető. Egyrészt azért, mert a paktum sikeresen vonta be az Egyesült Államokat egy európai államokkal kötött megállapodásba, melyet sem a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, sem a locarnói szerződés nem tudott elérni. Másrészt a szerződésben megfogalmazott elvek alapot adtak arra, hogy a második világháborút követően sor kerüljön a háborús bűnösök felelősségre vonására. A háború tilalmára építve határozták meg ugyanis a béke elleni büntett fogalmát, mely alapján a nürnbergi és a tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék felelősségre vonhatta a második világháborút kirobbantató vezetőket.⁷⁶ Az ítéletek megállapították, hogy bár a béke elleni bűncselekmény szövegszerűen csak az 1945. évi londoni megállapodásban jelent meg, azonban valójában már a Briand–Kellogg-paktum óta létező kategóriáról van szó, melynek megsértése nemzetközi bűncselekményt valósított meg.⁷⁷

A paktum a háború és az általános nemzetközi jog története szempontjából még egy okból kifolyólag mérföldkőnek tekinthető.⁷⁸ Az egyezmény ugyanis igen fontos lépés volt az erőszak tilalmának kimondása felé vezető úton, melyre végül az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 2. cikk 4. bekezdésében került sor. E rendelkezés ugyanakkor véleményem szerint nem helyezte hatályon kívül a paktumot.⁷⁹ Hasonló állásponton van Ian Brownlie, aki szerint a Briand–Kellogg-paktum ma is hatályban van, s támogatja, erősíti az Alapokmányban foglaltakat, azonban attól elkülönülten, az erőszak alkalmazásának korlátot szabó, független jogi dokumentumként létezik.⁸⁰

Összességében tehát elmondható, hogy a paktum sikeret ért el,⁸¹ még ha nem is abban a tekintetben, ahogy azt megálmodói eredetileg elképzelték. A szerződés kiemelt jelentőségében véleményem szerint igen fontos szerepe volt a paktumhoz fűzött megjegyzéseknek, melyek nélkül feltehetőleg nem lehetett volna keresztülvinni a megállapodást. Ahogy azt Kellogg is kifejtette, elengedhetetlen volt a háború tilalmának értelmezését az egyes szuverén államokra bízni, ellenkező esetben valószínűleg nem került volna sor a szerződés aláírására.⁸² Ennek okán a résztvevők nyilatkozatai – melyek álláspontom szerint értelmező funkciót töltenek be – hozzájárultak a paktumban való széles körű részvétel biztosításához, s egyúttal a megállapodás sikeréhez.

TAKÓ, DALMA

Kommentare zum Briand–Kellogg-Pakt

(Zusammenfassung)

Ein völkerrechtlicher Vertrag zur Ächtung des Krieges wurde am 27. August 1928 in Paris unterzeichnet. Dieser Vertrag ist als Briand–Kellogg-Pakt oder Pariser Pakt bekannt. Die unterzeichnenden Staaten verzichteten darauf, den Krieg als nationales politisches Instrument zu machen. Sie schworen, in Zukunft Streitigkeiten friedlich zu lösen. Bedeutende Vorarbeiten gingen der Unterzeichnung und dem Inkrafttreten des Abkommens voraus, während die

Vertragsparteien ihre Ansichten zum Vertrag in verschiedenen diplomatischen Noten zum Ausdruck brachten. Die Beurteilung des Wesens dieser diplomatischen Noten ist in der Literatur nicht einheitlich. Einige Autoren bezeichnen sie als Vorbehalte, andere als Interpretationen und einige beziehen die Note nur als neutrale Begriffe. Das Ziel des Aufsatzes ist es zu ermitteln, welche der oben genannten Aspekte als am besten geeignet angesehen ist.

Jegyzetek

- ¹ Készült az Igazságügyi Minisztérium által finanszírozott, a „Jogászképzés színvonalának emelését célzó programok” keretében.
- ² FALUHELYI Ferenc: *A párisi Kellogg-paktum és annak jelentősége*. Kaposvár, 1929. Somogy-megyei Keresztény Irodalmi Nyomda, 3. p.
- ³ FALUHELYI Ferenc: A Kellogg-egyezmény nemzetközi jogi jelentősége. In KOLLÁR László (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések*. 1929. 105–106. füzet, 35. p.
- ⁴ Többek között Horváth Andor (HORVÁTH Andor: A nemzetközi jog felbomlása. *Korunk*, 2006. 4. sz.), Szijártó István (SZIJÁRTÓ István: A ius ad bellumtól a kollektív biztonság rendszeréig vezető út átlomásainak összehasonlítása. *Scriptura*, 2017. 2. sz. 94. p.), Ian Brownlie (BROWNLIE, Ian: *International Law and the Use of Force by States*. Oxford, 1963. Clarendon Press, 82. p.), valamint Yoram Dinstein (DINSTEIN, Yoram: *War, Aggression and Self-Defence*. Cambridge, 2011. Cambridge University Press, 85–86. p.).
- ⁵ Például az *Encyclopaedia Britannica* (Kellogg–Briand Pact, France – United States [1928], www.britannica.com/event/Kellogg-Briand-Pact); Lassa Oppenheim (OPPENHEIM, Lassa: *International Law. A Treatise. Vol. II. Disputes, War and Neutrality*. London, 1944. Longmans Green and Co., 149. p.), valamint André N. Mandelstam művei (MANDELSTAM, André N.: *L'interprétation du Pacte Briand–Kellogg par les gouvernements et les parlements des États signataires*. Paris, 1934. Éditions A. Pedone.).
- ⁶ W. BISHOP, JR., William: Reservations to treaties. *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, 1962. 103. sz. 307–309. p.
- ⁷ SZÉKELY Gábor: *Hitler – Sztálin – Chamberlain. Az elkerülhetetlen II. világháború*. Mogyoród, 2019. Volos Kiadó, 86. p.
- ⁸ A vitarendezési mechanizmus megreformálását az 1924. évi genfi jegyzőkönyvvel kívánták elérni, a kísérlet azonban a nagyhatalmi ellenállás miatt kudarcba fulladt, s a jegyzőkönyv soha nem lépett hatályba. FALUHELYI 1929. 5. p.
- ⁹ A szerződést Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Olaszország írta alá 1925. október 16. napján, a locarnói konferencián.
- ¹⁰ BALBAREU, Cécile: *Le Pacte de Paris. Pacte Briand–Kellogg sur la mise de la guerre hors la loi*. Paris, 1929. Librairie Universitaire, 25. p.
- ¹¹ LYSÉN, A.: *Le Pacte Kellogg. Documents concernant le Traité Multilatéral Contre La Guerre*. Leyde, 1928. Société D'Éditions A. W. Sijthoff, 5, 19–20. p.
- ¹² FALUHELYI 1929. 5. p.
- ¹³ MANDELSTAM 1934. 4. p.
- ¹⁴ LYSÉN 1928. 32–34. p.
- ¹⁵ LESAFFER, Randall: Kellogg–Briand Pact (1928). In WOLFRUM, Rüdiger (hg.): *Max Planck Encyclopedie of Public International Law*. 2011. Oxford University Press, 2. p.
- ¹⁶ Status list: Treaty Providing for the Renunciation of War as an Instrument of National Policy, done at Paris August 27, 1928. www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/249-Kellogg-Briand-Treaty.pdf.
- ¹⁷ A háború igénybevételéről való lemondás tárgyában Párisban 1928. évi augusztus hó 27-én kötött nemzetközi szerződés [Paktum]. Ki-hirdette az 1929. évi XXXVII. törvény.
- ¹⁸ HOFFMANN Tamás: Contra aggressionem? Az agresszió bűncselekményével kapcsolatos nemzetközi jogi dilemmák. *Állam- és Jogtudomány*, 2019. 1. sz. 41. p.
- ¹⁹ SZALAI Anikó: Nemzetközi szerződések. In JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Nemzetközi jog rovat. Rovatszerk. SÜLYOK Gábor). 2018. [21] <https://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-szerzodesek>.
- ²⁰ Paktum, Preambulum.
- ²¹ Paktum, I. és II. cikk.
- ²² Paktum, III. cikk.
- ²³ Paktum, Záró rendelkezések.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ HOFFMANN 2019. 41. p.
- ²⁶ FALUHELYI 1929. 54. p.
- ²⁷ Mindezekeken felül a háttérben természetesen jelen volt a Nemzetek Szövetsége is, mely szintén igyekezett elősegíteni a paktum megvalósítását.
- ²⁸ FALUHELYI 1929. 67–68. p.
- ²⁹ *The Avalon Project: The Kellogg–Briand Pact. Hearings before the Committee on Foreign Relations* [Hearings]. United States Senate, Seventieth Congress, Second Session on The General Pact for the Renunciation of War, December 7 and 11, 1928. Part 1.
- ³⁰ Az egyezmények közötti viszony tisztázása azért volt szükséges, mert voltaképpen az említett dokumentumok mindegyike rendelkezett valamilyen módon a háború eszközéhez fordulásról. BROWNLIE 1963. 66. p.
- ³¹ HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződésai*. Budapest, 1983. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 280–283. p.
- ³² BORCHARD, Edwin M.: The Multilateral Treaty for the Renunciation of War. *American Journal of International Law*, 1929. 1. sz. 116–119. p.
- ³³ LODGE, Henry Cabot: The Kellogg–Briand Peace Pact: A Contemporary Criticism, 1928–29. <https://teachingamericanhistory.org/library/document/the-kellogg-briand-peace-pact-a-contemporary-criticism-1928-29/>.
- ³⁴ LESAFFER 2011. 5. p.
- ³⁵ FALUHELYI 1929. 13–14. p.
- ³⁶ Uo. 15. p.
- ³⁷ FENWICK, Charles G.: War as an Instrument of National Policy. *American Journal of International Law*, 1928. 4. sz. 826–828. p.

- ³⁸ FALUHELYI 1929. 44. p.
- ³⁹ ALEXANDROV, Stanimir A.: *Self-Defense Against the Use of Force in International Law*. The Hague, 1996. Kluwer Law International, 52–54. p.
- ⁴⁰ BROWNLIE 1963. 231–232. p.
- ⁴¹ 1837-ben függetlenedési mozgalom indult Kanadában a brit fennhatóság ellen. A felkelők részére az Egyesült Államok „Caroline” nevű gőzhajója a Niagarán közlekedve szállított utánpótlást az Egyesült Államok területéről. A további utánpótlás megakadályozása, valamint a felkelők megtörése céljából egy brit kommandó 1837. december 29-én éjjel felgyújtotta és elsüllyesztette a Caroline-t. Az ügyben a britek arra hivatkoztak, hogy a hajó elsüllyesztése az önvédelem és önfenntartás jegyében, a támadás fennálló veszélye miatt megalapozott volt. (SPITZER Jenő: *Önvédelem versus terrorizmus. Az erőszak tilalma és az önvédelem joga a nemzetközi jogban, különös tekintettel az Iszlám Állam elleni nemzetközi fellépés lehetőségeire*. Budapest, 2019. Bibliotheca Juris Militaris III. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 34–35. p.) Az esetet követően, 1841-ben Daniel Webster megfogalmazta az ún. Webster-formulát, mely az önvédelmet a következőképpen határozta meg: „az önvédelem olyan azonnali, mindent elsöprő szükségszerűség, amely más eszközök igénybevételére nem hagy lehetőséget, és annak megfontolására sincs idő”. JENNINGS, R. Y.: *The Caroline and McLeod Cases*. *American Journal of International Law*, 1938. 1. sz. 82–92. p.
- ⁴² AREND, Anthony Clark: *International Law and the Preemptive Use of Military Force*. *The Washington Quarterly*, 2003. 2. sz. 90–91. p.
- ⁴³ GRAY, Christine: *International Law and the Use of Force*. New York, 2008. Oxford University Press, 148–149. p.
- ⁴⁴ Harmadik kategóriaként megemlíthető még a nyilatkozatokat semlegesesen kezelő álláspontok köre, ezzel azonban részletesen nem foglalkozom.
- ⁴⁵ A Harvard Egyetem egyezménytervezetét megelőzően a szerződések jogának kodifikálására az 1928. évi havennai egyezményben (*Convention on Treaties, Havana*) került sor, e dokumentum azonban egyrészt az amerikai államok regionális megállapodásaként került elfogadásra, másrészt nem határozta meg a fenntartás fogalmát. SZALAI 2018. 4. p.
- ⁴⁶ Draft Convention on the Law of Treaties. *American Journal of International Law*, 1935. Supplement: Research in International Law, 659. p. [Draft Convention].
- ⁴⁷ Draft Convention, 848–849. p.
- ⁴⁸ BROWN, Philip Marshall: *The Interpretation of the General Pact for the Renunciation of War*. *American Journal of International Law*, 1929. 2. sz. 374. p.
- ⁴⁹ Hearings.
- ⁵⁰ ALEXANDROV 1996, 52–54. p.
- ⁵¹ FENWICK, Charles G.: *International Law*. New York – London, 1948. Appleton Century Crofts, 234. p.
- ⁵² Ian Brownlie az önvédelem joga mellett a paktum alóli implicit kivételként említi a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 16. cikkét is. BROWNLIE 1963. 89–90. p.
- ⁵³ NAGY Károly: *Önvédelem és jogos védelem a mai nemzetközi jogban*. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 1990. 183. p.
- ⁵⁴ Hearings.
- ⁵⁵ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a2/FrankKellogg.jpg>.
- ⁵⁶ Hearings.
- ⁵⁷ 1951-ben ezt a felfogást a Nemzetközi Bíróság Genocídium ügyben adott tanácsadó véleménye kétségbe vonta, a Bíróság ugyanis az abszolút integritással szemben a rugalmas felfogást támogatta, azaz a szerződő felekre bízta annak mérlegelését, hogy miként tekintenek a fenntartásra. E gondolatmenetet az 1960-as évektől az Egyesült Nemzetek Szervezete is fokozatosan átvette. BROWNLIE, Ian: *Principles of Public International Law*. Oxford, 1998. Clarendon Press, 612–614. p.
- ⁵⁸ Draft Convention, 659–660. p.
- ⁵⁹ A tiltakozó államok közé tartozik a Szovjetunió, Perzsia, Egyiptom és Afganisztán is. FALUHELYI 1929. 30–32. p.
- ⁶⁰ GARDINER, Richard K.: *Treaty Interpretation*. Oxford, 2011. Oxford University Press, 98. p.
- ⁶¹ Hearings.
- ⁶² WRIGHT, Quincy: *The Meaning of the Pact of Paris*. *American Journal of International Law*, 1933. 1. sz. 42–43. p.
- ⁶³ HATHAWAY, Oona A. – SHAPIRO, Scott J.: *International Law and its Transformation through the Outlawry of War*. *International Affairs*, 2019. 1. sz. 45–46. p.
- ⁶⁴ Az Útmutató hivatalos címe: *Guide to Practice on Reservations to Treaties [Guide to Practice]*, Report of the ILC, 63 UN GAOR, Supp. No. 10. (A/66/10/Add.1).
- ⁶⁵ A szerző saját fordítása a Guide to Practice, 3. p. 1. 2. pontja alapján.
- ⁶⁶ MANDELSTAM 1934. 155. p.
- ⁶⁷ FERRELL, Robert H.: *Peace in Their Time. The Origins of the Kellogg–Briand Pact*. 1968. Archon Books, 192–200. p.
- ⁶⁸ Draft Convention, 1225. p.
- ⁶⁹ BROWN 1929. 378. p.
- ⁷⁰ A tiltakozó államok közé tartozik a Szovjetunió, Perzsia, Egyiptom és Afganisztán is. FALUHELYI 1929. 30–32. p.
- ⁷¹ NÉMETH István: *Európa nemzetközi rendszere a két világháború között*. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425-2011_0001_520_a_20_szazad_egyort_1/ch03.html.
- ⁷² SZÉKELY Gábor: *A Lytton-jelentés. Mandzsúria japán megszállásának nemzetközi összefüggései*. In *Historica Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest, 2014. 320. p.
- ⁷³ FRANCK, Thomas M.: *Recourse to Force. State Action Against Threats and Armed Attacks*. Cambridge, 2004. Cambridge University Press, 11. p.
- ⁷⁴ Encyclopaedia Britannica.
- ⁷⁵ LODGE 1928–29.
- ⁷⁶ FELMÁJER Lea: *A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvénytörvények*. *Collega*, 2000. 1. sz. 42. p.
- ⁷⁷ *International Military Tribunal (Nuremberg) Judgment and Sentences*. *American Journal of International Law*, 1947. 41. sz. 218. p.
- ⁷⁸ WALLACE, Cynthia D.: *Kellogg–Briand Pact (1928)*. In BERNHARDT, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law 3. Use of Force. War and Neutrality Peace Treaties (A–M)*. Amsterdam, 1982. North-Holland Publishing Company, 238. p.
- ⁷⁹ NAGY 1990. 184. p.
- ⁸⁰ BROWNLIE 1963. 75, 84. p.
- ⁸¹ A paktum jelentőségét jól mutatja, hogy létrehozásáért Kellogg 1929-ben Nobel-békedíjat kapott. Lásd www.nobelprize.org/prizes/lists/all-nobel-peace-prizes/.
- ⁸² Hearings.



Domaniczky Endre

Adalékok Bónis György¹ jogtörténész professzor MTA doktori eljárásához

Akét irat közül az első egy 1963-as előterjesztés, amely az akkor még egységes MTA II. (Társadalmi-Történeti) osztályon készült.² Az átnézett iratanyagból nem derül ki, hogy ez az anyag eljutott-e a Tudományos Minősítő Bizottság³ ülésére, illetve hogy a folyamat hol és minek a következtében akadt el.⁴

1967-ben Bónis György – egy másik opus beadásával – újra megkísérelte a doktori fokozat megszerzését. A második dokumentum, egy részletes önéletrajz, valószínűleg ennek kapcsán készült.

Az MTA doktori fokozatot Bónis György végül 1969-ben szerezte meg,⁵ a középkori magyar jogtudó értelmiség vizsgálatáról szóló dolgozatával, amely később könyv formában is megjelent.⁶

1. Bónis György doktori disszertációjával kapcsolatos, az MTA TMB számára készült előterjesztés⁷ (1963)

II. osztály.

Doktori disszertáció benyújtásának engedélyezése

Bónis György: jogtörténész, a Fővárosi Levéltár tudományos dolgozója, az állam- és jogtudományok kandidátusa. Kandidátusi fokozatát az egyszerűsített eljárások során 1952-ben kapta, azzal hogy legközelebbi jelentős tudományos munkájával közvetlenül a tudományok doktora fokozat elnyerésére pályázhat.

„Buda és Pest bírósági gyakorlata a törökök kiűzése után, 1686-1708” címen benyújtotta doktori disszertációját és megvédésének engedélyezését kéri. A disszertációját az Akadémia Kiadónál megjelent 33 ív terjedelmű könyv formájában nyújtotta be.

A kérelem az előirt alakiságoknak megfelelt, azt nevezett főhatósága támogatja, a párt és személyzeti vélemény is a megvédés engedélyezését javasolja.

Bónis György hosszú évekig a szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtörténeti tanszékének tanszékvezető professzora volt.⁸ Egyetemi tanári működése során biztosítani tudta a színvonalas magyar jogtörténeti oktatást. Törekedett a jogtörténet marxista szellemű oktatására és művelésére és ebben számottevő eredményeket ért el.

Az ellenforradalom idején komoly hibákat követett el és ezért 1957. júniusában tanszékéről fegyelmi⁹ után a Fővárosi Levéltárba helyezték át.¹⁰

Bónis György hamar beilleszkedett a Levéltár munkájába és a rábizott levéltár-részlegben pontos munkával példás rendet teremtett. A hivatalvezetéssel és a munkatársaival való együttműködése kifogástalan. Az utolsó 3 évben a levéltár fokozatosan bízott rá fontos feladatokat, amelyeket mindig lelkiismeretesen és kiválóan végzett el. A munkahelye véleménye szerint Bónis György igyekszik elkövetett hibáit jóvátenni, azok gyökereit felszámolni, jó munkával bizonyítani, hogy kész minden tudásával a szocializmus fejlődéséért dolgozni. Ezzel a véleménnyel javasolja az engedély megadását a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári osztályának személyzeti vezetője és a pártszervezete.

Ezzel összefüggésben meg kell említeni, hogy a kandidátusi felülvizsgálat során az állam- és jogtudományi aspiránsbizottság, amely első szinten a felülvizsgálatot végezte, kifejezetten indokoltan és időszerűnek látta, hogy Bónis György részére a tudományos kutatásnak az eddigiekhez képest jobb feltételeit biztosítsuk. Ezt az állásfoglalást a Bizottság részint Bónis György társadalmi, politikai magatartásának alakulására, részint igen jelentős jogtörténeti (*sic!*) munkásságára alapította. [1. oldal vége]

Ami Bónis György tudományos munkásságát általában illeti, a következőket lehet mondani:

Nehezen felsorolható számu publikációi arról tanuskodnak, hogy kiváló felkészültségű tudományos ember.

A felszabadulás után irt munkái marxista szellemű jogtörténeti szemléletről tanuskodnak. A kandidátusi fokozat odaitélése óta megjelent munkái közül a következőket érdemes kiemelni:

„Hajnóczy József” 1954-ben akadémiai jutalomban részesítve/

„István király” /1956/

„Egyetemes állam- és jogtörténet /társszerződésben (*sic!*)”,¹¹ egyetemi tankönyv, 1957/

„Buda és Pest bírósági gyakorlata a törökök kiűzése után” /1962/

Az Osztály hozzájárulásával egy monográfia nagyságu munkát irt egy nemzetközi kiadvány-sorozatban /A római jog és a kánon-jog a középkorban/ a középkori magyar jogfejlődésről, ill. a római és a kánon-jog magyarországi szerepéről.

A beadott doktori disszertáció részletes és marxista szellemű feldolgozását adja Buda és Pest joghatósága fejlődésének a törökök kiűzése után. Az adott gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokkal összefüggésben feltárja a bírósági szervezet és személyzet helyzetét az adott korszakban Budán és Pesten alkalmazott büntető és magánjogi, a jogszolgáltatás eljárásjogi szabályait, elemzi az idegen jog befolyását, annak mértékét és okait.

Ismeretes, hogy hazánk történetének a törökök kiűzését követő szakasza számos vonatkozásban tisztázatlan és problematikus. A szerző részletes levéltári kutatások, tömérdek bírósági ügy feldolgozása alapján kiemelkedő mértékben járul hozzá az adott korszak képének tisztázásához.

Vonatkozik ez mind az olyan fontos kérdésekre, mint a törökök kiűzése utáni magyar közigazgatás helyreállításának tényleges menete, a Habsburg elnyomó törekvések és hazánk egykori fővárosának önállóságra való törekvése, mind pedig arra, hogy hogyan alakult a jogszolgáltatás formai és tartalmi része a török elnyomás alól felszabadult városban. A munka a város szervezeti és jogi életét addig az időszakig követi, míg a városi joghatóság gyakorlásában új, bizonyos fókig önálló korszak kezdődött. Bár a munka csak Buda és Pest jelzett korszakának történetére vonatkozik, jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy az adott korszak Magyarországnak történetét az eddigieknél jobban ismerjük.

Külön érdemes utalni még arra, hogy a marxista magyar jogtörténetírás, mindenekelőtt erre alkalmas és képzett szakemberek hiányában számos nehézséggel küzködik [*sic!*]. A magyar állam- és jogtörténet marxista szellemű feldolgozása még számos nagy feladat megoldását igényli.

Ebben a helyzetben különösen elismerésre méltó Bónis György doktori disszertációjaként benyújtott munkája.

Mindezekre tekintettel a II. osztály TMB szakbizottsága¹² a disszertáció megvédésének engedélyezését javasolja. [2. oldal vége]

2. Bónis György jogtörténész önéletrajza (1967)¹³

Bp. 1967. okt.25.

Kedves Sándor!¹⁴

Itt küldöm a kívánt dokumentumokat.

Esetleges hivatkozás céljából megjegyzem, hogy Budó Ágoston osztálytársam volt,¹⁵ és Szegeden is tíz évig kollégám. Szükség esetén biztosan jó referenciát adna.

Szíves lépéseidet előre is nagyon köszöni

igaz barátsággal
[Bónis György]

[1. oldal vége]

Dr. BÓNIS GYÖRGY ÖNÉLETRAJZA

Budapesten, 1914. január 5-én születtem. Édesapám ügyvéd volt, édesanyám tanárnő. Középiskolai tanulmányaimat a budapesti piarista gimnáziumban, jogi tanulmányaimat a budapesti egyetemen végeztem. 1935-36-ban egyéves katonai szolgálatomat töltöttem az I. tüzérezsztálynál. 1936 őszén a jogtudomány sub auspiciis gubernatoris doktorává avattak. 1936-37-ben közel egy évet töltöttem Londonban állami ösztöndíjjal, itt jogtörténeti tanulmányokat folytattam T. F. T. Plucknett¹⁶ professzor vezetésével. 1937-39 között a budapesti egyetemi könyvtárban dolgoztam mint napidijas gyakornok, majd foglalkoztatott diplomás. 1939 júliusában a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba segédfogalmazóvá neveztek ki, s a törvényelőkészítő osztályra osztottak be. 1940 októberében a kolozsvári egyetem magyar jogtörténeti tanszékére nyilván. rk. tanárrá neveztek ki. 1944 szeptemberétől 1945 márciusáig Budapesten, szüleimnél tartózkodtam, azután visszatértem Kolozsvárra. Itt két esztendeig

voltam az újonnan szervezett magyar (Bolyai) egyetem szerződéses nyilván. r. tanára az erdélyi és román jogtörténet tanszékén. 1947 októberében a Magyar Köztársaság elnöke a szegedi tudományegyetem állam- és jogtudományi karára nevezett ki az egyetemes és magyar jogtörténet nyilvános rendes (utóbb: tanszékvezető) tanárává. Itt 1957 júniusáig dolgoztam, ekkor a Művelődésügyi Miniszter első helyettese fegyelmi uton elbocsátott. (A fegyelmi ítélet jogkövetkezményeit a Művelődésügyi Miniszter 1963 februárjában törölte.) 1957 szeptemberétől a Fővárosi Levéltárban dolgozom mint levéltáros, 1964-től az I. osztály vezetője.

Nős vagyok (1950-ben házasodtam másodszer), feleségem Dr. Tompa Gabriella bölcsészdoktor. Három gyermekem van, 25, 22 és 16 évesek.

Idősebb fiam a moszkvai Ut- és Vasuti Főiskola utolsó éves hallgatója, kisebbik fiam szakmunkás, jelenleg felsőfokú gépipari technikumot végez. Lányom III. gimnáziumi tanuló, a XI. kerületi KISz-bizottság tagja.

1948-49-ben tagja voltam a Nemzeti Parasztpártnak. Társadalmi munkát végeztem a Magyar Történelmi Társulatban, a TIT-ben, a Magyar-Szovjet Társaságban, a Pedagógus Szakszervezetben, a békemozgalomban. 1956-ban a szegedi Népfrent-bizottság tagjaként részt vettem a Bulgáriában járt küldöttségben.

Tudományos közleményeim száma 119, nem számítva az egyetemi és levéltári tanfolyami litografált jegyzeteket. 1952-ben az akkor alakult Tudományos Minősítő Bizottság a jogi tudományok kandidátusává nyilvánított. 1954-

ben Hajnóczy József c. könyvemért akadémiai jutalomban részesültem.

Részbem a MTA támogatásával a következő külföldi kongresszusokon vettem részt: 1956-ban Leydenben, az ókori jogtörténeti társaság, 1963-ban Dublinban és 1966-ban Rostockban a képviseleti intézmények történetével foglalkozó nemzetközi bizottság, 1966-ban Smolenicén a magyar-csehszlovák jogtörténészek konferenciáján. 1964-ben Göttingában a Max Planck-Institut, 1966-ban Montpellier-ben a francia jogtörténeti társaság meghívására tartottam előadást. [2. oldal vége]

Három és fél évtizedes tudományos munkám során több témakör foglalkoztatott. Legkorábbi érdeklődésem a jogszolgáltatás története felé irányult; feldolgoztam a bírósági szervezet nagy jelentőségű reformját III. Károly korában (1935), utóbb Mohács utáni erdélyi perjogi forrásokat tettem közzé (1942). A jogszolgáltatás segédkönyveinek és egyben a gyakorlati jogtanítás forrásainak, a formuláskönyveknek egész sor tanulmányt szenteltem, rendre Jacobinus János erdélyi kancellár, a somogyvári konvent, Uzsai János (Ars Notaria), Petrus de Vines és Magyi János formulás- és leveleskönyvének; ezzel a jogi irodalom egy elhanyagolt műfaját tártam fel (1947–1967). A bíraskodás történetét tárgyalják a középkori szentszékekről megjelent német nyelvű tanulmányom (1963) és a Buda és Pest török utáni bírósági gyakorlatáról írott könyvem (1962). A tárgykört két irányban is bővítettem; egyrészt magukat a jogi felépítmény munkáit, a jogászokat kezdtém vizsgálni (Henczefy-tanulmányom 1953), másrészt a középkori kuriai irodák munkáját rekonstruáltam (1963). Bíraskodás, jogi irodalom, jogtudomány összefonódó problémáit igyekeztem megoldani a *Ius Romanum Medii Aevi* nemzetközi sorozatba a római jog magyarországi hatásáról írott tanulmányomban (1964), s ennek egyik részletkérdését, a *Summa Legum* és a *Hármaskönyv* viszonyát külön is feldolgoztam (1965). Ilyen irányú munkásságom időben legközelebbi és legújabb terméke a Fővárosi Levéltár polgári és szocialista kori jogszolgáltatási iratainak leltára (1966).

Ugyancsak korán kezdtem érdeklődni a jogforrások története iránt. Első önálló publikációm a büntetőtörvénykönyv 1712-i javaslatáról írt tanulmányom (1934), ezt nem sokkal később István király törvényhozásának (1938), valamint a magyar és a székely jog viszonyának (1942) feldolgozása követte. A magyar törvények kritikai kiadásának 1301–1457 közötti kötete (Döry Ferenc gyűjtésének bővített átdolgozása) kéziratban készen áll, 700 oldalt meghaladó terjedelemben. Legújabbban a Rómában kiadott középkori történeti repertóriumban láttak napvilágot a MTA Történettudományi Intézetének megbízásából

a magyar jogforrásokról készített címszavaim (egyelőre A-B, 1967).

Harmadiknak a hűbériség és rendiség problémakörét említeném, amelyet a felszabadulás után Kolozsvárt kiadott könyvemben igyekeztem jogtörténeti szempontból tisztázni (1947), majd a parlamentarizmus története nemzetközi bizottságának kongresszusaira készített cikkekben (mindhárom 1965) vizsgáltam tovább. Ilyen irányú kutatásaimnak jellemzője az egyetemes európai érdeklődés, melynek már az angol alkotmánytörténetről a háború alatt megjelent beszámolómban (1940) jelét adtam. Később a Sarlós Mártonnal megosztva írt egyetemes állam- és jogtörténeti tankönyv (1957) és a római jog középkori történetének újabb irodalmáról szóló kritikai összefoglalás (1962) esnek ebbe a körbe. Természetesen a fent említett jogforrástani és ezek a rendiség-történeti vagy egyetemes tanulmányaim szervesen kiegészítik egymást. A képviseleti intézmények történetéből (1526–1950) kollektív kutatást kezdeményeztem, melynek keretében számos munkatárs dolgozik egy, a felszabadulás 25. évfordulójára szánt tanulmányköteten.

Végül, de nem utolsó sorban, a haladó jogi hagyományok kutatására fordított erőfeszítéseimet említem meg. A történeti események rendjén haladva, István király életét és művét népszerű tudományos könyvben dolgoztam fel (1956). Hajnóczy Józsefet, elsősorban jogi és politikai nézeteit, monográfiában és ismeretterjesztő könyvben tárgyaltam (1954). Ugyanezek a szempontok vezettek Montesquieu alakjához [3. oldal vége]

és magyarországi [...]ásához¹⁷ (1956). A XX. század eleji politikai élet sajátos színterének, Nagy György 1914 előtti köztársasági mozgalmának tanulmányt (1962), a budapesti forradalmi törvényszék munkájának cikket (1959) szenteltem. Ebben az összefüggésben érdemel említést a haladó etnológiai irodalom két klasszikusának, Morgan és Frazer munkáinak Bodrogi Tibor¹⁸ társaságában történt lefordítása is (1961, 1965).

A bíróság- és jogtudománytörténeti kutatásaimat összefoglaló és kiegészítő, kb. 800 oldalas munkám, „A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon” közeli befejezés előtt áll; a TMB-hez mint doktori disszertációt szándékozom benyújtani.

Budapest, 1967. október 24.

[Bónis György]

[4. oldal vége]

Domaniczky Endre

Jegyzetek

- ¹ Bónis György életére és munkásságára újabban lásd BALOGH Elemér: Bónis György (1914–1985). *Forum. Acta Juridica et Politica*, 2020. 1. sz. 107–126. p.
- ² A II. Osztályból 1965-ben váltak ki – IX. osztállyá szerveződve – a gazdasági és jogtudományok, lásd bővebben az MTA Elnökségének 7/1965 és 8/1965. sz. határozatait. *Akadémiai Közlöny*, 1965. 8. sz. 72–75. p.
- ³ A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságának működéséről lásd TOLNAI Gábor: A tudományos minősítés és az aspiránsképzés továbbfejlesztéséről. *Magyar Tudomány*, 1963. 9. sz. 573–577. p.; KOZÁRI Monika: A tudományos minősítés rendszere Magyarországon az 1940-es évek végétől 1960-ig, az új minősítési rendszer stabilizálódásáig. *Múltunk*, 2015. 2. sz. 148–198. p.
- ⁴ A második pontban található önéletrajzban Bónis professzor megemlíti, hogy 1963 februárjában mentesítették a fegyelmi határozat jogkövetkezményei alól. Valószínűleg ezzel összefüggésben készülhetett az év tavaszán ez az alapvetően pozitív és támogató hangvételű anyag.
- ⁵ Új doktorok és kandidátusok. *Magyar Tudomány*, 1969. 7–8. sz. 506. p.
- ⁶ BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971. Akadémiai Kiadó.
- ⁷ Az irat lelőhelye: MTA II. osztályának iratai, 83. doboz, 2. dosszié (1963.V.9-i TMB ülés iratai).
- ⁸ Bónis György 1947 és 1957 között dolgozott a Szegedi Tudományegyetemen, 1950 és 1957 között tanszékvezető egyetemi tanárként.
- ⁹ A 14/855-B33/1957. számú, 1957. június 21-én kelt fegyelmi határozat azonnali elbocsátásról szól. Bővebben lásd RUSZOLY József: Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában (Hatvan év múltán). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, 2017. 235–262. p. http://acta.bibl.u-szeged.hu/49969/1/juridpol_080_235-262.pdf
- ¹⁰ Részletesen lásd BALOGH 2020. 110. p.
- ¹¹ A társszerző Sarlós Márton (1886–1971) professzor volt.
- ¹² Ezt 1958-ban alakította meg a TMB a II. osztály keretein belül. Az Osztályvezetőség beszámolója a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi–Történeti Tudományok Osztályának 1958. évi munkájáról. *Az MTA Társadalmi–Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 1959. 1. sz. 17. p.
- ¹³ Az irat lelőhelye: MTA II. osztályának iratai, 69. doboz, 8. dosszié (1966–1971).
- ¹⁴ Nagy valószínűséggel Kónya Sándor, 1958-tól az MTA II. osztály szaktitkára.
- ¹⁵ Budó Ágoston (1914–1969), a világhírű fizikus, ekkoriban (1961 és 1969 között) az MTA elnökségi tagja.
- ¹⁶ Theodore Frank Thomas Plucknett (1897–1965) brit jogtörténész.
- ¹⁷ A lapok összekapcsolása miatt a szó eleje olvashatatlan (valószínűleg: kutatásához).
- ¹⁸ Bodrogi Tibor (1924–1986) néprajztudós, muzeológus, az óceániai népek néprajzának legjelentősebb magyar kutatója.



2020 karácsonyán jelent meg Domaniczky Endre Ausztráliáról szóló könyvének második, befejező része,¹ amely az ausztrál városfejlődéssel és a három legfontosabb település, Sydney, Melbourne és Canberra alapításával és egymáshoz való viszonyával foglalkozik.

Bár a két, Ausztráliát bemutató könyv alapvető célja egy interdiszciplináris módszerekkel elkészített országleírás megalkotása volt, a szerző mindvégig jogászként és a jogtörténész szemével vizsgálta a déli féltekén lezajlott, Magyarországon általában kevésbé ismert és emlegetett történelmi folyamatokat.

Az alábbiakban röviden néhány, jogtörténeti szempontból érdekes téma ismertetésére szorítokozom.

1. Ausztrália: uratlan dolog vagy őslakos birtok?

Ausztrália jelenlegi ismereteink szerint viszonylag későn keltette fel az európai hatalmak érdeklődését, akik közül a hollandok és az angolok több utat is tettek a sziget környékén, és partra is szálltak. A valós birtokbavétel azonban egy angol expedícióhoz kötődik, amely Cook kapitány vezetésével 1770 áprilisában partra szállt a ma Sydneyhez tartozó Botany-öbölben.

A látszattal ellentétben itt nem csak jámbor természet tudósok csapata ért partot, akik növényeket gyűjtöttek, és izgatottan figyelték az előlük menekülő bennszülötteket.

KÖNYVEKRŐL

Ausztrália magyar szemmel

Domaniczky Endre könyvének jogtörténeti vonatkozásairól

Domaniczky Endre: *Ausztrália magyar szemmel*.

A fegyencteleptől a jogállamig.

Budapest, 2018. Fakultás Kiadó, p. 556

ISBN 9786155848094

Velük egy, a kontinensen addig ismeretlen nyelv és kultúra, illetve – többek között – a tulajdon kizárólagos elvére épülő jogfelfogás is partot ért.

A mai Ausztrália történetének kezdőpontja Cook megérkezése volt, ugyanis az ausztrál történelem egyik alapkérdése, vagyis az, hogy a birtokba vett föld – bár szemmel láthatóan lakott volt – uratlan dolognak tekintendő, avagy a szerteszt kóborló bennszülöttek valamiféle rendezett társadalmat alkotnak-e, az ő zászlókitűzési aktusához vezethető vissza.

Cook a zsebében egy titkos utasítással hajózott el Angliából, amelyben többek között ez állt: „Megfelelő időben, a bennszülöttek beleegyezésével, vegyék birtokba az országot Nagy-Britannia királyának nevében, vagy – ha azt

lakatlannak találják – vegyék Őfelsége birtokába a megfelelő jelek és feliratok felállításával mint első felfedezők és birtokosok.”²

Cook döntése, az, hogy első felfedezőként vette a kontinens keleti részét birtokba, elsősorban saját személyes tapasztalatán és elhatározásán alapult, bár magát a *terra nullius*-elméletet Richard Bourke kormányzó több évtizeddel későbbi deklarációjához szokták kötni (Bourkenyilatkozat, 1835).

Cook, majd Bourke döntései hosszú távú, a jelenig nyúló kihatással bírtak, ugyanis ennek következtében váltak földönfutókká – egészen a 20. század utolsó negyedéig – a bennszülött törzsek – Gubányi Károly szóhasználatával: „a földrész jogos urai” – azon a kontinensen, amelyet jelenlegi ismereteink szerint mintegy 65 ezer éve folyamatosan laknak.

A *terra nullius*-elmélet lebontása a 20. század második felében jogi úton, bírói ítéletek sorozatával ment végbe. Ezek közül a legismertebb a Mabo-ügy, amely 1992-ben először mondta ki, hogy az egyik kis törzs – és nem az állam – a tulajdonosa az általa több ezer folyamatosan lakott kis szigetnek.³ Az ezt követő bírói jogfejlesztésnek, majd állami jogalkotásnak köszönhetően az európaiakkal való találkozást és megpróbáltatásokat túlélő törzsek számára megnyílt az út ősi földjeik tulajdonjogának visszaszerzéséhez.

Az Ausztrália-könyv első kötete térképek segítségével és a legfontosabb ítéletek ismertetésével mutatja be ezt a folyamatot.⁴

2. Jogfosztottakból teljes jogú állampolgárok: az őslakos polgárjogi mozgalom

Az európaiak megjelenése azonban nemcsak birtokaiktól, és ezáltal a megélhetésük előfeltételeitől fosztotta meg az őslakosokat, hanem számos tekintetben jog- és cselekvőképességüket is kétségbe vonta. Például hosszú ideig nem kaphattak állampolgárságot, nem szavazhattak és nem voltak választhatóak, a házasságkötéshez több tagállamban a 20. század második feléig hatósági engedélyt kellett kérniük. A szörnyű gyakorlat: a gyermekek szülőktől való elszakítása – tradicionális társadalmakat bomlasztva fel, illetve gyerekek generációinak identitását roncsolva széjjel – egészen az 1970-es évekig folytatódott.

Az őslakosok polgárjogi mozgalmának egyik fő célkitűzése a fehérekkel való jogegyenlőség megvalósítása volt. Bár a mozgalom legtöbb követelése a 20. század végére megvalósult, az őslakosok számos területen még ma is jóval rosszabb körülmények között élnek, mint európai származású ausztrál honfitársaik. A szociális, egészségügyi és kulturális felzárkóztatás tehát még jelenleg is hosszú távú célkitűzés, amelyen valószínűleg még évtizedekig dolgozni kell – szövetségi és helyi szinten egyaránt. Az ausztrál állam csak 2008-ban (vagyis több mint két évszázaddal az európaiak letelepedése után) kért hivatalosan is bocsánatot az őslakosoktól az elkövetett bűnökért (ún. *Sorry Speech*).

Az Ausztrália-könyv első kötetében a polgárjogi mozgalom legfontosabb követelései és eredményei is ismertetésre kerülnek. A kötet végén pedig, egy szöveggyűjteményben az alkotmánytörténeti szempontból legfontosabb dokumentumok (például a *Sorry Speech*) a szerző saját fordításában olvashatóak.⁵

3. Fehér Ausztráliából multikulturális Ausztrália

Az ausztrál nagyvárosok sokszínű forgatagát szemlélve az odalátogatóban általában fel sem merül, hogy az egységes Ausztrália megalakulásától (1901) kezdve az ún. Fehér Ausztrália politikájának megvalósításán dolgozott, és csak a második világháború tapasztalatait leszűrve kezdett lassú nyitásba, majd végül az 1970-es években adta csak fel ezt az egyébként a 19. század második felétől formálódó, az ausztrál bevándorlásra alapvető befolyással bíró politikai elképzelést.

A ma ismert multikulturális Ausztráliában több mint százezer magyar is él, akik – általában generációtól függetlenül – többé-kevésbé rendszeres kapcsolatot ápolnak Magyarországgal.⁶ Az első magyar bevándorló még fejenként érkezett a kontinensre, a második világháborút követően pedig két nagyobb hullámban telepedtek be magyarok az ausztrál nagyvárosokba. A második hullám, az 1956-osok befogadása később a Fehér Ausztrália politikájának feladása felé tett egyik fontos lépésnek bizonyult. Ausztrália ekkor fogadott be először humanitárius alapon bevándorlókat, mára pedig az egyik legjelentősebb humanitárius befogadó orszaggá vált.

4. A bevándorlás szabályozásának ausztrál útja

A sokszínűség és nyitottság azonban nem jelent laza bevándorlási politikát. Az ausztrál gyarmatok, majd pedig a szövetségi állam a bevándorlás problémaköréhez kezdetől fogva (nemzet)gazdasági, (állam)biztonsági és szuverenitási kérdésként közelített. A bevándorlókat elsősorban a gazdaság igényei szerint és szűrve engedték be (vagy zárták ki még akkor is, ha szükség lett volna rájuk). Ez a végletes szigor már az Ausztráliában a 20. század elején utazgató Gubányi Károlynak is feltűnt, aki az akkor még alig lakott Queensland államban vizitálva úgy látta, hogy „[b]ár az ausztráliai kormányok általánosan kifejezett fő törekvése a népesség szaporítása és a bevándorlás megkönnyítése, mindamelllett korántsem látnak mindenkit feltétlenül szívesen, sőt az új jövevényeket, főleg azokat, akiket az állam segítségben részesít, rendkívül szigorúan megválogatják”.⁷

Az állam biztonsága mint alapelv bevándorlási politikába való beépítése egy gyér népességgel rendelkező, a déltengerek messzeségében fekvő államalakulatnál teljesen érthető szempontnak minősül. Az ausztrál történel-

men egészen a 20. század második feléig végigvonult a különböző idegen hajóhadaktól való félelem. Az egységes Ausztrália létrejöttéhez a térségbeli francia, orosz, japán ambíciók is hozzájárultak. A biztonságra törekvés azonban ma is megszabja az állam bevándorlási politikáját: mindenki jöhet egészen addig, amíg a közösségi szabályokat betartja.

Az állam biztonsága ezen a ponton összekapcsolódik a szuverenitással, ugyanis az ausztrál felfogás szerint a szabályokat elsősorban az ausztrál hatóságok írják – még a nemzetközi egyezményeket, sztenderdeket is megelőzve. A csendes-óceáni szigeteken felállított bevándorlási központok ennek a gondolatnak a gyakorlati kifejeződései. Ausztrália – mint a múltban, úgy a jelenben is – saját maga számára tartja fenn a döntési jogot, hogy kit és milyen feltételekkel enged be a saját területére. Annak ellenére is így van ez, hogy az ország jelentős humanitárius befogadó, illetve kiterjedt gazdasági segélyprogramot működtet.

Domaniczky Endre könyve – vélhetően az aktuálpolitikai vitáktól való távolságtartás céljából – csak a múltbeli szabályozás felvillantásával kívánja érzékeltetni, hogy a téma ausztrál szempontból jóval mélyebben gyökerekkel rendelkezik, mint azt európai szemlélő újságcikkek alapján sejtethné.

5. Az angolszász jogfejlődés déltengeri útja

Ausztrália alkotmány- és jogtörténetének epizódjait talán az államalapítás közelsége (az államszövetség 1901-ben jött létre) miatt nem övezi itthon kiemelt figyelem. Pedig az ausztrál jogtörténet több egyedi jellegzetességgel is bír, ilyen például az írott alkotmány létezése, a titkos szavazás korai bevezetése több brit gyarmaton, vagy a kötelező választási részvétel előírása szövetségi szinten. Van olyan ausztrál tagállam, ahol az önkormányzati választáson csak levélben lehet szavazni, de a szabályok általában tagállamoként eltérőek.

Az országon belül szinte minden jogágban eltérő szabályok és szabályozás fő oka a „laza” föderációban keresendő, amelyben bár létrejött a szövetségi szint, jelentős mértékben sikerült megőrizni az egyes tagállamok önállóságát is. A külső szemlélő számára általában csak

a közjogi furcsaságok tűnnek fel, például – ahogy a 20. század elején a kontinensre látogató Gubányi Károly is írta – hogy „[a]z alig ötmilliónyi nép ügyeit ily módon állandóan tizenny parlagmentben intézik, és az angol király a föderáció főkörmányzóján kívül az unió mind a hat államában egy-egy külön államkormányzóval képviselteti magát”.⁸

A „kompromisszumos” föderáció legfőbb oka talán abban lelhető fel, hogy az egységes államot a kontinensen elsősorban a közös védelem igénye hívta életre (lásd fentebb: biztonságra törekvés), és az alapító atyák ehhez rendelkeztek hozzá még bizonyos, szövetségi szinten intézendő feladatokat, „míg az egyes államok privát ügyeiket továbbra is teljesen függetlenül, saját törvényhozó testületeik és közigazgatásuk útján intézik”.⁹

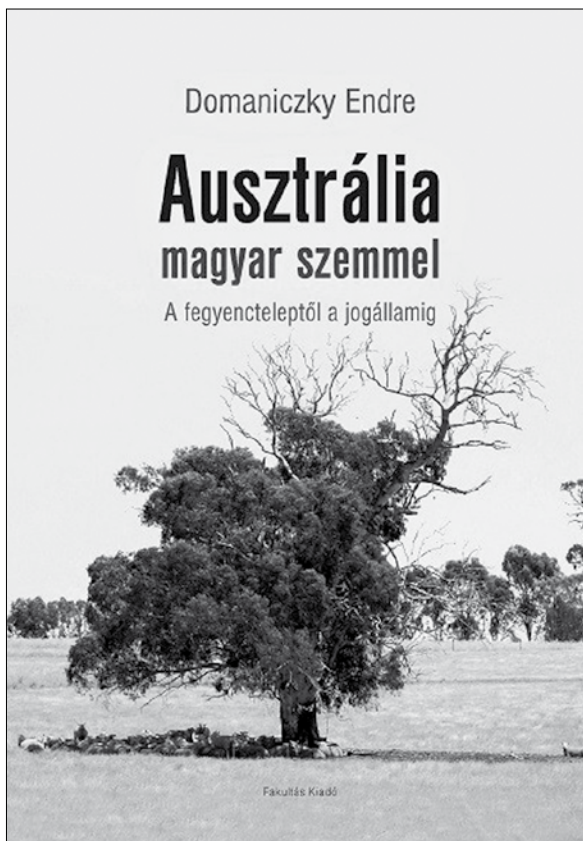
Gubányi még nem láthatta, de az alkotmányos konstrukció működőképességét – a hatalom- és feladatmegosztás részletszabályainak kidolgozásával – bírói jogértelmezés útján az Ausztrál Legfelsőbb Bíróság segítette megőrizni.

Az viszont, hogy „[a]z egységes állam paravánja mögött még több mint egy évszázad múltán is jól kivehetőek az egykori brit gyarmatok saját körvonalai”,¹⁰ mindenesetre felveti az európai integrációval való párhuzam vizsgálatának lehetőségét. Ahogy egykor az EGK-projekt kibontakozása során rendszeresen felmerült az Osztrák–Magyar Monarchia példája, úgy könnyen lehet, hogy a jelenkori szuverenitás-vita kapcsán érdemes lenne mélyebb vizsgálat alá vonni az ausztrál államszövetség keletkezésének és működésének szabályait.

Domaniczky Endre könyve(i) számos jogtörténeti érdekességet sorolnak fel, illetve egy külön fejezetben áttekintik az ausztrál városfejlődés legfontosabb jellegzetességeit is.¹¹

6. Fővárosépítés jogi eszközökkel

Miért is kellett a teljes munka egyharmadát a városfejlődés jellegzetességeinek szentelni? Egyrészt talán azért, mert az európai szemlélő város alatt általában az idők során organikusán fejlődő településekre gondol, amelyek egy idő után saját jogukat akár más országokba is „exportálhatják”. A római alapítású Pécs vagy Szombathely máig virágzik, de hol vannak azóta a rómaiak? Eltűntek a birodalmukkal együtt, de maga a felismerés és az általuk tett



befektetés virágzik ma is. Ausztráliában ezzel szemben semmilyen korábbi infrastruktúra nem létezett. Az elképzelést, hogy egy város hogy nézzen ki, a telepesek hozták – a fejükben – magukkal. Itt minden előzmény nélkül nőttek ki a települések a földből, és jött létre az az infrastruktúra, amelyre a jelenkor egyik leggazdagabb állama ráépült. Másrészt az ausztrál településszerkezet két hatalmas és egy kisebb pillérré épül: ez Sydney és Melbourne, illetve a hozzájuk kapcsolódó Canberra. Az európai városszálózaton azonban kétszáz év alatt sem bírt megbirkózni a terepviszonyokkal, és mintegy 2–300 kilométerre a keleti parttól a semmibe vész. Ezt a féloldalas struktúrát európai szemmel csak akkor látjuk át, ha a különböző méretű településekkel és ezek funkciójával megismerkedünk.

Az Ausztrália-könyv második része ezért szinte teljes egészében az ausztrál városfejlődés jellegzetességeire koncentrál, és a három legfontosabb ausztrál város: Sydney, Melbourne és Canberra létrejöttének hátterét vázolja fel. E három városban él ugyanis az ausztrál lakosság több mint fele.

Sydney és Melbourne nemcsak az ausztrál gazdaság, de az ausztrál történelem két pillére is, egyik sem kerekedhetett és nem is kerekedett felül a másikon, hiszen az az ország végletes megosztottságával járt volna.

Végül a kompromisszum jegyében került sor egy szövetségi főváros alapítására még 1913-ban, azonban ez a város, Canberra csak az 1980-as évektől nyerte el saját arculatát, és mindössze az ezredforduló óta „nőtt bele” a kontinens fővárosának szerepébe.

Mind a főváros alapítása, mind helyének kijelölése jogszabályokkal történt, és magának a szerepköröknek a három város közti elosztása és cserélődése is számos jogtörténeti érdekességgel szolgál (például hogyan lehetett egy, a szárazföld belsejében fekvő városból tengerparti várost csinálni, vagy milyen módszerrel jelölték ki a főváros területét és hogyan határozták meg a külön entitás saját joganyagát, valamint hogyan biztosították a jogfejlődést a korai időszakban?).¹²

7. Összegzés

Ausztrália a leggyakrabban egzotikus vidékként jelenik meg a magyar sajtóban és közbeszédben. A magyar vonatkozásokról és a magyar történelemmel való párhuzamokról nemigen esik szó.

Itt csupán utalni lehet az aranyásóként e vörös pusztaságba elkerült '48-as honvédek felismerésére, akik párhuzamot vontak az ausztrál őslakosok és általában a csendes-óceáni népek gyarmatosítása, valamint a magyar szabadságharc eltírása között. A későbbi utazók, így az Alföldről származó Gubányi Károly és Vay Péter viszont a kontinens nagy részén fekvő Pusztaság (Outback) és a magyar Puszták közti hasonlóságokra hívták fel a figyelmet.

Számos ikonikus ausztrál épület – így a sydney-i Operaház vagy a Kikötői-híd –, sőt, maga az ausztrál főváros is rendelkezik magyar kapcsolatokkal, ugyanis mind-egyikhez készült egy vagy több magyar terv(pályázat). S ez még csak az épített környezet! Ám ha egy pillantást vetünk ennek a fiatal országnak az európaihoz képest rövid időre visszatekintő művészettörténetére,¹³ szintén számos magyar névvel találkozhatunk.

Mindezt csupán azért fontos megemlíteni, mert honfitársaink – az első, fegyvenként érkezett magyar partraszállása óta – számos alkalommal beírták magukat ennek a nagy és gazdag országnak a történetébe. A távolság ellenére sok szál fűzi össze a magyarokat és ausztrálokat, és ez már önmagában alapjául szolgálhatna arra, hogy ne csak a strandokról, hanem az ország múltjáról, ideértve annak alkotmány- és jogtörténetét is, mélyebb információkat próbáljunk meg szerezni.

Domaniczky Endre könyvei – számos könyvtári és levéltári forrás megjelölésével, és további magyar és angol nyelvű szakirodalom megadásával – ennek a kutatómunkának a kereteit és legfontosabb témáit jelölik ki az érdeklődők számára.

Bucsi Anikó

Jegyzetek

¹ DOMANICZKY Endre: *Ausztrál fővárosok: Sydney, Melbourne, Canberra*. Budapest, 2020. Pátria Páholy – Fakultás Kiadó.

² Lásd www.foundingdocs.gov.au/item-sdid-67.html.

³ Vö. például www.nma.gov.au/defining-moments/resources/mabo-decision.

⁴ DOMANICZKY Endre: *Ausztrália magyar szemmel. A fegyvencteleptől a jogállamig*. Budapest, 2018. Fakultás Kiadó, 228–245. p.

⁵ DOMANICZKY 2018. 245–265, 495–514. p.

⁶ A magyar közösségre és emlékhelyeikre lásd bővebben DOMANICZKY 2018. 309–340.; DOMANICZKY 2020. 104–113, 185–195, 239–242. p.

⁷ GUBÁNYI Károly: *Ausztrália*. Budapest, 1915. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai R. T.) Könyvkiadóvállalata, 116. p.

⁸ Uo. 34. p.

⁹ Uo. 33–34. p.

¹⁰ DOMANICZKY 2020. 55. p.

¹¹ DOMANICZKY 2018. 271–308. p.; DOMANICZKY 2020. 23–56. p.

¹² DOMANICZKY 2020. 203–251. p.

¹³ Uo. 251–268. p.



Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) Mezey Barna egyetemi tanár vezetésével – nyolc-évnyi kényszerű „szünet” után – 2019 nyarán alakult újjá. Megtekintve a kutatócsoport informatív honlapját, külső szemlélőként is megállapítható, hogy a létrejött szakmai közösség rendkívül aktív és eredményes munkát végez.¹ Egyévnyi – természetesen nem előzmények nélküli – kutatómunka eredményeként a Gondolat Kiadó gondozásában öt önálló könyv – négy tanulmánykötet és egy monografikus mű – jelent meg a közelmúltban.²

A kutatócsoport vezetője a projekt célkitűzéseit a nyitó kötetben a következőképpen foglalta össze: „A pályázat kutatási koncepciójának központi eleme a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságának vizsgálata. A közbeszéd, a politikai és szakmai diskurzusok nélkülözhetetlen kifejezése lett napjainkban a szuverenitás, mely a folytonosan alakuló és formálódó Európai Unióval funkcionáló kapcsolatok, illetve a nemzeti önrendelkezésből fakadó feszültségek egyik kardinális kifejeződése lett. A szuverenitás különféle szintjei és verziói folytonos viták keretében állnak. Miután a szuverenitás változatai egymással szerves összefüggésben fejlődnek, s mert alapvetően történeti gyökerű jelenségként működnek, a jogtörténet-tudománynak eddig beteljesítetlen feladata a szuverenitás joghistóriai szemléletű vizsgálata.”³

A szuverenitás fogalmának, illetve tartalmi vonatkozásainak meghatározása a nemzetközi és a hazai jogirodalomban mindig sokakat foglalkoztató kérdés volt. Az egyes szerzők koncepcióiban különbséget lehet tenni aszerint, hogy mely tudományterület művelőjeként foglalkoznak a szuverenitás jelenségével, ugyanakkor nem ritka a komplexnek nevezhető módszertani megközelítés sem. Ma már joghistóriai vizsgálódásnak számít e kérdéskörben az elmúlt századfordulótól a 20. század közepéig alkotó hazai reprezentánsok – így többek között Concha Győző, Balogh Arthur, Kuncz Ignác, Nagy Ernő, Ferdinandy Geyza, Somló Bódog, Faluhelyi Ferenc, Tomcsányi Móric, Teghze Gyula, Molnár Kálmán, Krisztics Sándor, Irk Albert, Moór Gyula, Szabó József – gondolatainak a vizsgálata.⁴ De, ha csak a közelmúltra gondolunk, érdemes megemlíteni a Takács Péter szerkesztésében 2015-ben megjelent *Az állam szuverenitása: Eszmény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések* című vaskos tanulmánykötet, mely egy OTKA kutatás eredményeként látott napvilágot.⁵

Mindezek tükrében sokak érdeklődésére tarthat számot a kutatócsoport legújabb kiadványa, a Karácsony András

Szabadjfalvi József

A szuverenitás „joghistóriai szemléletű” vizsgálata

Karácsony András (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek.* (Jogtörténeti Értekezések 47.)
Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 227 p.
ISBN 9789635560714

szerkesztette *Szuverenitáskérdések: elméletek, történetek* című kötetet. A szerkesztő az előszóban világossá teszi, hogy a kutatási program célkitűzéseit szem előtt tartva állította össze a tanulmánykötetet, mely a szuverenitás „elméleti” és „aktuális” kérdéseit három tartalmi egységben tárgyalja. Az első rész három tanulmánya teoretikus vizsgálódásokat tartalmaz, a második rész három írása a magyar szuverenitás-felfogások történeti és gyakorlati vonatkozásait állítja a középpontba, végül a harmadik rész két tanulmánya a szuverenitással kapcsolatos aktuális kérdéseket tárgyalja. A szerzők között egyaránt találunk jogtörténészt, jogfilozófust, állambölcsest, politikatudóst, nemzetközi jogászt, mely önmagában is bizonyíték arra, hogy számos tudományterület és diszciplína számára megkerülhetetlen jelenségről van szó.

Az első rész nyitó tanulmánya a kötet szerkesztőjének munkája és a szuverenitáselmélet klasszikusainak – Hans Kelsen és Carl Schmitt – álláspontját és vitáját mutatja be.⁶ A két szuverenitásfelfogás nem csupán elméletitörténeti, hanem hatástörténeti szempontból is megkerülhetetlen a kérdéskör teoretikus vizsgálata során. A szuverenitás látszólag ellentétes jogi és politikai megközelítésében

Karácsony András felfedezi a közös elemet, a hatalom titkos összetevőjét, ami megjelenhet a kivételes állapotról való döntésben, vagy a szuverenitás csúcán álló alapszabály feltevésekor. Hatástörténeti szempontból vizsgálva Kelsen és Schmitt polémiája közvetlen befolyással van napjaink politikai vitáira, így a demokrácia-jogállamiság polaritásának, viszonyának megítélésére. A szerző megállapítása szerint a két kivételes 20. századi jogtudós gondolatai ma is megkerülhetetlen és maradandó igazodási pontot jelentenek a szuverenitás elméleti megalapozása során.

A teoretikus vizsgálódások második tanulmányaként olvashatjuk Tóth J. Zoltán írását, aki történeti kontextusba helyezve vizsgálja a szuverenitás alanyainak változását. A szerző említést tesz a szuverenitás „terhelt” fogalmáról, amely az elmúlt évszázadok során számos magyarázatban öltött testet. Felhívja a figyelmet arra, hogy a hétköz-



napi szóhasználatban, a köznyelvben is meghonosodott fogalomként, jelzőként alkalmazott terminusról van szó. Ugyanakkor az államelméletben továbbra is indokolt a használata, de törekedni kell a mind egzaktabb meghatározására. A tanulmány módszeresen tekinti át a szuverenitás analitikai és történeti típusait. Utóbbi tipológiájának részletezése képezi az írás gerincét. Ennek során leíró jelleggel bemutatja a Jean Bodin nevével fémjelzett fejedelmi (uralkodói) szuverenitást, az angol polgári forradalom eredményeképpen létrejött parlamenti szuverenitást, a Rousseau nevéhez köthető népszuverenitást, illetve a modern polgári állam létrejöttének fundamentumát képező államszuverenitást, és végül a 19. században kialakuló, de végérvényesen az elmúlt századfordulót követően meghatározóvá váló nemzeti szuverenitást.

Az első rész záró tanulmányában Kardos Gábor a nemzetközi szerződések világába kalauzol el bennünket, és ebben a kontextusban vizsgálja a szuverenitás jelenségét.⁷ A kötet legterjedelmesebb írásában a szerző elméleti kiindulópontként állapítja meg, hogy a szuverenitás „normatív”, illetve a „valóság tényei” szerint értelmezett felfogása a nemzetközi jogi elemzés két legitim formája. Míg a normatív koncepciót a nemzetközi jog „alapkoncepciójának”, addig a szuverenitás tényszerűségét vizsgáló felfogást a nemzetközi viszonyokban érvényesülő „hatalmi struktúrák” megjelenésének tekinti, amelyek között dinamikus viszony alakul ki. A szerző alapos és érdekes elemzés során mutatja be az állami szuverenitás nemzetközi jogi környezetben való érvényesülésének komplexitását, az államok kölcsönös függési rendszerét. Álláspontja szerint a nemzetközi szerződések érvényesülésében tetten érhető az államok jogi egyenlősége és a hatalmi egyenlőtlenségek közötti feszültség feloldásának az igénye, melyet leginkább a szerződés tiszteletben tartása, illetve a teljesítése mögött meghúzódó „racionális számítás” indokol. A szerző ebben az összefüggésrendszerben vizsgálja, hogy az államok a nemzetközi szerződések kötésével miként vállalják szuverenitásuk korlátozását.

A kötet második részében elsőként Pongrácz Alex tanulmányát olvashatjuk, amelyben – bevallottan a teljességre törekvés igénye nélkül – áttekinti a magyar szuverenitásfelfogások évezredes változatait Szent Istvántól a 20. század közepéig.⁸ Gondolatmenetének vázlatossága az olvasóban némi hiányérzetet kelt. A téma jelentősége, összetettsége részletesebb bemutatást igényelt volna. Az írás végén a szerző állást foglal a szuverenitás kapcsán a kortárs államelméleti irodalomban kialakult polémiaiban. Úgy véli, hogy azok a megközelítések, amelyek szerint a szuverenitás fogalma nélkül értelmezhető az állam, „túlzó” és „elnagyolt” vélemények. Ezzel szemben, a bekövetkezett változások ellenére, a szuverenitás lényeges eleme és jellemzője marad az állam létének, így az államelméleti gondolkodás „kitüntetett” elemzési tárgyaként tekinthetünk rá a jövőben is. A „globalizált kapitalizmus” és az európai integráció korszakában a szerző szerint a polgárok ezután is a szuverén államtól várhatják a szabadság, a biztonság és a jólét garantálását.

A szuverenitás történeti vizsgálatának körébe tartozó tanulmányok sorában Horváth Attila írása a hazai közjogi gondolkodás szempontjából megkerülhetetlen kérdéssel,

a Szent Korona-eszmével foglalkozik.⁹ Elsősorban azzal, hogy a Szent Korona-tan miként fejezi ki a magyar állam szuverenitását. Hosszas történeti, illetve jogtörténeti áttekintés keretében mutatja be, hogy a történeti alkotmányunk a Szent Korona-tanból miként vezette le az állam szuverenitása mellett a későbbiekben a népszuverenitás, illetve az azt magába foglaló nemzeti szuverenitás elvét. A szerző érzékletesen szemlélteti a Szent Korona-tan alkalmazkodási („modernizálódási”) képességét, a kor kihívásaihoz való idomulását. Így egyaránt képes volt a középkor, majd az újkor társadalmi, politikai, közjogi igényeit kielégíteni és napjainkig magyarázatul szolgálni a történeti alkotmánnyal egyetemben a szuverenitás tartalmát, értelmét, terjedelmét megfogalmazó kérdésekre.

A történeti kontextust tárgyaló rész utolsó tanulmányaként olvasható Kisteleki Károly munkája, melyben az Erdélyi Fejedelemség „mozaikszerű” szuverenitásának történetét dolgozza fel.¹⁰ A kötet szerkesztője joggal nevezi az írást esettanulmánynak, hiszen az államiság legtöbb attribútumával rendelkező entitás „szuverenitás-vágyának” történeti lehetőségeit, törekvéseit veszi számba. Erdély önálló államiságának kérdését az államfogalom klasszikus meghatározásának ismérvei közül a főhatalom fókuszba állításával vizsgálja. Az erdélyi állam a 16–17. századi nemzetközi gyakorlat és a korabeli állam- és jogelméleti teoretikusok – így főképpen Bodin, Grotius – egybehangzó kritériumrendszere szerint nemzetközi jogi értelemben szuverén államnak volt tekinthető. Ezt igazolják az államelismerés az idő tájt kialakult – a tanulmányban részletezett – elvei és praxisa. A török kiűzését követően bekövetkező fejlemények bemutatásakor a szerző megállapítja, hogy a Habsburg Birodalom keretei között Erdély a Magyar Korona országaként „államiságát” megtartva az örökös tartományokhoz hasonló belső szuverenitással rendelkezett. Az 1848–1849-es – praktikus sikertelen – első uniót követően a kiegyezés folyamatának részeként 1868-ban elfogadott uniós törvény zárta le a Magyar Királyságtól elkülönült Erdélyi Fejedelemség majd 300 évig fennálló változó tartalmú szuverenitását. A szerző – a vonatkozó közpolitikai és jogtörténeti események kontextusában – látványosan mutatja be Erdély mint sajátos állami entitás „szuverenitás-tablóját”.

A tanulmánykötet harmadik részében olvasható két tanulmány a szuverenitás aktuális problémáit vizsgálja. A kötet egyetlen külföldi szerzője Paolo Becchi napjaink széles körű szakmai és zsummalisztikai vitákat gerjesztő kérdéséről, az Európai Unió teremtette újfajta kihívásokról vállaltan „szuverenista” nézőpontból értekezik.¹¹ A genovai egyetem jogfilozófus professzorának – akit egykor az „Öt Csillag Mozgalom” (Movimento 5 Stelle) ideológusaként tartottak számon, majd később a Salvini-féle Ligával került közelebbi kapcsolatba – rövid írása némiképp idegenül hat a szaktudományos értekezések között. Inkább tűnik egy szuverenista „kiáltvány” vázlatának, melyben a „globalistákkal” szembeni küzdelem főbb kérdései fogalmazódnak meg, mint kritikus szakmai érvek felsorakoztatásának. A szerző véleménye szerint az Európai Unió jelenlegi formájában, amit egyébként az „elitek fináncnökés rendszerének termékeként” aposztrofál, el fog tűnni a történelem színpadáról, mivel az európai népek ráébredtek arra, hogy a végleges

alávetettséget szuverenitásuk visszaszerzése útján kerülhetik el. Ugyancsak vitára készítő politikai állásfoglalásnak tűnik a szerző ökopártokat globalizmussal megvádoló – „ökologista internacionálét” vizionáló – álláspontja.

A tanulmánykötet utolsó írása Löffler Tibor tollából született.¹² Az aktualitásában megkérdőjelezhetetlen tanulmány a menekültválság gerjesztette migrációs folyamat nemzetállamok szuverenitását érintő hatását és következményeit vizsgálja. A szerző megállapítása szerint e jelenség által érintett államok alárendelték szuverenitásukat a menekültek emberi jogai érvényesítésének. A menekültek így az „állami szuverenitás valóságos antitézisévé, kvázi szuveréné váltak” – állapítja meg. E tételének bizonyítására említi a fizikai-egészségi, illetve a pszichikai integritáshoz való jogosultságokat, melyek közül a nemi orientációra vagy identitásra hivatkozó menedékkérő állítást „abszolút igazságnak” nevezi, amit a hatóságoknak a vonatkozó ajánlások alapján lényegében nincs lehetőségük megcáfolni. A tanulmány számos további példával szemlélteti a menedékkérők „jogainak” és a kérelmüket elbíráló nemzetállami hatóságok ellenőrzési, mérlegelési jogainak kollízióját. Véleménye szerint ennek eredményeképpen a „menekültek morálisan felmentést kapnak az állami szuverenitás alól”, aminek következménye a menekültek „szuverenizálódása”. A szerző ezt a folyamatot véli fölfedezni többek között a befogadó államokban élő „bevándorlók” jogainak tiszteletben tartásában (például burka-viselet, sáría-bíróságok működése), az önrendelkezési jog univerzalizálásában, a nyelvpolitikai küzdelmekben stb. A tanulmány elsősorban a nemzetállami szuverenitás „megsértését”, illetve sérelmét okozó vissza-

élésszerű gyakorlatok, „taktikák” eseteinek bemutatásán keresztül tárgyalja a menekültkérdést, illetve a bevándorlás következményeit. A szuverenista nézőpont köszön vissza a témakör társadalomtudományi irodalmának bemutatásakor is. Ezt tükrözi a „nemzetállam-ellenes” demokraciáelméletek filozófiai, társadalom-, politika- és jogelméleti vonatkozásainak vázlatos bemutatása, illetve a Trump-adminisztráció politikai és jogpolitikai törekvéseinek az azt megelőző demokrata gyakorlattal való összevetése.

Az írások áttekintése végén érdemes megjegyezni, hogy a tanulmányfüzérből mindenképp kilóg Paolo Becchi írása. Bizonyára lehetett volna találni a szerzőtől olyan szöveget, amelyben az ideológiai érvelés helyett a kötet alcímében szereplő elméleti, történeti szempontok hangsúlyosabban kaptak volna szerepet. Véleményem szerint az Európai Unió jelenlegi válságjelenségei és a tagállamok szuverenitása érvényesülésének problematikus kérdései közötti összefüggések bemutatása megért volna egy további tanulmányt. Ez gazdagította volna az „újféle szuverének” megjelenésével járó következményeket tárgyaló harmadik részt.

Összességében megállapítható, hogy a Karácsony András szerkesztette kötet mindenképpen dicséretes vállalkozás, és a már megjelent művekkel jól szolgálja az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport célkitűzéseit. Joggal bízhatunk abban, hogy a következő évek kutatómunkája eredményeként a kutatócsoport és a körük szerveződő szakmai közösség tagjai további jelentős publikációkkal fognak előállni és gazdagítani fogják a hazai szuverenitáskutatás irodalmát. Érdeklődve várjuk a folytatást!

Jegyzetek

- ¹ <https://mtajogtorten.elte.hu>
- ² MEGYERI-PÁLFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 227 p.; STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. (Jogtörténeti Értekezések 44.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 282 p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* (Jogtörténeti Értekezések 45.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 157 p.; NAGY Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. (Jogtörténeti Értekezések 46.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 217 p.; KARÁCSONY András (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. (Jogtörténeti Értekezések 47.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 227 p.
- ³ MEZEY Barna: Előszó. A szuverenitás változatai a 19–20. századi magyar jogfejlődésben. In MEGYERI-PÁLFI 2020, 8. p.
- ⁴ Vö. SZABADFALVI József: Szuverenitás-konceptciók a 20. század első felének magyar jogirodalmában. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2013. 1. sz. 57–67. p.
- ⁵ TAKÁCS Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Esemény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest–Győr, 2015. Gondolat Kiadó – MTA TK JTI – SZE DFK, 562 p.
- ⁶ Az írás előzményeként érdemes megemlíteni a szerző Schmitt szuverenitás felfogásáról szóló közelmúltban megjelent tanulmányát. Lásd KARÁCSONY András: Carl Schmitt a szuverénről. *Kommentár*, 2019. 1. sz. 69–74. p.
- ⁷ A tanulmány előzményeként lásd: KARDOS Gábor: A nemzetközi szerződések tiszteletben tartása. *Jogtudományi Közöny*, 2019. 11. sz. 425–433. p.

- ⁸ A tanulmány előzményeként lásd: PONGRÁCZ Alex: A magyar szuverenitásfelfogás története. In ORBÁN Balázs – SZALAI Zoltán (szerk.): *Ezer éve Európa közepén. A magyar állam karaktere*. Budapest, 2019. Mathias Corvinus Collegium/Tihanyi Alapítvány, 193–204. p.
- ⁹ A tanulmány előzményeként lásd: HORVÁTH Attila: A Szent Korona-tan és a történeti alkotmány. In VÍZKELETY Mariann (főszerk.): *5 éves az Alaptörvény. Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből*. Budapest, 2017. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 160–180. p.
- ¹⁰ A tanulmány előzményeként lásd: KISTELEKI Károly: A szuverenitás fogalmának kora újkori kezdetei és az Erdélyi Fejedelemség példája. In TAKÁCS Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Esemény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest–Győr, 2015. Gondolat Kiadó – MTA TK JTI – SZE DFK, 450–468. p.; VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. Forum Iuris, 175–208, 253–285. p. (Szerző: KISTELEKI Károly.)
- ¹¹ BECCHI, Paolo: *Szuverenista kiáltvány az európai népek jogaiért*. https://latoszogblog.hu/aktualis/szuverenista_kialtvany_az_europai_nepek_jogaiert/.
- ¹² A tanulmány előzményeként lásd: LÖFFLER Tibor: Illegális bevándorlás és az állam szuverenitása: 21. századi kihívások a politikai tanulás és innováció előtt az Európai Unióban. *Jogelméleti Szemle*, 2019. 1. sz. 51–64. p.; A menekült mint szuverén. Az állam szuverenitása az állam- és államhatárelles elméletek és jogideológiák tükrében. *Jogelméleti Szemle*, 2019. 4. sz. 26–43. p.

Viskolcz Noémi – Sáry Pál

Konferencia a 16–18. századi Magyarország társadalmáról és jogéletéről

Bölcészek és jogászok – történészek és jogtörténészek – közös tudományos konferenciájára került sor 2020. november 20-án a Miskolci Egyetem két intézetének (a Történettudományi Intézet, valamint a Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet) szervezésében. A „Társadalom és jog a 16–18. századi Magyarországon” című online konferencián különböző egyetemek, kutatóhálózatok és kutatócsoportok munkatársai ismertették és vitatták meg tudományos eredményeiket.

Balogh Elemér előadásában a „rövid” 18. század magyarországi büntetőjog-történetét vázolta fel. Kiemelte, hogy a büntetőjog tudományával elmélyülten csak kevesen foglalkoztak (Huszi András és István, Gochetz Gábor, Bodó Mátyás), s a progressziót jelző kodifikációs folyamat biztató, de sikertelen próbálkozásai (1712., 1795. évi operátumok) mellett a jogélet jellemzői közé tartoztak azok a boszorkányperek is, melyek a század első felében még intenzíven folytak (Szeged, 1726–1744). *Homoki-Nagy Mária* előadása rávilágított arra, hogy a mezővárosok 18–19. századi forrásai jól tükrözik e városok társadalmának rétegződését és a mindennapok jobbágy-paraszti világát; a családjogi és az öröklési jogi szokások mellett a telkes jobbágyok és a zsellérek között létrejött ún. szolgálati szerződéses viszonyt is bemutatják. Ez lehetővé teszi annak kutatását, hogy milyen normák alakultak ki a gazdák és béreseik között, milyen jogai és kötelezettségei voltak a számadó béreseknél és a gazdáknak; mindez pedig elősegíti a magyar magánjog belső fejlődésének vizsgálatát. *Tringli István* előadásában abból a jogelvből indult ki, amely az Anjou-korban általános érvénnyel kimondta, hogy a királyi birtokok *honor* birtokosait az általuk kezdeményezett hatalmaskodásért nem lehet perbe vonni, majd részletesen bemutatta azt az eljárást, melyet a per helyett alkalmaztak ilyen esetekben: a panasz benyújtását az aulában, a kancelláriában megfogalmazott királyi parancsot és az egyezsére ösztönzést. *Szabó Béla* előadásában arra a szoros összefüggésre hívta fel a figyelmet, mely a jogtanulás és a *politica* mint tantárgy elsajátítása között mutatható ki a kora újkorai magyar peregrinusk esetében; az előadás személyes példákön, néhány korabeli hazai jogász sorsán keresztül igazolta ezt az összefüggést és a politikai tudás jelentőségét. *Oborni Teréz* előadásában az erdélyi rendi országgyűlés ügymenetét vizsgálta, s megállapította,

hogy a 17. század második feléből fennmaradt országgyűlési naplók elemzése a rendek felelős, összehangolt fellépésére, esetenként erős befolyásukra enged következtetni. *Vargáné Balogh Judit* előadása a középkortól kezdve bemutatta a székelység speciális katonai társadalmának főtisztviségeit, azok hatásköreit, választásuk módjait és megrajzolta azt az ívet is, ahogyan a választást a kora újkorban – az Erdélyi Fejedelemség fennállása alatt – az uralkodó által történő kinevezés váltotta fel. A székelyföldi nemesek helyett egyre többször kerültek nem székely főemberek e tisztségekbe, melyek egyre inkább elvesztették eredeti tartalmukat, s így gyakran szimbolikus tisztségekké váltak. *Petrasovszky Anna* előadásában Karl Anton von Martini életét, természetjogi munkásságát és annak a 18. századi magyar jogászképzésre gyakorolt hatását mutatta be. *Erik Štenpien* néhány kora újkorai felső-magyarországi boszorkányperelemzésén keresztül érdekes adalékokkal szolgált a korszak hiedelemvilágáról. *Peres Zsuzsanna* a joggyakorlat oldaláról mutatta be a kora újkorai nemesi özvegyek jogait, házassági szerződések, végrendeletek és osztálylevelek tartalma alapján. Az előadás rávilágított arra, hogy az özvegyi jog esetében is igaz az állítás: a jogszabályba foglalt jogintézmény valódi sajátosságait a praxisban előforduló esetek elemzése nélkül nehéz megismerni. *Gulyás László Szabolcs* előadásában a hegyaljai mezővárosok kora újkorai hivatali írásbeliségének középkori gyökereit elemezte. *Diószegi Szabó Pál* a végvári várkapitányi, várnagyi felelősség törvényi szabályozásának országgyűlési dekretális szabályozását vizsgálta Nándorfehérvár 1521. évi oszmán-török elfoglalásáig. A várak árulóira, átadóira (*traditores castrorum*) vonatkozó rendelkezések országos törvényekbe (1495, 1498, Tripartitum) is bekerültek. Amint e büntett – számos végvár elvesztését követően – a hűtlenség elkövetési magatartása lett, körvonalazódtak a végvárak őrzésének fokozott felelősségi szabályai, a központi ellenőrzés új módjai és a bűnösök megbüntetésének az uralkodót is kötelező törvényi kötelezettségei: mindezt jól tükrözi a Nándorfehérvár elvesztése miatt a két távollévő bán, Enyingi Török Bálint és Hédervári Ferenc ellen indított hűtlenségi perben hozott ítélet. *B. Halász Éva* Csák nembeli Máté bán 1273. évi közgyűléséről tartott előadást; a *generalis congregatió*n a bán saját oklevelébe foglalta a szlavóniai nemesek és várjobbágyok szabadságait és kötelezettségeit. *Glück László* előadásában a szabad királyi városi rangelemelések különböző kérdéseivel foglalkozott. *Mikó Gábor* a 15–16. századi formuláskönyvekben található középkori okleveleket elemezte. *Gedeon Magdolna* előadásában arra mutatott rá, hogy a Habsburg uralkodók a montanisztika területén a nemesi jogokat több vonatkozásban is korlátozták. A befektetők vállalkozási kedvének növelése érdekében a bányarészeket megtestesítő *kux*okat egy rendelettel kivonták a *ius condivisionis* alól: a rendelet szerint a bányarészesek és az uralkodó között hűbéri jogviszony állt fenn, ily módon a *kux*okra nem vonatkoztak a magyar törvények, így az ősiség szabályai sem. A bányagazgatás központosítása során kiépített hivatalokban a nemesek csak akkor vállalhattak anyagi felelősséggel járó tisztséget, ha az őket megillető nemesi jogaikról írásban (reverzálisban) lemondtak, és

alávetették magukat a bányahatósági eljárásnak; a hivatali vállaló nemesek feleségei pedig csak akkor kaptak férjük halála után nyugdíjat, ha a férjük vagyoniával szemben támasztható követelések rangsorában átadták helyüket a bányahatóságnak. *Kónya Péter* előadása, mely az 1687. évi eperjesi vértörvényszék működéséről szólt volna, sajnos elmaradt; reményeink szerint azonban a készülő konferenciakötet ennek az elmaradt előadásnak az anyagát is tartalmazni fogja.



Félix Hazmurzajevics Gutnov, a történettudományok doktora, az Orosz Tudományos Akadémia és az Észak-Oszét–Alán Köztársaság Vladikavkazi Tudományos Központja, a V. I. Abajev Észak-Oszét Bölcsész- és Társadalomtudományi Kutatóintézet (SOIGSI) munkatársa 2020. december 10-én lezárta életművét.

A méltatásra nemcsak az ismereteinek, tapasztalatainak átadására alkalmat jelentő személyes találkozás, az általa megelőlegezett bizalom készlet, de a kaukázusi jogszokáskutatás tudós művelője munkásságának Észak- és Dél-Oszétia messze túlmutató hatása. Mert az a tudományos szintézis, amely munkáit jellemezte, a történettudományok több területének is nemzetközileg elismert kutatójává avatta – és a jogszokáskutatás kaukázusi és európai művelőinek legkiválóbbjai közé helyezte.

Szülvárosában szerzett történész diplomát, doktori értekezését a Leningrádi Állami Egyetemen folytatott tanulmányokat követően 1981-ben védte meg. Ettől az évtől volt a SOIGSI kutatója, 1995-től a K. L. Khetagurov Észak-Oszétia Állami Egyetem (SOGU) oktatója, a középkortörténeti tanszék professzora.

Közel 200 monográfia, történeti, néprajzi és régészeti tanulmány, szakcikk szerzője, aki az alig több mint félmillió oszét közösség egésze számára megtartó erőt jelentő oszét-alán történeti-kulturális örökség minél alaposabb és hitelesebb megismerésére és megismertetésére tette fel az életét. Kutatási témái között szerepelt az észak-kaukázusi társadalmak, illetve Oszétia középkor- és újkori története, a szkíták és az alánok korai kultúrája, az oszét nemzetségi- és családnevek kutatása. Történészként és néprajzsként is a jogszokások elkötelezett kutatója volt.

Társadalomtörténeti monográfiái mellett megjelentette a 19. századi európai jogszokáskutatás történetében – és a magyar jogszokáskutatás kezdeti időszakában – meghatározó kaukázusi gyűjté-

A színes, rendkívül gazdag tartalmú tudományos rendezvény ismételten igazolta azt, hogy egy adott korszak jogéletéről sokkal árnyaltabb képet kaphatunk, ha a történettudomány és a jogtudomány képviselőinek kutatási eredményeit egyaránt figyelembe vesszük. S ezért nagy szükség lenne több ilyen közös eszmecsere-re.

IN MEMORIAM

Búcsú a kaukázusi jogszokáskutatások professzorától

Félix Hazmurzajevics Gutnov
(1951–2020)

Ушёл из жизни Феликс Хазмурзаевич Гутнов, известный ученый, доктор исторических наук, профессор



sek forrásanyagát (Ф. Х. ГУТНОВ: *Обычное право осетин. Часть I. Адамы Тагаурского общества (Список Норденстренга 1844 г.)*. Владикавказ, 2012; Ф. Х. ГУТНОВ: *Нормы обычного права осетин. Часть II. Адамы обществ Западной Осетии*. Владикавказ, 2015).

A forrásközléseken túl az orosz, illetve a kaukázusi jogszokáskutatás történetét bemutató és a kutatási terület fogalmi alapozását, annak összehasonlító vizsgálatát felvállaló monográfiái, tanulmányai új lendületet adtak a kaukázusi jogszokáskutatásnak – s ennek részeként a magyarországi jászokok rokon *digorok* mindennapjait meghatározó jogi vonatkozású szokások kutatásának. F. H. Gutnov munkáiban a történettudomány, valamint az attól elválaszthatatlan jogtörténet és néprajztudomány eredményeinek szintézise fogalmazódik meg. Lehetőséget teremt a jogi néprajz a magyar kutatásokban is

gyakran megfogalmazott rendkívül differenciált és összetett értelmezési tartományainak „sűrű”, az érintkező tudományterületek eredményeinek szinergikus értelmezésére.

Gutnov professzor élete és munkássága a szakmai és személyes elhivatottság példája volt. Az oszét parlament tanácsadói feladatait ellátó történészprofesszor kitartó és következetes kutatómunkájához, a személyiségét meghatározó nyugodt, szelíd, nemes nagylelkűséghez

kollégái, tisztelői és tanítványai széles köre, a szakma és az oszét közösség (a család, a nemzetség) megbecsülése adott erőt. Tudományos öröksége új és új kutatásokra kötelezi kollégáit a SOIGSI-ben, valamint tanítványait ország- és világszerte.

Az oszétok által használt iron nyelven búcsúzva tőle: „Pyxcaz y!”

Nagy Janka Teodóra



HÍREK

- **2020. október 8–10-én** a Pro Scientia Aranyérmesek Társasága tizenötödik alkalommal – és első ízben teljes egészében online formában – rendezte meg Pro Scientia Aranyérmesek Konferenciáját, amelynek házigazdája a győri Széchenyi István Egyetem volt. A jogász aranyérmesek, illetve az egyesület jogász tagjai között a jogtörténészek magas arányát és aktivitását mutatja, hogy idén a jogtörténeti előadások *Régi jog* cím alatt önálló szekciót kaptak.

László Balázs PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem) *A királyi jog elemei Szent László és Kálmán törvényeiben* című előadásában két királyunk dekrétumainak ritkábban hivatkozott, jogalkotással, igazgatással, bírászkodással, fiskális javakkal és az egyházzal kapcsolatos rendelkezéseit mutatta be, eljutva a jogi és empirikus értelemben vett alkotmány korabeli értelmezhetőségéhez is.

Korsósné Delacasse Krisztina adjunktus (Pécsi Tudományegyetem) *Becsületbeli ügy – jogtörténeti példa egy virtuális szcenárióra* címmel a virtuális szcenáriók interaktív tanítási és tanulási technikájával mutatja be egy nagypolgári családból származó, bírói pályára induló ifjú 19. századvégi történetét, helyesebben inkább történeteit. A pályaválasztás, az álláspályázat és a hivatali munkavégzés során felmerülő út- és egyben érték-választások változatos jogi következményeiből pedig kirajzolódnak a bíróvá válás, a bírói munka, függetlenség és felelősség korabeli vonatkozó szabályai.

Nagy Noémi adjunktus (Nemzeti Közzolgálati Egyetem), tudományos munkatárs (MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport) *Egyenlően, de elkülönítve – a nemzetiségi egyenjogúság védelme az ausztriai Birodalmi Bíróság alapjogi gyakorlatában* című előadásában a nemzetiségek Ausztria 1867. évi alkotmányában deklarált egyenjogúságának az oktatási intézményekben, hivatalokban és a közéletben való érvényesülését mutatta be az 1869-ben felállított Birodalmi Bíróság ötven év alatt több, mint száz ügyet számláló, a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság alapjogának sérelmén alapuló gyakorlatán keresztül.

Szépvölgyi Enikő PhD-hallgató (Széchenyi István Egyetem) *Gondolatok az állami gyermekvédelem történetéhez* című előadásában a dualizmus korának, közelebbről pedig a 19–20. századok fordulójának a szociális kérdések – így az állami gyermek- és ifjúságvédelem – jogi megközelítésében mutatkozó változásait, a korszak legjelentősebb vonatkozó jogszabályait vizsgálta, főként ezek közigazgatási- és büntetőjogi elemeire fókuszálva.

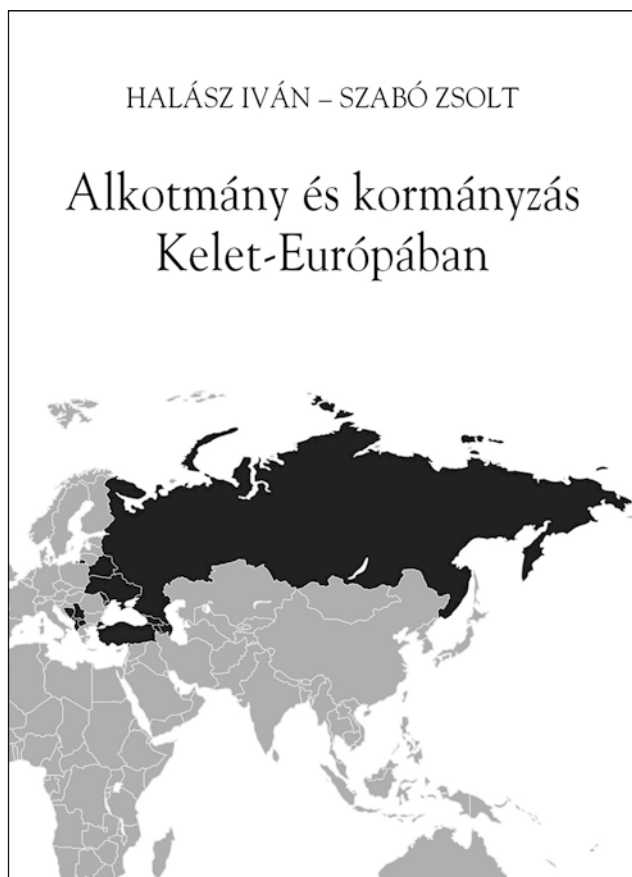
Niklai Patrícia Dominika PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem) *Baranyai iskolák a Tanácsköztársaság idején* című előadása a felekezeti és egyéb iskolák államosításának, valamint az egyházak és a vallás iskolai jelenléte visszaszorításának a Közoktatásügyi Népbiztoság által vezényelt folyamatát és ennek következményeit mutatja sajátos szemszögből, a folyamatokban aktívan közreműködő vagy azt támogató tanítók Tanácsköztársaság bukását követő kivizsgálásainak iratai alapján.

- **2020. október 16-án** a XXIII. Tavaszi Szél Konferencián („MI és a tudomány jövője”) PhD-hallgatók adtak számot kutatási eredményeikről. Az eseményre rendhagyó módon online konferencia keretében került sor a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Doktorandusz Önkormányzatának szervezésében. Az Állam- és Jogtudományi Szekcióban jogtörténeti témájú referátumokat is hallhattak az érdeklődők. Bartha Bence (Károli Gáspár Református Egyetem) *A bírósági meghagyás intézménye az 1952. évi polgári perrendtartásban*, Heil Kristóf Mihály (Eötvös Loránd Tudományegyetem) *Az úrbéri szabályozás törvényhatósági nézőpontból az 1830-as években*, Molnár Bálint (Pécsi Tudományegyetem) *Magyar adótörténet a 17–19. századig*, Niklai Patrícia Dominika (Pécsi Tudományegyetem) *Az iskolák helyzete Baranya megyében Hóman Bálint minisztersége idején*, Sivák Veronika (Nemzeti Közzolgálati Egyetem) *A Haynau-féle közigazgatás az 1849–50. évi Magyarországon, avagy hogyan zajlott a megtorlás?*, Szabó Péter Zsigmond (Széchenyi István Egyetem) *A gyárakban és a bányákban végzett gyermekmunka 19. századi szabályozási tendenciáinak összehasonlítása az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok vonatkozásában, kitekintéssel Magyarországra*, valamint Szépvölgyi Enikő PhD-hallgató (Széchenyi István Egyetem) *Gyermekvédelem a dualizmus éveiben* címmel tartott előadást.

- **2020. november 12-én** Stipta István, a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi tanára, nyilvános vitában sikerrel védte meg *A pénzügyi közigazgatási bírótság létrejötte és működése (1884–1896)* című akadémiai doktori értekezését. Művét a bírálóbizottság a legmagasabb pontszámmal honorálta.
- **2020. november 23-án** *Dialógusok a szuverenitásról* címmel tartott konferenciát az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport. Az esemény online, a Microsoft Teams programon keresztül zajlott. A konferencia célja volt bemutatni a kutatócsoport elmúlt egyéves munkájának fontos eredményeit. Aktuális publikációk mentén invitáltuk beszélgetésre vendégeinket és más szakmai érdeklődőket. Rendkívül sokszínű diskurzus várta a résztvevőket.
A rendezvényt Mezey Barna, a kutatócsoport vezetője és Karácsony András, a konferencia szervezője nyitotta meg. Az első szekció képet adott arról, hogy a kutatás kezdeti szakaszában milyen szellemi municióval, már elért eredményekkel rendelkeztek a program résztvevői. A felkért előadók Megyeri-Pálffi Zoltán, Balogh Judit és Bódiné Beliznai Kinga voltak.
A második szekció témája a kutatócsoport központi törekvéséhez kapcsolódott, azaz a jogi szuverenitás kérdéséhez a 19. századi Magyarországon. Az előadók (Nagy Noémi, Hermann Róbert, Herger Csabáné) a nyelvi szuverenitásra, az államnyelv alakulásának formálódására koncentráltak.
A harmadik szekció előadásai a szuverenitásproblematika múltját és jelenét kötötték össze. Részben elmélet-történeti módon, részben a magyar történelem meghatározott időszakát vizsgálva tekintette át az elmúlt fél évtizedben tapasztalható és a szuverenitás kérdéskörrel összefüggésben álló politikai fejleményeket. Az előadók Karácsony András, Szabadfalvi József és Takács Péter voltak.
A konferencia lebonyolításának szokatlan módja (online) ellenére 25–30 fő érdeklődése mellett zajlott az eszmecsere, mely dialógusok a kutatócsoport tagjainak fontos impulzusokat adtak, és segítik a következő év kutatási súlypontjainak meghatározását.
- **2020. november 26-án** rendezte meg a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tudományos Diákköre a Jogtörténeti Tudományos Diákkörök Konferenciáját, amelynek célja a jogtörténeti kutatással foglalkozó graduális hallgatók számára lehetőséget biztosítani eredményeik ismertetésére. A kezdeményezést nagy érdeklődés övezte, így az első alkalommal meghirdetett rendezvényen tizenegy előadás bemutatására kerülhetett sor. A konferencia országos jellegét hűen tükrözi, hogy hét egyetem is előadással képviseltette magát a konferencián. A COVID-19 vírushelyzet miatt a szimpózium az online térben valósulhatott meg.
- **2020. december 3-án** a *Tradícionális és modernitás* témakörének szentelt tudományos konferenciával ünnepelte a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara a Győrben újrainduló jogászképzés 25. évfordulóját.
- **2020. december 4-én** a Magyar Ügyvédi Kamara a *Jog Szolgáltatásban életműdíjat* adományozott Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanárnak, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetőjének, a *Jogtörténeti Szemle* főszerkesztőjének.
A Magyar Ügyvédi Kamara teljes ülésének 2011. október 24-i határozata alapján a Magyar Ügyvédi Kamara évente egy alkalommal a Jog Szolgáltatásban életműdíjat adományoz azon – 65. életévét betöltött – az ügyvédi, ügyészi, bírói hivatás, illetve alkotmánybírói, jogtudományi munkásság keretében hosszabb időn át kiemelkedő tevékenységet folytató személynek, aki elméleti és gyakorlati tevékenységével kiemelkedő eredményt nyel szolgáltatva hivatását.
- **2020. december 16-án** került sor az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport és a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogi Történeti Tanszékének közös szervezésében a *Kihívások a büntető jogalkotás terepében a 19–21. században – külföldi minták és nemzeti megoldások* című online konferenciára.
A résztvevőket Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem), a kutatócsoport vezetője köszöntötte. Előadást tartott Barna Attila egyetemi docens (Széchenyi István Egyetem): *Változó erkölcsök változó időkben. A házasságtörés szabályozási modelljei a 20. századi Európában*; Bartkó Róbert adjunktus (Széchenyi István Egyetem): *Gondolatok az igazság hazai büntetőeljárás fogalmáról*; Beke-Martos Judit tudományos munkatárs (MTA–ELTE Jogi Történeti Kutatócsoport): *A halálbüntetés jelene az Egyesült Államokban*; Drócsa Izabella PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem): *Rendtörvények a hazai és a nemzetközi jogrendszerben, különös tekintettel a nemzetragalmazás törvényi tényállására*; Heil Kristóf PhD-hallgató (MTA–ELTE Jogi Történeti Kutatócsoport): *Vármegyei büntetőtörvény-tervezetek az 1830-as években*; Kelemen Roland egyetemi tanársegéd (Széchenyi István Egyetem): *Az első világháborús kivételes hatalmi szabályok egyes büntetőjogi rendelkezéseinek külföldi és hazai mintái*; Mezey Barna: *A külföldi büntetőtudományosság direkt hatásai a magyar büntetés-végrehajtásra a reformkorban*; Szabó Mátyas egyetemi tanársegéd (Nemzeti Közszerkeleti Egyetem): *Az 1852. évi osztrák Btk. és reformkísérleteinek hatása a magyar kihágási jogra*; Szépvölgyi Enikő PhD-hallgató (Széchenyi István Egyetem): *A javító nevelés mint a speciális prevenció eszköze – a jogintézmény története hazánkban és külföldön a 19–20. században*.



A Gondolat Kiadó ajánlatai



Halász Iván – Szabó Zsolt: *Alkotmány és kormányzás Kelet-Európában*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 408 oldal, ISBN 978 963 556 152 0

Könyvünk 14 ország alkotmányos rendszerét és kormányzását mutatja be. Az érintett földrajzi terület felöleli Délkelet-Európa, avagy a Nyugat-Balkán államait (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Észak-Macedónia, Koszovó, Montenegró, Szerbia), Kelet-Európa görögkeleti vallási gyökerű volt szovjet utódállamait (Belarusz, Moldova, Oroszország, Ukrajna), a kaukázusi államokat (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország) és Törökországot.

A tárgyalt államokat a tágan értelmezett kelet-európai földrajzi fekvésen kívül még legalább két fontos közös vonás kapcsolja össze. Egyrészt jelenleg egyik állam sem tagja az európai integrációt megvalósító Európai Uniónak, másrészt – Törökországot leszámítva – mindegyik ország rendelkezik hosszabb vagy rövidebb kommunista állampárti múlttal, és csak az utóbbi évtizedekben lépett a demokratizálódás útjára. A nyelvileg, valójában kulturálisan sokszínű térség a történelem folyamán az orosz, az oszmán és az osztrák birodalmak befolyási övezetéhez tartozott. A keleti vagy nyugati orientáció dilemmája ma is meghatározó a térség államéletében



Horváth Attila: *A verseny változatai. A visegrádi országok pártrendszerei 1990–2020*. Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 614 oldal, ISBN 978 963 556 118 6, ISSN 2498-5171

A pártrendszerek belső logikájának ismerete túlmutat a pártok és a választók viselkedésének az ismeretén. Horváth Attila naprakész és gyakran kevésbé ismert fogalmak és mérési eszközök segítségével, rendkívüli érzékenységgel mutatja be négy ország, köztünk hazánk, pártviszonyainak intézményesedését és a pártverseny struktúrájának átalakulását. A tudományos megalapozottságú, de ugyanakkor könnyen követhető kötet áttekintést ad a legújabb elméleti irodalomról és bemutatja a politikai blokkok közötti erőviszonyok változásait. A helyi kontextusok ismeretére alapozott összehasonlító elemzések révén kibontakozik az olvasó előtt az egyes pártrendszerek profílját, valamint a nyugat-európai és a kelet-közép-európai pártpolitika néhány fontos különbsége. Ezzel a kötettel a szerző jelentősen hozzájárul a pártrendszerek korszerű tudományos kutathatóságához.

Enyedi Zsolt

Szerkesztette
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA
GOSZTONYI GERGELY

A rendszerváltás
harminc éve,
avagy
determinált volt-e
a jogrendszer
transzformációja

GONDOLAT

STIPTA ISTVÁN

A magyar
történelmi
alkotmány
és a hazai
közjogi-
közigazgatási
jogvédelem

GONDOLAT

Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 157 oldal, ISBN 978 963 693 842 0, ISSN 1586-8265

A 2019-ben indult MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport gondozásában jelent meg – immár harmadik kötetként – a Jogtörténelmi Értekezések 45. darabja, amely az 1989–1990-es rendszerváltás harmincadik évfordulója apropóján született. A könyvben publikált tanulmányok a három évtizede bekövetkezett változásokat, illetve az azt követő átalakulást taglalják a jogi-politikai rendszer egy-egy szeletét érintve. Így az alkotmányosság helyreállítása (Tölgyessy Péter), a rendszerváltás mint politikai kompromisszum (Papp László), a népszavazás intézménye (Komáromi László), a lelkiismereti és vallásszabadság (Völgyesi Levente), a sajtó privatizációja (Horváth Attila), a sajtómegjelenések kérdése (Gosztonyi Gergely), a két semmisségi törvény (Zinner Tibor), a magyarországi németiség helyzete (Frey Dóra), a kedvezményes honosítás (Képegy Imre), a közjegyzőség szerepváltozása (Losonczy Eszter), a felsőoktatási autonómia (Rigó Kinga) és az antiszemita mítoszok megjelenése (Kiss Máté) egyaránt szóba kerül a tanulmánykötetben.

Az 1989-es események óta eltelt idő lehetőséget kínál számunkra, hogy megvizsgáljuk, sikeres volt-e a rendszerváltás hazánkban, illetve az akkori események, folyamatok hogyan befolyásolták az azóta eltelt harminc év jogalkotási és politikai történéseit. A kötetbe felkért tudományos kutatók e lehetőséggel élve foglalmazták meg gondolataikat és tették közzé azokat a Jogtörténelmi Értekezések legújabb részében.

Stipta István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem.* Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 282 oldal, ISBN 978 963 693 833 8, ISSN 1586-8265

E könyv tárgya a magyar történelmi alkotmány tartalmának és módosulási folyamatának vizsgálata a 19. század második felében. A sokat vitatott politikai-közjogi kérdést két hazai intézmény fejlődésének tükrében tekintette át a kötet szerzője, Stipta István. Az egyik a pénzügyi közigazgatási bíróság, amely a közigazgatási jogvédelem korszerűsítési igényét, egyben a hagyományos alkotmányos rendszer módosításának szükségességét vetette fel a vizsgált időszak hazai jogfejlődésében. A másik intézmény a sajátos magyar helyhatósági szerv, az alkotmány védőbástyájaként elhíresült vármegye.

A szerző jelen összeállításban részletesen követi a történelmi alkotmányt módosító törvény létrehozatalának folyamatát, mert jellemzőnek tartja azt a közjogi-politikai diskurzust és jogképzési folyamatot, amely a dualizmus ezen időszakában megjelentette és egyesítette a közpolitikai és szakmai szempontokat. A könyv második részében a magyar történelmi alkotmány alapintézményének tekintett, – az alkotmányunk tartalmához kötődő – közjogi vitákban gyakran hivatkozott intézménnyel, a vármegyékkel foglalkozik.

Stipta István – mint az MTA–ELTE Jogtörténelmi Kutatócsoport együttműködő kutatója – a Jogtörténelmi Értekezések 44. kötetében bocsátja közre ezeket az eredményeket, amelyek a Kutatócsoport programját követik, de ugyanakkor más tárgykörű levéltári kutatásaihoz is kötődnek, illetve összegzi a korábban megjelent kapcsolódó közleményeiben és az MTA doktori diszertációjában megfogalmazott, idevágó gondolatait.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Antal Tamás habil. egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Béli Gábor** tanszékvezető, habil. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Bucsi Anikó** jogász, EU-szakjogász, Külgazdasági és Külügyminisztérium; **Domaniczky Endre** PhD vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Közjogi Főosztály; **Kertész Gábor** főiskolai tanár, IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola; **Képes György** habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **László Balázs** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Matla Gabriella** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Nagy Janka Teodóra** tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szociális Tanulmányok Tanszék; **Sáry Pál** egyetemi tanár, intézetigazgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet; **Szabadfalvi József** DSc egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék; **Takó Dalma** PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Varga Norbert** PhD egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék, **Viskolcz Noémi** intézetigazgató, Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet.



E számunk megjelenését a Miskolci Egyetem támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (vezetéknev kiskapitális), cím (kurzíválva), alcím (ha van, kurzíválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James prof.: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002, Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző, cím, a folyóirat címe (kurzíválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: *Négyszáz éve született Descartes*. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője, a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzíválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: *A babilóni fogság*. In Kovács Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998, Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának év-száma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998, 98. p.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel

a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

ANTAL, Tamás – Die Vorbereitung der ungarischen Justizgesetzgebung auf den Zweiten Weltkrieg. 1938–1941	2
BÉLI, Gábor – Verfahren gegen gemeine Verbrecher in der Generalversammlung des Palatins und anderer Richter	3
KÉPES, György – Der historische Platz des Handelsrechts als eigenständige Disziplin in der ungarischen juristischen Hochschulausbildung. Von den Anfängen bis zu den Veränderungen nach dem Zweiten Weltkrieg	2
KERTÉSZ, Gábor – Konkurs und Konkursdelikte in der Reformära	2
VARGA, Norbert – Die Einleitung des Gerichtsverfahrens in Kartellfällen nach dem Inkrafttreten des Gesetzes Nr. 20 von 1931	30
WERKSTATT	
LÁSZLÓ, Balázs – Lőrinc (Lorenz), Sohn von Kemény und das Recht des Königs (ius regium)	2
MATLA, Gabriella – Gesetze über Kinder im Kodex „Siete Partidas“	2
TAKÓ, Dalma – „Kommentare“ zum Briand-Kellogg-Pakt	49
QUELLE	
Beiträge zum UAW-Promotionsverfahren des Rechtshistorikers Professor György Bónis – DOMANICZKY, Endre	54
ÜBER BÜCHER	
BUCSI, Anikó – Australien mit ungarischen Augen. Rechtsgeschichtliche Aspekte des Buches von Endre Domaniczky	2
SZABADFALVI, József – Rechtshistorische Analyse der Souveränität	58
RUNDSCHAU	
Konferenz über die Gesellschaft und das Rechtsleben in Ungarn vom 16. zum 18. Jahrhundert – VISKOLCZ, Noémi – SÁRY, Pál	61
IN MEMORIAM	
Abschied von einem Professor der kaukasischen Gewohnheitsrechtsforschung. Felix Hazmurzajevics Gutnov (1951–2020) – NAGY, Janka Teodóra	2
NACHRICHTEN	65
AUTOREN DIESES HEFTES	68

Auf der Titelseite:
 Statue von Alfonso X (dem Weisen) vor der *Biblioteca Nacional de España* in Madrid
 (von José Alcoverro)
<https://patrimonioypaisaje.madrid.es/>

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice), Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
 Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga



Anschriřt der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
 ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
 Verlag: Gondolat Kiadó

UNGARISCHE RECHTSGESCHICHTE – EUROPÄISCHE RECHTSGESCHICHTE.
AUSGEWÄHLTE STUDIEN
Mezey, Barna



Die Reihe *Ungarische Rechtshistoriker* ist eine Reihe unter den Veröffentlichungen der ungarischen rechtshistorischen Wissenschaft. Betreut wird sie von der Unterkommission für Rechtsgeschichte an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (MTA) und die MTA Forschungsgruppe Rechtsgeschichte an der Eötvös-Loránd-Universität. Ziel der Reihe ist es gemäß Absicht der Herausgeber und des Verlags, der deutschen und der deutschen Sprache mächtigen Gesellschaft der Rechtshistoriker, Juristen und Historiker die wertvollsten Ergebnisse der heutigen ungarischen rechtshistorischen Forschungen näher zu bringen. Die Sprachwahl der Reihe ist bewusst, denn sie ist durch die starken deutsch-österreichischen Wurzeln der ungarischen Rechtsgeschichte und durch die seit einem Jahrhundert traditionell deutsche Kommunikationssprache der Rechtshistoriker im Karpatenbecken gerechtfertigt. Wir glauben, dass diese neue Reihe die Ergebnisse der ungarischen rechtshistorischen Wissenschaft in würdiger Weise nach Europa vermitteln wird.

ISBN 9789635560844, Gondolat Kiadó, 2020.

MAGYAR MINISZTERELNÖKÖK. AZ ELSŐ FELELŐS KORMÁNYTÓL NAPJAINKIG
Domány András – Izsák Lajos – Pölöskei Ferenc – Romsics Ignác
– Urbán Aladár – Nádori Attila – Stemler Gyula



1848. március 17-én Baththyány Lajost, az Ellenzéki Párt vezérét ki nevezték az első felelős magyar miniszterelnöknek. Vele kezdődik azoknak a magas közjogi méltóságoknak a sora, akik immár több mint százötven éve a mindenkori magyar kormány élén álltak.

Reprezentatív összeállításunk a tárgyalat személyiségeket tehetségük, felkészültségük, szorgalmuk, vezetői képességeik számbavételével, tetteik mérlegének megvonásával állítja eléink, illetve életútjukat, tevékenységüket, benne a magyar minisztertanácsban, a képviselőházban, a jogalkotásban, a kül- és belpolitikában betöltött szerepüket veszi szemügyre. Emellett nem hagyja figyelmen kívül a miniszterelnökök és a pártok viszonyát, a politikai taktikázást vagy éppen ennek hiányát sem.

A magyar miniszterelnökök bemutatása során mindvégig arra törekedtünk, hogy a népszerű, olvasmányos mű tartalmazza a tudományos kutatás mai eredményeit is, és hogy a gazdag képanyag – esetenként első közlésként – közelebb hozza az olvasóhoz a miniszterelnökök személyiségét.

ISBN 9789635442188, Kossuth Kiadó, 2020, 241 p.

THE HABSBURGS. TO RULE THE WORLD
Rady, Martin



In *The Habsburgs*, historian Martyn Rady tells the epic story of the Habsburg dynasty and the world it built – and then lost – over nearly a millennium, placing it in its European and global contexts. Beginning in the Middle Ages, the Habsburgs expanded from Swabia across southern Germany to Austria through forgery and good fortune. By the time a Habsburg duke was crowned as Holy Roman Emperor Frederick III in 1452, he and his clan already held fast to the imperial vision distilled in its AEIOU motto: *Austriae est imperare orbi universe*, „Austria is destined to rule the world.” Maintaining their grip on the imperial succession of the Holy Roman Empire for centuries, the Habsburgs extended their power into Italy, Spain, the New World, and the Pacific, a dominion that Charles V called „the empire on which the sun never sets.” They then weathered centuries of religious warfare, revolution, and transformation, including the loss of their Spanish empire in 1700 and the dissolution of the Holy Roman Empire in 1806. In 1867, the Habsburgs fatefully consolidated their remaining lands the dual monarchy of Austria-Hungary, setting in motion a chain of events that would end with the 1914 assassination of the Habsburg heir presumptive Franz Ferdinand in Sarajevo, World War I, and the end of the Habsburg era.

Their demise was ignominious, and historians often depict the Habsburgs as leaders of a ramshackle, collapsing empire at Europe’s margins. But in *The Habsburgs*, Rady reveals how they saw themselves – as destined to rule the world, not through mere territorial conquest, but as defenders of Christian civilization and the Roman Catholic Church, guarantors of peace and harmony, and patrons of science and learning.

Lively and authoritative, *The Habsburgs* is the engrossing definitive history of the remarkable dynasty that forever changed Europe and the world.

ISBN 9781541644502, Basic Books, 2020, 416 p.



Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) keretében működő MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu